

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI
2008**

**YANLIŞ BİLİNÇ'TEN SON'A GİDEN YOLDA
İDEOLOJİNİN SERÜVENİ
Tarihin ve İdeolojilerin Sonu Tartışmalarının
Sosyolojik Zemini Üzerine Bir Analiz**

**HAZIRLAYAN
Mazude TEMİRKAYNAK**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Kayhan DELİBAŞ**

AYDIN-2008

Mazude TEMİRKAYNAK

YANLIŞ BİLİNÇ'TEN SON'A GİDEN YOLDA İDEOLOJİNİN SERÜVENİ

Tarihin ve İdeolojilerin Sonu Tartışmalarının

Sosyolojik Zemini Üzerine Bir Analiz

ÖZET

Kökeni 18. yüzyıl Fransız Aydınlanmasına dayanan 'ideoloji' kavramı, bu yüzyılın sonunda başlangıçta sahip olduğu 'düşünce bilim' anlamını kaybederek siyasal bir içerik kazanır. Bu gelişmenin ana sebebini, Napolyon'un kendilerini 'ideolog'lar olarak da adlandıran Aydınlanma Filozoflarına, iktidara gelmeden önce vermiş olduğu desteği kesmesinde bulabiliriz. İdeoloji kavramını siyaset biliminin önemli konularından birisi yapan K. Marx'tır. Fransız Aydınlanmacılarından sonra kavram üzerinde ilk ciddi tartışmayı yapan Marx ideolojiyi; 'yanlış bilinç' olarak değerlendiren ilk düşünürdür. Fakat kavramın serüveni 'yanlış bilinç' ile sınırlı kalmayıp, özellikle 1960'larda D. Bell tarafından 'sınıfın sonu', 1989 yılında da F. Fukuyama tarafından 'tarihin sonu' biçiminde yeni bir içerikle tekrar ortaya çıkar.

Özellikle 20. yüzyılın sonlarında yoğun bir biçimde gündeme gelmiş olan 'ideolojinin veya tarihin sonu' tartışmalarının sosyolojik bir analize ihtiyaç duyduğu açıktır. Bu çalışmada ele alacağımız başlıca konular:

- i) 'ideolojinin veya tarihin sonu' tartışmaların ortaya çıktığı anda 'toplumsal bağlamda ne tür gelişmeler yaşanıyordu?'
- ii) ya da 'bu düşünürleri böyle düşünmeye sevk eden olaylar nedir?'
- iii) 'bu tür tartışmaların kendi içinde haklılık payı var mıdır?'
- iv) 21. yüzyıl gerçeğinden 'ideolojinin sonu' düşüncesine alternatif olan düşünce yapıları mevcut mudur?

Bu nedenle çalışmada; bir yandan 1960'lardan günümüze kadar olan süreçte 'ideolojinin sonu' düşüncesini gündeme getiren gelişmeler sosyolojik bağlamda

değerlendirilirken, diğer yandan ‘21. yüzyılda ideolojilerin sonu geldi mi?’ sorusuna yanıt aranmaya çalışılacaktır.

Tez beş bölümden oluşmaktadır: birinci bölümde, çalışmanın metodolojisi yer almaktadır.

İkinci bölümde, 1789 Fransız Devrimi’nin hemen sonrasında ortaya çıkan ‘düşünce bilim’ anlamında ideoloji kavramının kökeni açıklanmakla birlikte, ideolojinin bu ilk anlamından uzaklaşarak nasıl siyasal bir içerik kazandığı üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde önce J. W. F. Hegel ve K. Marx’ın tarih ve toplum anlayışlarında, gizli bir yerde duran ‘tarihin veya ideolojinin sonu’ tartışması yer almaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Tracy’nin kavramı kullanım biçiminden tamamen farklı olacak şekilde özellikle, Daniel ve F. Fukuyama tarafından ortaya atılan ‘ideolojinin veya tarihin sonu’ tartışmasının ne ifade ettiği açıklanmaya çalışılacaktır. Daniel Bell’e göre, özellikle günümüz Batı dünyasında etik ve ideolojik sorunların öneminin azalmasıyla, insanlar ve topluluklar özellikle maddi kazanımların peşinden gitme eğilimi içine girmişlerdir. Böylece ona göre, 19. yüzyılda varolan keskin sınıf mücadelesi ortadan kalkarak ‘sınıfın sonu’ anlamında ideolojilerin sonu gelmiştir. Son olarak da ideolojinin sonu tartışması Fukuyama’nın görüşlerinde karşımıza çıkar. Fukuyama’ya göre, insanlık ideolojik evriminin son noktasına, insan yönetiminin en son biçimini temsil eden liberal devlet ile ulaşır. Ona göre ‘tarihin sonu’ kapitalizm ve demokrasiyi şekillendirmesi bakımından modernliğin dünya çapındaki zaferi üzerine kuruludur.

Çalışmanın son bölümünde, 21. Yüzyılda Alternatif İdeoloji Arayışları üzerinde durulacaktır.

Mazude TEMİRKAYNAK

**FROM FALSE CONSCIOUSNESS TO THE END; THE ADVENTURE OF
IDEOLOGY**

**An Analysis of the Sociological Contexts of the Discourse of the End of Ideology
and History**

ABSTRACT

The root of the concept of ‘ideology’ dates from the French Enlightenment but at the end of this century it lost its first positive meaning as “the science of thought”. The main reason for this development can be found in the Napoleon’s changed attitudes- he cut his support once he gave to- the Enlightenment Philosophers who also called themselves as ideologists. It was Karl Marx who turned ideology as one of the important subject of political science. After the Enlightenment Philosophers he was the first serious thinker writing about ideology and termed ideology as “false consciousness”. However, the adventure of ideology was not limited to its first meaning of “false consciousness”. Discourses of ideology and its nature continued in the 1960s with D Bell’s as term as “the end of class” and in 1998 as “end of ideology” by F. Fukuyama.

It is clear that the term of ideology that was hotly contested topic especially at the end of twentieth century needs a closer sociological analysis. In this study we are going to examine the following issues:

- i) At the social context what sort of social developments were there when the “end of ideology” or “end of history” debate were taking place?
- ii) or “what sort of events was occurring that led those thinkers to think in this way”?
- iii) “is there any justification for this sort of thinking”?
- iv) When considering the realities of 21 century, is there any alternative ideology of “the end of ideology” thesis”?

For this reason, in this thesis, we will examine the developments, from a sociological perspective, that led to the “end of ideology” debate from 1960s to this date while seeking an answer for the question of ‘is it the end of ideology’ in the 21st century?

This study consists of five chapters:

In the first chapter I am explaining the methodology used in this study.

In the second chapter I will be dealing with the conditions in which the concept of ideology emerged just after the French Revolution as “the science of thought” and the process of how it transformed into a political concept.

In chapter three, I will be examining Hegel’s and K. Marx’ conception of the society and history. Particularly their ideas about “the end of history or ideology” that I believe is hidden in their writings.

In chapter four I will be examining the “end of history” or “end of ideology” thesis, argued by D. Bell and F. Fukuyama. Their opinions are quite different than Tracy’s original usage of the concept of ideology. According to Daniel Bell today the importance of the ethical and ideological problems has been diminished in the West, therefore individuals are tending to go after their material gains. This development meant that 19th century style class antagonisms have ended resulting the “end of classes” therefore “end of ideology” thesis. The last “end of ideology” arguments were put forward by Fukuyama. According to him humanity has reached its ideological and governmental evolution with liberal state. For him the idea of the “end of history” is based on capitalism and democracy which was shaped by modernity and is world wide victory.

In the last chapter there will be a discussion about the search for alternative ideologies in the 21st century.

ANAHTAR SÖZCÜKLER / KEY WORDS

İdeolojinin Sonu	The end of Ideology
Tarihin Sonu	The end of Historic
Sınıfın Sonu	The end of Class
Alternatifsizlik	There Is No Alternative

ÖNSÖZ

Ortaya çıktığı günden günümüze gelinceye dek ideoloji kavramı oldukça ilginç bir serüvene sahiptir. Kökenleri 18. yüzyıl Fransız Aydınlanmasına dayanan ‘ideoloji’ ortaya çıkışından kısa bir süre sonra başlangıçta sahip olduğu ‘düşünce bilim’ anlamını kaybederek siyasal bir anlam kazanır. Bunda Napolyun’un siyasal iktidarını pekiştirdikten hemen sonra ideologları ve ideoloji kavramını bir tehlike olarak algılamasının etkisi büyüktür. Böylece ideoloji, zihinlerdeki olumlu anlamını yitirerek olumsuz bir çağrışımla ‘yanlış bilinç’ anlamında kullanılır. Fakat kavramın serüveni ‘yanlış bilinç’ ile sınırlı kalmadı. Özellikle Hegel felsefesinde ‘akıl nihai ereği’, K. Marx’ın tarih görüşünde sosyalist toplumla aşılacağı öngörülen ‘yanlış bilinç’ olarak karşımıza çıkar. 20 yüzyıl boyunca önemli sosyoekonomik ve siyasal dönüşüm anlarında ideoloji kavramının tekrar tekrar sonunun geldiği iddia edilmişti, özellikle bu tartışmalar 1960’larda D. Bell tarafından ‘sınıfın sonu’, 1989 yılında F. Fukuyama tarafından ‘ideolojinin ve tarihin sonu’ şeklinde popülerleştirilmiş ve çok geniş yankılar bulmuştu. Aslında kavramın içeriğinin bu denli geniş olması ya da farklı anlamlarda da olsa birbiri ardına sıralanarak günümüze kadar gelmesinde, liberal kapitalizmin geçirdiği değişim, dönüşüm en önemliside kriz anları kavramın yeniden ve yeniden tartışılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Fakat 21. yüzyıla gelindiğinde bu tür tartışmalar önemini kaybetmekle birlikte, siyasi alanın giderek tıkanıdığı ve bu tıkanıklığın alternatif ideoloji arayışlarıyla giderilmeye çalışıldığı görülür. Bu çalışmanın ana amacı ‘ideolojilerin sonu’ ya da bunun doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkan ‘tarihin sonu’ iddalarının ortaya atıldığı farklı dönemlerin sosyolojik bir değerlendirmesini yapmaktır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli bilgilerini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Kayhan Delibaş’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca desteğini her zaman üzerimde hissettiğim Yrd. Doç. Dr. Şebnem Özkan ve tezin içeriğini oluşturmada bana yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Özlem Balkız’a teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ANAHTAR SÖZCÜKLER/ KEY WORDS	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ	
1.1 Çalışmanın Problemi.....	4
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	4
1.3. Çalışmanın Yöntemi.....	5
1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları.....	5
2. BÖLÜM: İDEOLOJİNİN KÖKENİ	
2.1. Aydınlanma ve İdeoloji.....	6
2.2. F. Bacon.....	11
2.3. Napolyonik Dönem.....	14
3. BÖLÜM: 19. YÜZYILDA İDEOLOJİNİN VEYA TARİHİN SONU	
3. 1. J. W. F. Hegel.....	20
3. 2. K. Marx.....	28
4. BÖLÜM: 20. YÜZYILDA İDEOLOJİNİN VEYA TARİHİN SONU	
4.1. Daniel Bell.....	37
4.1.1. Klasik Liberal Devlet Anlayışında Dönüşüm.....	40

4.1.2. 1929 Ekonomik Krizi.....	44
4.1.3. Keynesci Refah Devleti.....	46
4.1.4. Sınıfın Sonu.....	53
4.2. Francis Fukuyama.....	57
4.2.1. 1914 Sonrası Değişen Dünya Dengesi.....	61
4.2.2. Soğuk Savaş.....	66
4.2.3. Yeni Dünya Düzeni.....	70
4.2.4. 1974 Petrol Krizi.....	74
4.2.5. Neoliberal Politika.....	76
4.2.6. Uluslararası Kuruluşlar.....	77
4.2.7. Alternatifsizlik.....	78
5. BÖLÜM: 21. YÜZYILDA ALTERNATİF İDEOLOJİ ARAYIŞLARI	
5.1. Tarihin Sonu mu?.....	80
5.2. Alternatif İdeoloji Arayışı.....	84
5.3 Üçüncü Yol.....	90
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	92
KAYNAKÇA.....	97
ÖZGEÇMİŞ.....	105

KISALTMALAR

- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
SSCB : Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği
IMF : Uluslararası Para Fonu
TINA : There Is No Alternative

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin içinde tanımlanması en zor ve belirsiz kavramlarından birini temsil eden ideoloji, oldukça uzun, karmaşık ve kapsamlı bir tarihe sahiptir. Bu nedenle ideoloji farklı tarihsel koşulların da etkisiyle, belirli dönemlerde farklı içeriklerle varlığını koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Fakat ideoloji kavramı uzunca bir süre ne felsefi tartışmalarda ne de sosyal bilimlerin diğer alanlarında bir dönem hiç görülmezken, özellikle 1960'li yıllarda yeniden gündeme gelerek siyasi söylemin ve sosyal bilimlerin en önemli kavramlarından bir haline gelmiştir. Bu yıllarda ideoloji başlangıçtaki 'düşünce bilim' ve daha sonraları bir tür 'yanılsama' ya da 'yanlış bilinç' gibi adlandırmalardan farklı olarak, 'tarihin veya ideolojinin sonu' biçiminde kendini gösterir. Bu bakış açısı, tarihe bir amaç yükleyerek, tarihin bu amaca doğru ilerlediği ve sonunda en uygun sisteme ulaşıldığında ilerlemenin son bulacağı varsayımını dikkate alır. Özünde bu tür tartışmaların sosyal bilimlere konu olması; Hegel'le başlayan bir süreç olup, daha sonra Daniel Bell'le birlikte 1960'larda yeniden gündeme gelmiş ve 1989 yılında Francis Fukuyama ile doruk noktasına ulaşmıştır.

Bu çalışmada, ideoloji kavramının geçirmiş olduğu bu farklı dönüşüm ve değişimleri sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışacağız. Bizim için önemli olan, özellikle yukarıda adı geçen düşünürlerin 'tarihin veya ideolojinin sonu' ile ne söylediklerinden ziyade bu tezleri ortaya attıklarında 'toplumsal bağlamda ne tür gelişmeler yaşanıyordu?' ya da 'bu düşünürleri böyle düşünmeye sevk eden olaylar neydi?' gibi sorulara yanıt aramaktır. Daha genel bir ifadeyle: Başlangıçta Destutt de Tracy tarafından 'düşünce bilim' olarak adlandırılan ve daha sonra Marx tarafından 'yanlış bilinç' olarak ifade edilen kavram, özellikle 20. yüzyılın sosyal, siyasal ve ekonomik koşullarının etkisiyle, ilk anlamından tamamen uzaklaşıp 'ideolojilerin sonu' söylemiyle gündeme gelir. Aslında bu gelişmeler özünde liberal kapitalizmin geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm anlarında ortaya çıkar ve 'ideolojinin veya tarihin sonu' söylemine karşı, 21. yüzyılda alternatif ideolojilerin olup olmadığı sorunu aklı getirir. Bu nedenle tezimizde; 1960'lardan günümüze kadar olan süreçte 'ideolojinin sonu' tartışmasını gündeme getiren gelişmelerin sosyolojik nedenlerini ortaya çıkarmakla birlikte, "21. yüzyılda ideolojilerin sonu geldi mi?" sorusuna yanıt aramayı amaçlıyoruz.

Çalışmanın birinci bölümünde, çalışmanın metodolojisi yer alacaktır.

Çalışmanın ‘İdeolojinin Kökeni’ adlı ikinci bölümünde ideolojiyi fikirlerin ya da düşüncelerin bilimi anlamında tanımlayan Destutt de Tracy’nin görüşlerinden hareketle ideolojinin ortaya çıktığı ilk anın sosyolojik değerlendirmesini yapmaya çalışacağız. 1789 Fransız Devrimi’nin hemen sonrasında ortaya çıkan ideoloji, bilimsel düşünme biçimini anlatmak için kullanılıyordu. 18. yüzyıl sonrasına ait olan ideoloji kavramının bir formunu Francis Bacon’ın *idoller* önermesinde bulmak mümkündür. Onun idoller önermesinin içeriğini oluşturan durumların bir benzeri Tracy’nin ideoloji anlayışı ile benzerlik taşır. Bu anlamıyla ideoloji, pozitif bir bilim anlayışına karşılık gelecek şekilde mevcut fikirlerin doğruluk ve yanlışlıklarını, geçerliliklerini ve geçersizliklerini değerlendirme iddiasındadır.

Yine çalışmanın ikinci bölümünde ‘düşünce bilim’ anlamında ideolojinin bu ilk anlamından uzaklaşarak Napolyon Bonapart dönemiyle birlikte kavramın nasıl siyasal bir içerik kazandığı açıklanmaya çalışılacaktır. Diğer bir ifadeyle, bu kısımda Napolyon’un Aydınlanma düşünceleri ve onların söylemlerini, düşüncelerini hangi nedenlerle destekleyip, daha sonra benzer şekilde hangi nedenlerden dolayı onların düşüncelerinden uzaklaştığı üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde önce J. W. F. Hegel’in sonra da K. Marx’ın tarih ve toplum anlayışlarında, gizli bir yerde duran ‘tarihin veya ideolojinin sonu’ düşüncelerinin varlığı tartışılacaktır. Hegel özellikle 19. yüzyıl Avrupa’sında yaygınlık kazanan Fransız Devriminin eşitlik ve özgürlük ilkelerini liberal devlet anlayışının kalıcılığı ile sonlandırırken bir anlamda tarihin sonunu ilan ediyordu. Yine aynı yüzyılda bu sefer K. Marx tarafından, ideolojinin negatif anlam yüküyle ya da *yanlış bilgi/yanılsamalı düşünce* anlamındaki ilk kullanımı, onun sosyalist toplum hayali ile bütünleşerek tarihin sonu düşüncesinde varlık kazanır. Marx bu düşüncesini ilk olarak *Alman İdeolojisi* adlı çalışmasında fikirlerin kökeninin hangi durumlarda yanılsamalı olduğunu ‘yanlış bilinç’ kavramına atıfta bulunarak açıklar.

Çalışmanın 20. yüzyılda ‘İdeolojinin veya Tarihin Sonu’ adlı dördüncü bölümünde Tracy’nin kavramı kullanım biçiminden tamamen farklı olacak şekilde özellikle, Daniel ve F. Fukuyama tarafından ortaya atılan ‘ideolojinin veya tarihin sonu’ tartışmasının ne ifade ettiği açıklanmaya çalışılacaktır. İdealist bir düşünür olan Hegel, gerçek dünyanın (maddenin) manevi dünya üzerindeki önceliğini kabul etmez.

O, gerçek dünyanın, toplum ve doğa öncesi bir fikirden, yani mutlak ide olarak adlandırdığı şeyden ibaret olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle Hegel'e göre, doğanın ve toplumun tarihi Tanrının bir başka adlandırılış biçimi olan 'mutlak ide'nin sonsuza kadar varlık kazanmasıyla mümkün olur. Bu felsefi görüşünden hareketle Hegel, Fransız Devriminin ilkeleri üzerinde kurulan burjuva liberal devletin, "ebedi özgürlük" fikrinin gerçek yaşamdaki bir görüntüsü olduğuna inanmaktadır. Bu anlamda Hegel için tarih liberal devlet ile sona erecektir. Hegel'den sonra ilk kez Amerikalı sosyolog Daniel Bell tarafından, post-endüstriyel olarak tanımlanan yeni dönemde ideolojilerin sonu tartışması gündeme gelmiştir. Daniel Bell'e göre, özellikle günümüz Batı dünyasında etik ve ideolojik sorunların önemi azalarak, insanlar ve topluluklar özellikle maddi kazanımların peşinden gitme eğilimi içine girmiştir. Bunun sonucunda Marx'ın vurguladığı biçimiyle sınıf mücadelesi ortadan kalkarak 'sınıfın sonu' anlamında ideolojilerin sonu gelmiştir. Son olarak da ideolojinin sonu tartışması Fukuyama'nın görüşlerinde karşımıza çıkar. Kendinden önceki düşünürlerden farklı olarak o, 1989 yılında Doğu ve Batı Almanya'yı birbirine bağlayan Berlin Duvarı'nın ortadan kalkması sonucu kurulduğu iddia edilen yeni dünya düzeninde, liberal kapitalizmin son biçimi temsil ettiğini düşündüğü, neoliberal ekonomik politikaların tüm dünyada yaygınlık kazanmasını 'tarihin sonu' düşüncesiyle açıklar.

Çalışmanın '21. yüzyılda Alternatif İdeoloji Arayışları' adlı son bölümünde, 20. yüzyılda 'ideolojinin veya tarihin sonu' düşüncesinin karşısında yer alan alternatifler durumları belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmında yukarıda adları anılan düşünürlerin görüşlerine atıfta bulunarak 'tarihin veya ideolojinin sonu' düşüncesine alternatif ideolojilerin olup olmadığı ya da bu düşünürlerin görüşlerinin geçerlilikleri tartışılacaktır.

1. BÖLÜM: ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

1.1 Çalışmanın Problemi:

‘İdeolojinin Sonu’ tartışması 1960 yılında D. Bell tarafından ‘sınıfın sonu’ anlamında ilk kez ortaya atıldığında, yine aynı yıllarda ortaya çıkan pek çok çevreci ve kadın hareketlerinin sosyal alanı meşgul etmesine bağlı olarak, ‘sınıfın sonu’ düşüncesi pek yankı uyandırmaz. Fakat 1989 yılında F. Fukuyama’nın bireylerin sorunlarını liberal kapitalizmin dışında çözebilecek, hiçbir alternatif ideolojinin kalmadığı görüşünü “The End of History” (Tarihin Sonu mu?) adlı makalede dile getirmesi, 20. yüzyılın son çeyreğinde büyük yankı uyandırır.

Böylece üzerinde çok tartışılır bir konu haline gelen ‘tarihin sonu’ düşüncesinin, neyi ifade ettiği ya da ne anlattığı önemli olmakla birlikte, bizim için en önemli araştırma sorunu bu tür tartışmaların ‘ortaya çıktığı anda toplumsal bağlamda ne tür gelişmeler yaşanıyor?’ sorusunu gündeme getirmektir. Ayrıca ‘bu tür tartışmaların kendi içinde haklılık payı var mıdır ya da 21. yüzyıl açısından ‘ideolojinin sonu’ düşüncesine alternatif olabilecek düşünce yapıları mevcut mudur?’ sorusunun gündeme getirilmesi, çalışmanın problemini oluşturması bakımından önemlidir.

1.2.Çalışmanın Amacı ve Önemi:

Çalışmanın genelinde, ideoloji kavramının geçirmiş olduğu farklı değişim ve dönüşüm anlarının sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirmesi, ‘ideolojinin sonu’na giden yolda konunun bütünlüğünü sağlamak bakımından önemlidir. Diğer bir ifadeyle çalışmanın amacı, ‘tarihin veya ideolojinin sonu’ D. Bell ve F. Fukuyama tarafından ortaya atıldığında, bu düşünürlerin ne söylediklerinden ziyade bu tezleri ortaya attıklarında ‘toplumsal bağlamda ne tür gelişmeler yaşanıyor?’ ya da ‘bu düşünürleri böyle düşünmeye sevk eden olaylar neydi?’ gibi soruların sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesidir. Bu nedenle çalışma; 1960’lardan günümüze kadar olan süreçte ‘ideolojinin sonu’ tartışmasını gündeme getiren gelişmelerin sosyolojik nedenlerini ortaya çıkarmanın yanında, “21. yüzyılda ideolojilerin sonu geldi mi?” sorusuna yanıt arama amacındadır.

1.3. Çalışmanın Yöntemi:

Bu çalışma literatüre dayalı olarak hazırlanan bilimsel bir çalışmadır. İdeoloji kavramının geçirdiği gelişim ve değişimleri dikkate alması bakımından seçilen kaynaklar, araştırmanın kapsamı ve içeriğini en iyi şekilde yansıtır niteliktedir.

1.4 Çalışmanın Sınırlılıkları:

Bu çalışma ideoloji kavramıyla bağlantılı şekilde ele alınan, ‘ideolojinin veya tarihin sonu’ düşüncesinin, ortaya çıktığı andan içinde yaşadığımız 21. yüzyılda geçirdiği değişimin sosyolojik bir değerlendirmesini yapmakla sınırlıdır. Alternatif bir ideoloji ya da bir ideoloji projesi ortaya koymak gibi Yüksek Lisans tez çalışmasını aşacak olan bir sorunla ilgilenmemektedir.

2. BÖLÜM: İDEOLOJİNİN KÖKENİ

2.1. Aydınlanma ve İdeoloji

İdeoloji kavramının tarihine bakıldığında; kavramın kökenini ortaya çıkarmak için birçok çalışmanın yapıldığı görülür. Bu anlamda ‘ideoloji’nin sosyal bilimlerde nasıl ele alınması gerektiğini değerlendirme ihtiyacı, kavramın tarihiyle ilgili bazı konuları yorumlamayı zorunlu kılmaktadır. Örneğin bu tarih Ortaçağ dünya görüşünün yıkılmasına kadar geri götürülebileceği gibi, Rönesans ve Reform hareketlerinin sosyal boyutunu da kapsayacak şekilde, 18. yüzyıl Aydınlanması ve onun bir ürünü olarak ortaya çıkan Fransız Devrimini de içine alır. Böylece kavramın geçmişine ve gelişimine ilişkin belli tarihler vermek, gelişiminde etkili olan kimi filozofların adlarına ve düşüncelerine atıfta bulunmak mümkündür (Çelik, 2005: 28). Genellikle terimi ilk kez kullanan kişi olarak değerlendirildiği için birçok ideoloji tarihi Destutt de Tracy ile başlar, fakat bazı düşünürler (Mannheim dahil) Bacon’ın *idol* kavramında terimin ilk halini görür (Giddens, 2005: 155). Tarihsel gelişimi göz önüne alındığında İdeoloji kavramı ilk kez 1796 yılında bir Fransız felsefecisi olan Antoine Destutt de Tracy (1754–1836) tarafından kullanılmıştır. İdeoloji köken olarak iki Latince sözcük olan *idea* (düşünce) ve *logy* (bilim) sözcüklerinin birleşiminden ortaya çıkan ve bu anlamda Tracy tarafından düşünce bilim olarak adlandırılan Fransızca kökenli bir sözcüktür (Kaya, 2004: 68; Çelik, 2005: 27). Bu anlamıyla ideoloji, bir tür bilimsel düşünme biçimi olarak aklın rasyonelleştirilmesine verilen addır.

İdeoloji kavramının ortaya çıkışı 1789 Fransız Devrimi’nin hemen sonrasına denk gelir (McLellan, 1999: 17). Fransız Devrimi’nin kökeni ise, 18. Yüzyıl Aydınlanmasının politik ve sosyal alana uygulanmasıyla belirginlik kazanır (Gökberk, 1999: 198). Bu nedenle her ne kadar kavramın ortaya çıkışı, Fransız devriminin hemen sonrasına denk gelse de, ideolojinin tohumlarının atıldığı ilk yer aslında Fransız Aydınlanmasının yaşandığı dönemdir (Goldman, 1999: 15). Aydınlanma 18. yüzyılı kapsayan bir süreç olmanın yanında, Ortaçağın kapanmasıyla birlikte başlayan Rönesans ve bu anlamda 17. yüzyılı da içine alan uzunca bir dönemi kapsar (Gökberk, 1999: 198). Bu nedenle Batı Avrupalı entelektüellerin karşısına kavram, Ortaçağ dünya görüşünün yıkılmasıyla belirginlik kazanan, genel felsefi düşüncenin dayandığı anlam ve hedefte görülür (McLellan, 1999: 14–17). Bireylerin kendi akıllarını özgür bir biçimde kullanamadıkları Ortaçağ dünya görüşüne karşı, Aydınlanma düşünürleri

geleneksel Hristiyan anlayışı ile çatışma halindedir. Onların karşı çıktıkları durum; vahye dayalı din anlayışının insanlara, yaşamlarındaki tüm önemli sorunlarda gereksinim duydukları bilgiyi sunmak istemesidir. Böylece insanlara aklın veremeyeceği bilgiyi dini buyruklar ısrarla vermeye çalışır. Fakat Aydınlanma filozofları için bu tür bir bilginin, diğer bir ifadeyle vahiy otoritesine bağlı bilginin gözden geçirilip yeniden tanımlanmaya ihtiyacı vardır. Bu nedenle 18. yüzyıl Fransa'sı en gelişmiş ve sağlam yapısıyla Aydınlanmanın anavatanıdır. Birçok Aydınlanma filozofu için (Voltaire, Rausseau, Helvetius, d'Holbach vd.), insan yaşamını anlamlı kılan görev, teknolojik olarak doğaya yönelmek, ahlâkî ve siyasal eylem yoluyla da topluma uygulamak için olabildiğince büyük oranda özerk ve eleştirel bilgi elde etmeye çalışmaktır. Yine onlara göre, insan bilgiyi elde ederken düşüncesinin hiçbir otorite ya da önyargı tarafından etkilenmesine izin vermemeli, bunun yanında, yargıların içeriğini sadece kendi eleştirel aklıyla belirleyebilmelidir (Goldman, 1999: 15). Tüm dini dogmalara bu anlamda Hristiyanlığa karşı olan Aydınlanma filozofları her ne kadar insan bilgisinin sınırlı olduğunun farkında olsalar da, yine de onların insan aklına olan güvenleri sonsuzdur. Filozoflar, insan düşüncesinin sonsuz güçte olduğunu ve şeylerin zorunlu doğasını kavrayabileceğini varsaymaktan öte, duyuşsal algıya bağlı insan aklının, inancın desteğine hiçbir gereksinim duymadan, yaşamın tüm temel sorunlarında olumlu sonuçlara ulaşabileceği düşüncesindedirler. Bu nedenle başta Fransa'dakiler olmak üzere Aydınlanma'nın daha radikal düşünürleri, insan zihninin tüm gerekli soruların yanıtlarını elde etme yeterliliğine sahip olduğu görüşündedir. Onlara göre, vahiyle kazanılan bilgilerin tümü gereksiz ve aldatıcı bir niteliğe sahiptir (Goldman, 1999: 16–17).

Aydınlanma filozofları ve onların din ve mitolojiyle ilgili sahip olduğu görüşler, ideoloji kuramının özünü Aydınlanmacı bir proje kılar. Aydınlanma filozoflarının bakış açısıyla, din ve mitoloji, toplumsal düzenin kalıcılığını sağlamanın ötesinde, insan aklını çeşitli önyargı ve boş inançlarla dolduran bir öğretiler. 'Düşünce bilim' anlamında ideolojinin amacı ise Tanrılar, onların papazları ve rahiplerini eleştirinin gücüyle ortadan kaldırmaktır. Böylece filozoflara, dinin toplumsal ve tarihsel anlamı üzerinde konuşma hakkını veren ideolojidir. Bu nedenle ideoloji terimi ilk kez Aydınlanmanın etkisi altında kalan materyalist filozoflarca Fransız devrimi sonrasında yazılmış Fransızca metinlerde görülür (Çelik, 2005: 31). Eğitsel ve toplumsal reformların niteliğine ve yaygınlaştırılmasına yönelik tartışmaların egemen olduğu bu dönemde,

Fransız materyalistleri kendi felsefeleri ve ideallerini tanımlamak üzere ideoloji terimini kullanırlar. Bu filozoflar, düşünce (*idea*) bilimin (*logos*) tam tercümesi olarak *idéologie*, bu bilimle uğraşmaları nedeniyle kendilerini adlandırmak üzere de *idéologues* (ideologlar) terimini tercih ederler. İdeoloji sözüyle karşılanması önerilen düşünce biliminin amacı, düşüncelerimizin doğal kökenni araştırmak, yanılısamları ve yanılıgıları açığa çıkartarak toplum hakkındaki doğruları toplumsal reformların hizmetine sunmaktır (Çelik, 2005: 27–28).

Ayrıca bu filozoflar felsefelerini geliştirme ve düşüncelerini yayma konusunda, en büyük desteği dönemin yöneticilerinden almıştır. Bunun örneği, 1795 yılında Fransa Cumhuriyeti Konvansiyonu –Fransız Devrimi sırasında Devrim Meclisi– tarafından kurulan ve düşünce bilimi olarak ideolojiyi öneren ve geliştiren filozofları bünyesinde toplayan Ulusal Bilim ve Sanat Enstitüsü'dür (*Institut de France*). Bu Enstitü'nün kuruluş amacı, Aydınlanma geleneğine dayanan ulusal bir yüksek öğrenim sistemi kurmaktır. Enstitü üyelerinin temel hedefi, materyalist bir perspektiften bir 'düşünce bilimi' oluşturmaktır. Onları materyalizme götüren ise, insan aklına duyulan güven ve bilginin ancak duyum ve deney yoluyla elde edilebileceği inancıdır. Kendilerine ideologlar (*idéologues*) adını veren ve aralarında Cabanis, Condorcot, Constant, Daunou, Say, Madame de Staël gibi filozofların da bulunduğu bu grubun öncülerinden olan Antoine Louis Claude Destutt de Tracy, 1796–1797 yıllarında enstitünün yöneticiliğini üstlenir ve 'düşünce bilimi' adlandırmak için neden ideoloji (*idéologie*) terimini tercih ettiğini şöyle açıklar: (Çelik, 2005: 33–34)

Düşüncelerin bilimi ya da ideoloji adının kullanılmasını tercih etmekteyim. Bu ad, bilinmeyen ya da kuşku uyandıran hiçbir şeyi ima etmediğinden, herhangi bir neden/sonuç fikrini akla getirmedeğinden uygundur. Yalnızca Fransızca 'idea' sözü dikkate alındığında bile anlamı herkes için açıktır, çünkü herkes 'idea' ile neyi kastettiğini bilir, aslında onun gerçekten ne olduğunu çok az kimse bilse bile... 'ideoloji' uygun bir kelimedir, zira düşünce bilimin tam tercümesidir (aktaran Çelik, 2005: 35).

Destutt de Tracy, tüm topluma yaygınlaştırmak amacıyla diğer bütün bilimlere temel olacak yeni bir düşünceler bilimini, 1801–1815 yılları arasında kaleme aldığı

Elements d'Ideology (İdeolojinin Unsurları) adlı eserinde dile getirir (McLellan, 1999: 17). Onun en önemli eseri sayılan ve birçok ciltten oluşan bu eserin, 1815'te yayımlanan dördüncü cildi siyasal ekonomiye ayrılmıştır. Yayımlanmasının hemen ardından pek çok Avrupa diline tercüme edilen eser, İtalya, İspanya ve Rusya'da 1820'lerin başında devrimci eylemlere aktif bir biçimde katılan genç kuşak liberaller üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Tracy'ye göre, ideoloji özel mülkiyet, bireysel özgürlük, serbest piyasa, devlet iktidarının meşru sınırları gibi konuların da sağlam bir temel üzerinde savunulmasını sağlayan liberal bir toplumsal ve ekonomik felsefedir (Çelik, 2005: 34–35). Tracy bu yeni bilimi, biyoloji veya zooloji ya da fizik ve matematik gibi diğer bilimlerin sahip olduğu yöntemleri ideolojiye uygulama amacındadır. Bu anlamda ideoloji doğa bilimleri oranında kesinliğe sahip felsefi bir bilimdir. Böylece ideoloji, bilimsel bir nitelik kazanırken, bilinçli olarak üretilen düşünce ve fikirlerin kaynağının saptanmasında önemli bir yere sahip olarak, ilk belirlenimde bilim olma isteği ve çabası ile önem kazanır (Özbek, 2000: 37; Kaya, 2004: 68).

İdeolojinin matematik ve matematiğe dayalı bilimler kadar geçerliliğe sahip olması ve bundan dolayı doğa araştırmalarına olan benzerliği, ideoloji araştırmacılarını her türlü metafizik ve dinsel birtakım önyargılardan alıkoyar. İnsanı, doğayı ve dünyayı belli ilkeler düzeyinde araştırmayı hedefleyen, bu dönemin ideoloji anlayışında metafizik, duylardan bağımsız olarak verilmiş kesin ilkeler olarak görülmüştür. Sonuç olarak metafizik, bilimsellikten uzak olan, kesin yargılarla düşüncenin sınırlarının daraldığı yanlış bir düşünme biçimidir (Özbek, 2000: 34). Benzer şekilde ideolojinin insanın bilgi anlayışına gerçek doğrultusunu kazandırdığını söyleyen Tracy'ye göre, bilimsel araştırma, ne insan ve doğa üzerinde yapılan metafizik ve ne de dini ifadelerle mümkün olur. İdeolojinin görevi insanın tinsel yeteneklerini araştırmaktır. Fakat ideoloji bunu yaparken, önyargı olarak adlandırılan tüm dinsel görüş ve metafizikten kendini uzak tutmak zorundadır (Özbek, 2000: 33). Tracy bunu şu sözlerle ifade eder "*Metafiziğin bizi mutlu edebileceği, ama hiçbir yeni bilgi veremeyeceği kesindir*" (Aktaran Özbek, 2000: 33). Tracy'ye göre ideoloji bu anlamıyla, önyargıların nasıl oluştuğunun ve beraberinde nasıl genişleyip yaygınlaştığının çözümlendiği bir bilimdir (Özbek, 2000: 34).

Tracy'ye göre, önyargıların çözümlenmesi ancak duyular sayesinde gerçekleştirilir. Bu nedenle, ona göre, ideoloji dış dünyadan duyular aracılığıyla elde edilen ve bu anlamda bilimsel nitelik kazanan bir öğretilerdir. Bu nedenle ona göre düşünme bir duyumsama biçiminden başka bir şey değildir. Duyuların işleminden geçirilmesiyle fikirlerin oluşacağını söyleyen Tracy'ye göre, “*yalnızca duyularımız ve düşüncelerimiz sayesinde varoluruz*” ve her şey ancak “*onlar hakkında sahip olduğumuz fikirler sayesinde gerçekleşir*”. (Çelik, 2005: 39). Aydınlanma döneminde akla dayalı yeni bir bilim anlayışı şekillenirken deneysel yöntem ve duyular bilginin elde edilmesinde tek güvenilir yol olarak kabul ediliyordu. Bauman'ın da belirttiği gibi, bu tür bir bilim, “*rasyonel davranan varlıkların oluşturduğu ve akıl tarafından yönetilen insani bir dünyanın inşa edilmesinde*” anahtar bir rol oynar (Aktaran Çelik, 2005: 38). Burada özellikle vurgulanan, fikirlerin de birer duyum ürünü olduğu görüşüdür. Bir İngiliz düşünürü olan Thomas Hobbes da bilginin yalnızca duyulara gidilerek doğrulanabileceği görüşünü savunur. Modern duyumculuğun kurucusu olan Hobbes'a göre, düşünme ve düşünürken elde ettiğimiz fikirler bir tür duyumdur. Bu anlamda düşünme bir tür duyumdur. İnsan zihninin bütün içeriğinin sadece duyulardan meydana geldiğini savunan duyumculuk, aynı zamanda nesnel bir içeriğe sahiptir. Böylece duyular, dış dünyanın nesnel gerçekliğinin açıklanmasından başka bir şey değildir. Dış dünyayı betimlemek için güvenilen tek akılcı gerçeklik duyularımızdır. Dış dünyayla olan bilgi ilişkisi, yalnızca uyarının alınması ve uyarılara duyularla verilen yanıtlardan oluşur. Aynı zamanda insan zihninin bütün içeriği duyulardan türemiştir: dış dünyayı görür, duyar hisseder, algılar ve tüm bu elde edilenleri nesnel bir bilgi halinde sunarız. Duyularımız dışında hiçbir şey bilinemez. Bilgilerimiz aklın ve duyuların ürünüdür ve ayrıca insan bu her iki yetiye de doğuştan sahiptir (Cevizci, 2000: 292).

Duyumculuktan belirgin biçimde etkilenen Tracy'ye göre, insan doğasının temel yeteneği olarak görülen duyular bütün idelerin kaynak noktasıdır. İnançlarımızın da tek kaynağı ve dayanağı olan duyular, düşünceden farklı bir şey değildir. Ve bu ancak işlendiği ve kullanıldığı zaman gelişir (Özbek, 2000: 34–35). Tracy'ye göre, diğer tüm bilimler ideoloji, yani idelerin bilimi üzerinde yükselir. Diğer bir ifadeyle, diğer tüm bilimlerin temelinde ideoloji yer alır. Ona göre, ideoloji idelerin köklerini ve idelerin kurucu öğesini araştırmaktadır. Bilginin elde edilmesi ve yaygınlaştırılmasının idelerin yardımıyla gerçekleştiğini söyleyen Tracy, idelerin doğruluğundan emin olmanın

koşulunu *duyular* ile sınanmalarına bağlar. Tracy'ye göre toplum ve doğa biliminin temelini duyular ile deneyimlenmiş ideler oluşturur. Düşüncelerin ayıklanması ve bilimler için ileri bir anın ya da basamağın oluşması ancak bu ideler sayesinde gerçekleşir (Özbek, 2000: 33).

Dış dünyadan duyularla elde edilen bilgiler ve bu bilgileri meydana getiren kelimeler arasındaki ilişki ancak duyular sayesinde ortaya çıkar. Bu sebeple Destutt de Tracy, kelimelerin duyularımızca bize aktarılan verileri barındırdığı görüşündedir. Düşüncelerin oluşumunun, doğadaki diğer her şey gibi katı yasalara bağlı olduğu varsayımından hareketle, *ideoloji*, doğanın yasalarını keşfetmeyi amaçlayan doğa bilimlerine benzer biçimde, sistematik gözlem ve deney yoluyla düşüncelerin oluşumuna ilişkin yasaların keşfedilmesiyle uğraşır. Gerçek düşünce bilimi olarak *ideoloji* kesinlik arayışı içindedir. Özne düşünceler ya da kesin olmayan yargılar, bu nedenle, düşünce biliminin içinde yer almazlar. Tracy'ye göre düşünce bilimi, kesin olarak bilinebilecek olandan işe başlamalıdır. *İdeoloji*, tam anlamıyla deneyci, duyulara dayalı ve indirgemeci olmak durumundadır: bütün bilgi, dünyanın duyu algıları aracılığıyla deneyimlenmesinden başka bir şey değildir. O halde, *ideoloji* için en uygun yöntem çözümlenmedir: Bilgi, ancak çözümlenme yoluyla duyumdaki indirgenemez oluşturucularına ulaşıncaya kadar parçalanabilir; *ideolojinin* hedefi, bilginin doğasını açıklayabilmek için bu indirgenemez öğelere ulaşmaktır (Çelik, 2005: 38–39).

2.2. F. Bacon

Francis Bacon ve onun idoller eleştirisi, Tracy'nin felsefi sisteminin oluşmasında büyük oranda bir etkiye sahiptir. Aslına bakıldığında Bacon'ın yazılarında doğrudan doğruya bir ideoloji sözüyle karşılaşıldığı söylenemez. Fakat Bacon'ın, bireylerin yaşamlarına olumsuz bir etkisi olduğunu düşündüğü bazı dini önyargılar ve insan aklının gelişimini engelleyen bir takım 'idol'lerden söz etmesi Tracy'nin düşüncebilim anlamında ideolojiyi tercih etmesini etkilemiştir. Çünkü Tracy'ye göre de insan aklı dinsel önyargı ve boşınaçlardan olabildiğince uzak durmalıdır. Bacon toplumun gelişimini engelleyen bu oluşumları 1622 yılında yayımlanan *Novum Organum* (Yeni Mantık) adlı eserinde dile getirir. Bacon'ın bu eseri, toplumun incelenmesinde gözleme dayalı yeni bir yaklaşımla karakterize olur. Bacon bu çalışmasında, put ya da idol olarak adlandırdığı yanlış, us dışı yaklaşımlarla insan anlayışının şimdiye dek karartıldığı görüşündedir

(McLellan, 1999: 14–15). Bacon’ın idol öğretisi olarak bilinen bu yaklaşımı aynı zamanda özellikle Fransız Aydınlanması’nda, dogmalar ve Kiliseye karşı mücadelenin kuramsal aracıdır (Özbek, 2000: 19). Fransız Aydınlanması filozoflarının karşı oldukları şey, Kilise ile monarşik yönetim anlayışının birlikte hareket etmeleridir. Bunun sonucunda, Bacon’ın gözünde, toplumu potansiyel olarak bütünleştirici güçte bir arada tutan din, Fransa’daki Aydınlanma Filozofları için toplumun yeniden akla dayalı olarak düzenlenmesinin önündeki baş engeldir (McLellan, 1999: 16). Bacon’ın burada yapmaya çalıştığı, felsefe ve teolojii birbirinden ayırmaya çalışmak istemesidir. Bunun politik alana yansımaları; devlet ve Kilisenin ayrılması doğrultusunda sürdürülen politik–kuramsal etkinlikte kendini gösterir. 18. yüzyılda, idoller öğretisi, din eleştirisinin temellerine yerleşmekle birlikte, din sorgulamasının da kuramsal kaynağı olmuştur. Bundan böyle devletin usdışı temelleri ve dinin kendisi idol olarak adlandırılmaya başlanır (Özbek, 2000: 19).

Görüldüğü gibi Bacon’ın idol öğretisi, ideoloji başlığında sürdürülen çalışmalar için vazgeçilmez bir duraktır. Bacon, insanla doğa arasındaki ilişkiyi insanın doğa üzerinde egemenlik kurması doğrultusunda açıklar ve insanın doğa bilgisini, bu bağlantı içinde değerlendirerek idol öğretisini şekillendirir. Ona göre, insan bilgi dolayımıyla doğa üzerinde bir güç kurabilir ve ancak bu yolla doğayı kontrol altına alabilir. Böylece insan aklı doğayı yine doğanın nesnel yasallığıyla kavramak zorundadır. İnsan ancak bunu başarabildiği oranda doğayı kontrol altına alabilir. Yine Bacon’a göre insan aklı doğayı ele geçirme, denetim altına alma yeteneğine sahiptir. İnsan aklı doğayı hala denetim altına alamadıysa, bu evreye varamadıysa, bu sadece insan aklındaki tutukluktan kaynaklanır. Bu noktada Bacon, insan aklını tutukluğa iten dört ayrı idolden söz eder (Özbek, 2000: 11). Diğer bir ifadeyle, Bacon’a göre, insan aklını tutukluğa iten dört ayrı idol vardır: Kabile veya soy idolu, Mağara idolu, Pazar idolu ve Tiyatro idolu. Ona göre, Kabile veya Soy idolleri insan doğasının ayrılmaz bir parçasını oluştururken, kaynağını insanın kendisini her şeyin ölçüsü olarak görmesinden alır. Mağara idolleri ise, mizaç, eğitim, alışkanlık, zihnin ve bedenin yapısı, otoritelere bağlılık, kişiler arası ilişkiler gibi nedenlerden kaynaklanır. Bacon’a göre, Pazar idolu, insanın diğer insanlarla ilişkilerinden kaynaklanan bir idol türüdür. Tiyatro idolleri ise Bacon’un gözünde, “doğa”yı kurgularla anlamak bir anlamda dünyayı olduğu gibi taklit etmektir (Akkaş, 2004: 12–13).

İdollerini dört ayrı gruba ayırarak inceleyen ve böylece idol öğretisinin daha kolay anlaşılmasını amaçladığını söyleyen Bacon'a göre, idoller ya doğuştandır ya da insan aklının dışından gelirler (Özbek, 2000: 14). Bu dört ayrı put ya da idol olarak adlandırılan formlar, Bacon'a göre, insan aklını tutukluğa iten temel unsurlar olmakla birlikte bunların çözümlenmesi gerekir. Sözü edilen bu çözümleme, insan aklının gerçek bilgiye varması ve idollerini parçalaması ve onlardan kurtulması için gereklidir. Bu anlamda ona göre insan aklının sıkı bir eleştirisi, idol öğretisi olarak görülmelidir. İdol öğretisinin yönelimi de doğanın doğru bilgisini elde etmektir (Özbek, 2000:12).

Ayrıca Bacon, insan aklını görüntüleri deforme eden bir aynaya benzetir. İnsan aklı tıpkı sirklerdeki aynalarda olduğu gibi, üzerine düşen görüntüyü kırma, eğme, parçalama gibi bazı özelliklere sahiptir. Bundan dolayı da idollerin insan üzerinde yarattığı etkiyi aşabilmek için insan aklı olabildiğince saflaştırılmalıdır (Özbek, 2000:19). Buradan hareketle Bacon idol öğretisini şu sözleriyle dile getirir:

“İnsan usunu işgal eden ve usta köklerini salan putlar ve yanlış kavramlar; gerçeğin insan usuna girmesine engel olmakla kalmayıp aynı zamanda usa girmesine izin verilen gerçekleri, putlar ve yanlış kavramlar, insan bunlara karşı dikkatli olmadığı oranda ve olası karşı duruşta bulunmadığı sürece, bilimlerin yinelenmesinde geri geliyorlar ve gerçekleri engelliyorlar” (Bacon'dan Aktaran Özbek, 2000: 14).

Görüldüğü gibi, Bacon idol öğretisinde bilimsel bir araştırmayı engellediğini düşündüğü önyargılara ve ayrıca bilim ve felsefe yaparken insan aklını engelleyen akıl dışı yaklaşımlara karşı bir duruş alır. Bir Aydınlanma filozofu olan Bacon, yaşadığı dönemin de etkisiyle, dinin yerine bilime, doğaüstü güçlerin yerine doğanın kendisine ağırlık vererek, fizik dünyadaki doğa kanunlarıyla ilgili yöntemlerin sosyal ve kültürel dünyaya da uygulanabileceğini vurgular. Bunu yaparken aklı ve aklın yol göstericiliğini de vurgulayan Bacon çalışmalarında, olası yanlış kaynaklarını tespit etmeye çalışır. Ayrıca o, çalışmalarını idenin kurulması ve oluşmasını olumsuz anlamda etkileyen akıldışı unsurları belirlemek ve sınırlamak amacıyla da yönlendirir. Böyle bir çaba ideolojiyi düşüncebilim anlamında kullanan Tracy'nin de çıkış noktasıdır (Özbek, 2000: 31–32). Tracy bu felsefi temel doğrultusunda insan psikolojisini, tüm Aydınlanma filozoflarının da yaptığı gibi –dini dogmaları bir yana bırakıp– doğa yasalarına benzer

şekilde incelemeyi önerir. Tüm metafizik düşüncelerden kendini uzaklaştıran Tracy'ye göre, bilimlerin gerçek temeli metafizikle değil düşüncelerin biliminde (*science des idées*) aranmalıdır. Bireylerin düşünceleri ve duyumları dışında bir gerçeklik olmadığını ve bu gerçekliğin de ancak dinsel ve metafizik önyargılardan uzak kalındığında ortaya çıkacağını savunan Tracy'ye göre, düşüncelerin bilimi bir yandan insan doğasının hakiki bilgisine ulaşmayı amaçlar, diğer yandan toplumsallığın genel yasalarını tanımlamanın araçlarını elde etmeye çalışır (Çelik, 2005: 37).

Yukarıdaki açıklamalarda da ifade edildiği gibi, ideoloji, bilimsel bir düşünme biçimini ifade edecek şekilde, 18. yüzyıl filozoflarının etkisiyle 1789 Fransız Devrimi sonrası 'düşünce bilim' adıyla ortaya çıkmıştır. Fakat ideoloji, özellikle 19. yüzyılda bu olumlu anlamını yitirerek pek çok içerikle belli tarihsel koşullar altında günümüze kadar gelmiştir. Yine bu yüzyılda ideoloji olumsuz bir anlamla tanımlanmanın yanında, 18. yüzyılda yüzyılda sahip olduğu bilimsel kimliğinden sıyrılarak, ilk kez siyasal bir içeriğe sahip olmuştur. Bir sonraki bölümde kavramın geçirmiş olduğu bu dönüşüm ve değişim anları sosyolojik bir değerlendirmeye anlatılmaya çalışılacaktır. Devam eden bölümlerde ise özellikle 19. yüzyıl sonrasından günümüze kadar olan dönemde, ideolojinin geçirmiş olduğu önemli birkaç değişim anını simgeleyen 'ideolojinin veya tarihin sonu' ya da 'sınıfın sonu' gibi adlandırmalar, ortaya çıktıkları dönem itibariyle değerlendirilecektir.

2.3. Napolyonik Dönem

İdeolojinin tarihine bakıldığında farklı dönem ve çağlarda ve hatta değişik toplumsal, siyasal ve dinsel koşulların da etkisiyle farklı içeriklerle adlandırıldığını görülür. Daha önce de açıklandığı gibi ideoloji, 1789 Fransız Devrimi'nin hemen sonrasında, Destutt de Tracy tarafından olumlu, bir içerikle 'düşünce bilim' olarak adlandırılmıştı. İdeolojinin 'düşünce bilim' biçiminde adlandırılmasında, genelde Aydınlanma düşüncesinin, özelde Fransız Aydınlanması'nın etkisi büyüktür. Aydınlanma döneminde din, toplumun şekillenmesinde ve filozofların görüşlerini ortaya koymasında önemli bir yere sahiptir. Filozoflar, dinsel birtakım önyargıların insan aklını yanlış yönlendirdiği düşüncesiyle, dinin toplum üzerindeki etkisini en aza indirmeye çalışırlar. Böylece duyular ile elde edilen bilgiye olan güvenin artması, metafiziğe dayalı tüm önyargılardan insan aklının uzak tutulması sonucu 18. yüzyılda ideolojinin 'düşünce bilim' olarak olumlu bir içerik kazanır.

Fakat ideoloji kavramına yüklenen olumlu anlam uzun bir süreci kapsamaz. İdeolojinin olumlu anlamda kullanılmasında, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında öncelikle Fransa'yı, daha genel olarak Avrupa siyasetini etkileyen Napolyon Bonapart'ın etkisi büyüktür. Her ne kadar başlangıçta Napolyon, 'düşünce bilim' anlamında ideolojinin olumlu anlamda belirlenimi söz konusu olduğunda, ideologları destekler görünse de onun politik tutumuyla birlikte, ideolojiye olumsuz bir içerik atfedilir. İdeolojiye olumsuz bir içerik atfedilmesi Napolyon'dan sonra, Karl Marx'a aittir. Bundan böyle ideoloji bilimsel bir düşünme biçimine verilen ad değil, yanılsama ve yanılgı anlamında 'yanlış bilinç' olarak adlandırılmaya başlanır.

Napolyon Bonapart 1799'da iktidarı ele geçirdikten sonra, 1804'e kadar Fransa'yı Birinci Konsül ve bu tarihten sonra da 1815'e kadar imparator olarak yöneten bir siyaset adamıdır. Bonapart ayrıca, her zaman için, belirli bir çağla özdeşleştirilmesi zor devlet adamlarından biri olmanın yanında, yönetim biçimi açısından *ancien regime*'in, yani eski rejimin sağlayamadığı imkânları Fransız toplumuna kazandırma amacıyla olan ve askeri alandaki başarılarıyla da kendinden söz ettiren biri olmuştur. Öncelikle 1789 Fransız Devrimi'nin gelişimine, bu anlamda eski düzenin yıkılışına destek olması bakımından, o hala "Devrim'in çocuğu" olarak görülür (Lee, 2004: 29).

Fransa o dönem için Katolik Kilisesi'nin toplum üzerinde denetimini bire bir hissettirdiği ve bu anlamda dinin siyasal yaşamda etkin rol oynadığı bir ülkedir. Fakat tüm bu gelişmelere rağmen Aydınlanma düşünürleri, Katolik kilisesinin toplum üzerinde uyguladığı baskıyı en aza indirmeye amacıyla olmuştur.

Napolyon iktidara gelmeden önce, 1797 yılında enstitüye (Ulusal Bilim ve Sanat Enstitüsü) onur üyesi olarak kabul edilir (Çelik, 2005: 36). 1797–1803 tarihleri arasında Enstitüye onur üyeliği devam eden Napolyon politik beklentilerinin savunuculuğunu bu kurum altında gerçekleştirir. Napolyon başlangıçta Ulusal Bilim ve Sanat Enstitü'sünün savunduğu 'düşünce bilim'i, rasyonel bir devlet kurma yolunda eşitlik ve özgürlüğün sağlanması için temel bir dayanak olarak görmektedir (Özbek, 2000: 41). Böyle bir eşitlik ve özgürlük anlayışını her fırsatta onaylayan Enstitü üyeleri, 1799'da Napolyon'a iktidarı ele geçirme girişiminde politik anlamda destek verirler.

Fakat. 1803'e gelindiğinde Napolyon ideologlar arasındaki ilişki bozulur (Çelik, 2005: 36). Diğer bir ifadeyle, her ne kadar Napolyon kendi politik gücünü sağlam zeminlere yerleştirmek amacıyla, akılla yönlendirilmiş özgür ve eşit bir toplumsal düzen arayışında Aydınlanma düşünürlerine destek verse de, bunun kendi adına tehlikeli olduğu görüşünü içinde taşır. Bu nedenle Napolyon politik yaşamda ideoloji taraftarlarından uzaklaşmanın gerekliliği inancında olmuştur (Özbek, 2000: 41).

Bunun nedeni: Napolyon Ulusal Bilim ve Sanat Enstitü'sü üyelerinden destek alarak imparatorluk rejimini pekiştirmek amacıyla, ihtilal zamanında dinsel kurumlara eğitim yapma yasağı getirir. Fakat o iktidara geçtikten bir süre sonra bu yasağı ortadan kaldırır. Bu nedenle ideologlar Napolyon'un sosyal ve siyasal sistemi pekiştirmek için verdiği bu tavrı onaylamayarak karşı çıkarlar (Mardin, 2003: 23). Oysa ideoloji taraftarları cephesinde durum oldukça farklıdır. Onlar kendi toplumsal felsefi düşlerinin gerçekleşmesinin güvencesi olarak Napolyon'u görmektedirler. Çünkü Fransız Aydınlanmasına denk gelen yıllarda Ulusal Bilim ve Sanat Enstitüsü merkezi bir öneme sahiptir ve bu enstitü daha önce de vurgulandığı gibi en büyük siyasal desteği Napolyon Bonapart'tan alıyordu (Özbek, 2000: 41). Böylece ideologların övücü bir anlamda kullandıkları "ideoloji" kelimesi Napolyon'un dilinde alay ve kınama konusu olur (Mardin, 2003: 23). 1801'de Kiliseyle kurduğu siyasal ilişki nedeniyle, ideologların din karşıtı fikirlerinden rahatsızlık duymaya başlayan Napolyon, bu düşünürlerin kamuoyu üzerinde sahip olduğu etkiyi kendi yükselişi karşısında bir tehdit olarak algılayarak Enstitü'ye karşı tutumunu değiştirir. Sonuç olarak Napolyon Enstitü'nün bir kolu olan, liberal ve cumhuriyetçi fikirleri bütün eğitsel yapıya yayma görevini üstlenmiş olan Ahlaki ve Siyasal Bilimler Sınıfı'nı kapatır (Çelik, 2005: 36).

Napolyon, artık 'idelerin bilimi' anlayışıyla oluşmuş felsefi ekol için, bir felsefe ekolünün taşıması gereken çağrışımların dışında çağrışımlar oluşturmaya başlar. Bu nedenle o, ideoloji kavramını, bilinçli ve oldukça açık olumsuz bir içerik yüklemiyse kullanır (Özbek, 2000: 44). Bu konuyu değerlendiren David Morrice, Napolyon'un ideologlara yönelttiği eleştirileri belli başlı birkaç noktada toplamaya çalışır: İlk eleştiri ideologların dine yönelttikleri eleştiriler olup, onların geleneksel dinin sahip olduğu bu gücü yok etmeye çalıştıklarında ortaya çıkar. Napolyon, dinin yanında tarih ve geleneğin de öğretileriyle toplumsal düzenin kaynağını oluşturduğunu ve ideologların bu iki güce yönelttikleri eleştirilerin yıkıcı olduğunu savunur. Ona göre, ideoloji dinin,

tarihin ve geleneğin öğrettiklerini yadsıyarak yerine düzensizliğe yol açan bazı soyut ilkeler koymaya çalışır ve bunu yaparken farkında olmadan metafiziğin tuzağına düşer. Napolyon'a göre ideologlar, pratik dünyanın sorunlarından habersiz olmaları ve sadece soyut ilkelere bağlı kalmaları nedeniyle salt düşünce ile uğraşmanın ötesine geçememişlerdir (Çelik, 2005: 37). Napoleon, iktidarına zarar verdiğini düşündüğü engellerin arkasında gördüğü tek şey ideologlar olmuştur (Özbek, 2000: 45). İdeologlar başlangıçta sahip oldukları siyasal desteği zamanla kaybetmeye başlayınca, ideologların oluşturmaya çalıştıkları düşünce bilimine yönelik eleştiriler de artmıştır. İdeolog ve ideoloji sözleri, artık ülkenin yaşadığı çalkantılardan sorumlu oldukları imasıyla bir suçlamanın, olumsuz bir yargının ifadesi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Çelik, 2005: 36).

Ayrıca ideoloji kavramını olumsuz çağrışımlarla yükleme, sadece ideologlara karşı sürdürülen bir tartışma değil, bu aynı zamanda Aydınlanma Felsefesi ilkelerini de kapsar niteliktedir. Bu söz konusu ilkelerde karşı çıkılan durum, bilimin önderliğinde kurulmak istenen toplumsal ve politik düzenin akılcı şekillenişinin yanında akıl, özgürlük ve eşitlik ilkelerine de yöneliktir. Yeni süreçle birlikte Aydınlanmacı anlayış *yanlışlık* nitelemesi almaktadır (Özbek, 2000: 46).

Görüldüğü gibi, Napolyon Bonapart'ın siyasi tutumuyla birlikte ideoloji başlangıçtaki olumlu anlamını kaybederek, bundan böyle, yanlış bilinç, yanlış kuram anlamına gelecek şekilde kullanılır. Burada yanlışlığın temel ölçütü, bir iktidar tarafından siyasal destek adına din ve geleneğin toplumu yönlendirme açısından oynadığı rolde ortaya çıkar. Fransız filozoflarının dine ve geleneğe karşı çıkışları, bu anlamda ideolojiye olan yatkınlıkları Napolyon tarafından kabul görmeyerek reddedilir ve ideoloji bu sebeple yanlış düşünme biçimi ya da yanlış anlamında olumsuz bir içerikle kullanılmaya başlanır. Fakat bir sonraki bölümde de açıklanacağı gibi, ideolojinin 'yanlış bilinç' anlamında kullanımı en belirgin biçimde K. Marx'a aittir. Diğer bir ifadeyle, 19. yüzyılda ideoloji kavramının kullanış tarzı oldukça etkin ve yaygın bir biçimde Marx tarafından yanlış bilinç anlamından tarihin sonu düşüncesine kadar varır. Fakat tarihin sonu düşüncesi ilkin J. W. F. Hegel'in felsefesinde görülür. Hegel 19. yüzyıl kapitalizminin olumlu bir değerlendirmesini yaparken Marx onun düşüncelerinin tam karşısında yer alır. Marx'ın yanlış bilinç olarak adlandırdığı ideolojide, yanlışlık endüstriyel kapitalizmin içinde barındırdığı çelişkilerin gizemleştirilmesi sonucu ortaya çıkar. Böylece 19. yüzyılda yaşayan Marx, aslında

18'inci yüzyılın siyasal devrimlerinden kaynaklanan değişiklikleri anlamakla birlikte özellikle endüstriyel kapitalizmin neden olduğu çelişkileri açıklamayı amaçlar. Bu anlamda Marx geniş ölçüde, bir üretim tarzı olarak kapitalizmin eksik kalan yanlarının ekonomik bir çözümlemesini yapmaya çalışırken, ideoloji de bundan böyle Napolyon'dan farklı bir biçimde şekilde yeni bir yanılısama durumunu anlatmak için kullanılır.

3. BÖLÜM:

19. YÜZYILDA İDEOLOJİNİN VEYA TARİHİN SONU

İngiltere'deki Endüstri Devrimi ve ardından 1789 Fransız Devrimi'nin patlak vermesi ve bu devrimlerin hem Avrupa'da hem de giderek tüm dünyada yaygınlık kazanması sonucu, dünya kaçınılmaz bir dönüşüm ağının içine girmiştir. Diğer bir ifadeyle her iki devrim de bütün dünyayı dönüştürdü ve hala da dönüştürmeye devam etmektedir. Bu dönüşümün belirli uğrakları başlangıcından günümüze değin pek çok filozof, siyaset bilimci, yazar ve düşünür tarafından farklı şekillerde yorumlanarak, her defasında belirli bir bakış açısıyla içinde bulunulan anı yorumlama hedefinde oldu. Ortaya çıkan bu değişim, özünde kapitalizmin gelişip yaygınlaşmasının bir göstergesidir. Özellikle kapitalizmin geçirdiği değişim ve dönüşüm anlarında ortaya çıkan gelişimlerden biri 'ideolojinin sonu' düşüncesinin varlığıdır. Bu düşünce, belli aralıklarla gündeme gelen oldukça eski sayılabilecek bir tartışmadır. Örneğin 18. yüzyılın sonları ve daha genel olarak 19. yüzyılın başlarında öncelikle Georg Wilhelm Friedrich Hegel felsefesinde gizli bir şekilde ortaya konulan bu düşünce, 19. yüzyıl boyunca K. Marx'ın görüşlerinde belirgin bir şekilde ifade edilmese de, onun sosyalist toplum ütopyasında yer alır. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise 'sınıfın sonu' ifadesiyle Daniel Bell'de ve son olarak da 1989 yılında çok iddialı bir şekilde Francis Fukuyama tarafından 'tarihin veya ideolojinin sonu' geldiği şeklinde ortaya çıkmıştır. Kronolojik bir sıralama yapıldığında 'ideolojinin veya tarihin sonu' tartışmasına Hegel ile başlamak konunun bütünlüğünün sağlanması ve tartışmanın daha iyi anlaşılması bakımından uygundur.

3.1. J. W. F. HEGEL

1770–1831 yılları arasında yaşayan Georg Wilhelm Friedrich Hegel bir Aydınlanma düşünürü olmanın yanında Alman idealizminin son temsilcisidir. G. W. F. Hegel incelikle işlediği felsefi sisteminde, hem Aydınlanmanın konularının hem de Aydınlanma karşıtı temaların iddialı bir sentezini yapmaya kalkışır (West, 2005: 67). Hegel öncelikle Kant’ın; aklın sahip olduğu bilgi formlarının dış dünyadan, insanın dışından geldiği, yani insan zihninin bilgiyi kendinden bağımsız, dış dünyadan elde ettiği düşüncesine karşı çıkarak Aydınlanmayı eleştirir. Hegel’e göre bilgi formları kadar, içeriği de zihnin eseri ve ürünüdür (Cevizci, 2000: 437). Böylece Hegel’e göre, Aydınlanma ve onun sınırlı ve tek yanlı rasyonalitesinin politik ifadesi, Fransız Devrimi’nin aşırılıklarında canlı bir şekilde görülür. Fakat yine de Hegel, Modernitenin, bireysel özgürlüğü, anayasal devlet ve eleştirel aklı içeren, karakteristik kazanımlarını korumaya çalışarak, Fransız devrimi’nin Avrupa toplumunda yarattığı olumlu etki üzerinde durmaya çalışır (West, 2005: 68). Fransız Devrimi’nin Avrupa toplumu üzerinde yarattığı olumlu etki Hegel’i, gerek felsefesinde gerek tarih görüşünde gizli bir yerde duran ‘tarihin sonu’ düşüncesine götürür.

Hegel’in tarihin sonu ile ilgili görüşleri onun tarihe bakış açısında görülür. Onun tarihe bakış açısı ise Tarih Felsefesi hakkındaki görüşlerinde gizlidir. Tarih Felsefesi, Hegel’e göre Ruh felsefesinin bir açıklaması olup, özellikle ampirik sahada, aklın işleyişini araştırma problemidir (Walsh, 2006: 165). Aklın işleyişini araştırma problemi ise Hegel’i Ruh felsefesinin bir yansıması olan varlık’a götürür. Hegel’e göre varlık (evren), bir ilkenin, bir *ilk–temelin* kendisini açması, belli bir *ereğe* doğru *gelişmesidir*. Bütün varolanların, bütün varlık çeşitlerinin arkasında ve temelinde bulunan bu ilkeye Hegel, yerine göre, “*ide*”, “*akıl*”, “*söz*” ya da “*tin*” (*Geist*) adını verir. Adlarından da anlaşılacağı gibi, bu ilke *manevi* niteliktedir (Gökberk, 1999: 388). Görüldüğü gibi her şeyden önce Hegel’e göre gerçeklik, ruhtur: evren bir anlamda zihnin bir ürünüdür ve bu nedenle gerçekliğe ancak zihnin kendisiyle ulaşılır. Bu nedenle onun felsefesi “rasyonalist” bir yapıya sahiptir (Walsh, 2006: 163). Evren içinde, daha doğrusu evren olarak gelişen “*ide*”nin ereği, sonunda kendi kendini bulması, kendi *bilinç* ve *özgürlüğüne* erişmesidir (Gökberk, 1999: 389). İde’nin kendi bilinç ve özgürlüğüne ulaşması, yani Hegel’in ifadesiyle insanın mutlak bilince ulaşması, ancak tarihte aklın nihai bir ereğe ulaşmasıyla gerçekleşir (Swain, 2005: 289).

Hegel'in temel kabullerinden biri, hep bir açılma ve hareketliğin sürekli varolduğu düşüncesidir. Buna göre, hiçbir şey aynı kalmadığı gibi sürekli bir oluş halindedir. Dolayısıyla ona göre, devamlı ve aynı kalan bir substans (töz), yoktur. Hegel'de refleksiyon sayesinde hakikat sonuç olarak ortaya çıkar ve bilim oluşur; yani bu tinin kendi üzerine eğilip refleksiyonda bulunmasıyla gerçekleşir ve bilgi de ancak sistem ya da bilim olarak ortaya konulduğu sürece açıklanabilir (Kuçuradi'den aktaran Kabadayı, 2007: 104). Hegel'e göre diyalektik her türlü zorunlu hareketi belirleyen ilkedir. O, bu ilkeye, kavramlar sistemini kurmak için zorunlu bir hareket noktası ararken varır (Kabadayı, 2007: 104). Örneğin "ide" bir amaca doğru gelişmesinde – diyalektiğin üçlü adımına uygun olarak– *üç basamağından* geçer. Hegel'e göre "İde" (ya da "tin") ilkin kendi içindedir, "kendi kendine"dir. "İde" (tin) kendini ilk olarak *doğada* gerçekleştirir. Fakat doğada "ide" artık kendi kendisinde değildir, kendisinden *başka* bir şey olmuştur, kendi özü ile *çelişik* olan bir duruma girmiştir. Fakat bu çelişme, "ide"nin gelişmesindeki *üçüncü basamak* olan dar anlamıyla "*tin'in dünyasında (kültür dünyasında)*" ortadan kalkar. Bununla birlikte "ide" yeniden kendini bulur, ama bu sefer bilincine, dolayısıyla da *özgürlüğüne* kavuşmuş olarak. Doğada "ide"nin yasası *zorunluluk* iken; kültür dünyasının yasası ise *özgürlüktür* (Gökberk, 1999: 389).

Hegel'in Dünya Tini kavramı, özgürlük kavramı ile birlikte ele alınır. Hegel'e göre bir sarmal olarak yükselen diyalektiğin doğrultusu, bir baştan diğerine, özgürlüğün gelişimidir. Bu nedenle Hegel için

"Dünya Tarihi Özgürlük bilincinin gelişiminden başka hiçbir şey değildir" (Aktaran West, 2005: 72).

Tarihin diyalektiği boyunca, Hegel'e göre, belli bir dünya görüşü ya da hayata bakış açısının cisimleştiği somut gerçeklik, yani tin, giderek daha rasyonel ve özbilince sahip hale gelir (West, 2005: 72). Böylece, Hegel'in Batı'nın tarihsel gelişimine ilişkin diyalektik yorumu, geleneksel Aydınlanma anlatılarına kıyasla, daha ayrıntılıdır. Hegel felsefesinde, modernleşme süreçleri, kesintisiz gelişmenin çizgisel bir 'ilerlemesi' olarak değil, tinin tek yanlı, ama gelişen yönünün pürüzlü ve çelişik yüklü dizileri olarak yeniden inşa edilir (West, 2005: 73).

Ayrıca Hegel'e göre düşüncenin ilk görünümünü, Akıl'ın dünyayı yönettiği ilkesidir (Hegel, 2004: 14). 19. yüzyılın en kuşatıcı ve en etkili düşünürü olan G. W. F. Hegel için felsefenin işlevi aklın doğadaki, deneyim ve gerçeklikteki yerini keşfetmek; aklın dünyadaki faaliyeti sırasında uyduğu yasaları anlamaktır. Ayrıca ona göre akıl, dünyanın kurucusu olmakla birlikte zihnin dünyaya empoze ettiği bir şey değil, zihnin dünyada keşfettiği bir şeydir (Cevizci, 2002: 113). Hegel'e göre Dünya tarihi'nde her şey Akıl'a uygun olmaktadır bu nedenle Dünya Tarihi, Dünya Tini'nin Akıl'a uygun, zorunlu gidişinin bir ifadesidir. Dünya Tini, Tarihin Tözü'dür; bu, Doğa'sı hep bir ve aynı olan bir Tin'dir ve Dünya varlığında bu Doğa'yı açıklar. Bu durum, Tarih'in bir ürünüdür (Hegel, 2004: 11). Hegel için akıl "rasyonel olanın gerçek, gerçek olanın da rasyonel olduğu" ve "hakikatin" bütünde bulunduğu" bir durumdur (Cevizci, 2002: 114). Hegel'e göre felsefenin tarihe getirdiği biricik kavram, sadece Akıl kavramıdır, buna göre Akıl dünyaya egemendir ve Dünya tarihi'nde de her şey Akıl'a uygun olarak gerçekleşir (Hegel, 2004: 10).

Hegel'e göre tarih, "aklın dünyadaki gezisi"dir. Bu nedenle o, tarihin amacını Mutlak zihin ya da Ruh olarak adlandırdığı şeyin kendini göstermesi olarak ifade eder. Bu ruh aşama aşama, Doğu toplumlarından Yunanlılara ve Romalılara, son olarak da Almanlara kadar ulaşmıştır. Böylece Hegel kendi ülkesi olan Almanya'da bir tür tarihsel amacın halihazırda gerçekleştiğini vurgular. Hegel'e göre Dünya tarihi, kontrolsüz doğal iradenin evrensel bir ilkeye boyun eğdirilerek disiplin altına alınmasının ve bireysel özgürlüğün sağlanmasının tarihidir (Swain, 2005: 289). Hegel'e göre Dünya Tarih'inin amacı, tinin aslında olduğu şeyin bilgisine varması, bu bilgiyi nesnel kılması, varolan bir dünyada gerçekleştirmesi, kendini nesnel olarak meydana getirmesidir. Hegel'e göre Tinin gerçekliği; yalnızca kendi varlığının yapıp-etmedeki, durgun olmayan varoluşunda ortaya çıkar. Onun aslı, kendi kendini meydana getirmiş olmaktır: varlığı saltık süreçtir. Kendini, yalnızca kendi üzerindeki dolayımıyla gerçekleştiren bu süreçte, o ayrı bir öge ve aşamalar edinir, devinim ve değişimler yaşar (Hegel, 1991: 77). Yani Hegel'e göre bu süreç özü gereği basamak basamaktır –tarihi, tinin kendini, kendi asıl doğrusunu bilip gerçekleştirdiği tanrısal sürecin, basamaklı gidişinin bir ilerlemesidir. Bütün bunlar Tinin kendini tanımadaki basamaklardır: tinin özüne seslenen en yüksek buyruk "kendini tanı"dır, kendi neyse onu bilip meydana getirmektir. Bunu da tin, ancak Dünya Tarihi'nde meydana getirir (Hegel, 1991: 78).

Yani Hegel'e göre Dünya tarihi, zorunluluğu tanınmak mecburiyetinde olan özgürlük bilincinde ilerlemedir (Hegel, 2004: 19). Hegel'e göre Doğu, her zaman bir kişinin özgür olduğuna inanır; Yunan ve Roma dünyası bazılarının özgür olduğunu kabul eder; fakat Alman dünyası ise herkesin özgür olduğunu kabul etmiştir (Swain, 2005: 289). Daha genel bir açıklamayla Hegel'e göre ilk olarak Yunan'da özgürlüğün bilinci doğmuştur ve bu yüzden de Yunanlılar özgür olmuşlardır; ama onlar da Romalılar gibi, kendisiyle tanımlanan insanın değil, yalnızca bazı kişilerin özgür olduğunu kabul eder (Hegel, 2004: 18). Tarihsel olayların fiili seyrine bakıldığında ortaya çıkan soyut değerlendirmelerin teyit edilmesidir. Doğu Dünyasında örneğin Çin, Babil ve Mısır uygarlıklarında despotizm ve kölelik toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte özgürlük tek bir insana o da hükümdara verilmiş bir haktır. Fakat Greko-Romen dünyasında, kölelik varlığını sürdürmekle birlikte özgürlük tüm bireylerin sahip olduğu bir hak değilse bile vatandaşların geneline tanınarak, özgürlük alanı genişletilmiştir. Hegel'e göre, insan olma sıfatıyla bireylerin mutlak değerini kabul eden ve böylece özgürlük düşüncesini açıkça kabul ettiği bilinen ülke; Modern Avrupa'nın Germanik uluslarıdır (Walsh, 2006: 166).

Hegel'in Dünya Tin'inin, Doğu toplumlarından başlayıp aşama aşama ilerleyerek Modern Avrupa'nın Germanik uluslarında son bulması görüşü bizi onun, hem tarihin sonu düşüncesine ve hem de içinde yaşamış olduğu Almaya'ya götürür. Bu nedenle Hegel'i etkileyen tam bir dünya devinin varlığından söz edilmese de, onun gerek felsefi sisteminin oluşmasında gerek siyasi görüşlerinin şekillenmesinde önemli bir Avrupa gücü olarak yükselen ve aynı zamanda Almanya'nın küçük bir kenti olan Prusya'nın etkisi büyüktür. En genel haliyle 19. yüzyıl başlarında Avrupa'nın dünyanın yöneticisi konumunda yer alıyor olması ve ayrıca Prusya'nın da yükselen bir Avrupa ülkesi olarak Avrupa liderliğinde mücadele etmesi Hegel'i tarihin sonu düşüncesine yönlendirir (Barber, 2005: 281).

Alman coğrafyasında dağınık bir siyasi görüntü çizen küçük Alman prensliklerinden biri olan Prusya Krallığı, 18. yüzyılın başlarında kurulmuş ve zamanla Avrupa'da askeri bir güç olarak kendini göstermeye başlamıştır. Prusya başlangıçta Kutsal Roma Cermen imparatorluğunun bir parçasıyken, 1713 tarihinden itibaren Alman İmparatorluğuna bağlı bir krallık olarak varlığını 1867 yılına kadar devam ettirir. 19. yüzyıl başına gelindiğinde ise Almanya hala birbiriyle rekabet içinde otuz dokuz

prenslikten oluşan bir imparatorluk görünümündedir. Bu prensliklerden özellikle ikisi – Avusturya ve Prusya– Almanya'nın siyasal, ekonomik gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. Fakat Prusya ve Avusturya arasında sürekli varıldığı bilinen anlaşmazlık, bir bütün olarak Almanya'nın birleşmesinin önündeki tek engeldir (Giddens, 2001: 66).

İlk olarak Rousseau tarafından ortaya atılan; özgürlüğün devlet içinde ve onun aracılığıyla bulunabileceği düşüncesine, mevcut Alman İmparatorluğu açısından bakıldığında, böyle bir düşüncenin Alman toplumuna pratikte uyduğu görülür. Diğer bir ifadeyle küçük devlet ve prensliklerden oluşan bir imparatorlukta tam bir özgürlükten söz edilemeyeceği gerçeği, en azından 1806 yılına kadar bağımsızlığını elde edemeyen Prusya adına doğrudur (Hampsher–Monk, 2004: 506).

Fakat 1806 yılına gelindiğinde Napolyon Bonapart'ın, Prusya ordularını Jena'da yenmesi sonucu bir imparatorluk olan Almanya'nın parçalanmasıyla birlikte Prusya bağımsızlığını ele geçirir. Bu durum Alman filozofu G. W. F. Hegel tarafından Almanya'daki 'ancien regime'in yani eski rejimin sonu olarak algılanırken, ayrıca Fransız Devrimin'nin yaydığı eşitlik ve özgürlük ilkelerinin dünyaya hâkim olacağı düşüncesi giderek onun tarafından tarihin sonu düşüncesiyle bütünlük kazanır (Kaya, 2004: 28). Diğer bir ifadeyle Fransız ve (Amerikan) İhtilalinin (1789) getirdiği *özgürlük ve eşitlik* ilkelerinden hareketle Hegel, bu ilkelerin ideoloji arayışının nihai aşaması olduğuna inanmıştır. Hegel, liberal demokratik devlet düzeninden daha akılcı, çelişkileri çözme gücü olan bir düzenin olanaksızlığı kanısındadır. Dolayısıyla, bu akılcı düzen ancak tarihin sonu ile evrensellik kazanır (Kazgan, 1997: 375). Her ne kadar giderek pek çok Avrupa ülkesinde yaygınlık kazanan Fransız Devrimi Almanya'ya ulaştığında, Almanya'da politik olarak bilinçli bir kamuoyu ya da siyasal kültür henüz yeterli olmasa da, Hegel için tarihin sonu liberal devlet anlayışının belirginlik kazanmasıyla mümkün olur (Hampsher–Monk, 2004: 507).

O yıllarda Hegel –1800'den itibaren– Jena üniversitesinde profesör olarak görev almaktaydı. Hegel daha önceleri Frankfurt'ta görev aldığı yıllarda din üzerine ve İskoç politik ekonomistlerine ilişkin okumalarından hareketle bazı siyasal yazılar kaleme alırken Jena da Hegel'in asıl ilgisi felsefeye odaklanır. Jena'da kaleme aldığı son yapıt ise, genel olarak olgunlaşacak sistemine bir geçiş olarak düşünülen, *Tinin*

Görüngübilimi'dir (Hampsher–Monk, 2004: 499). Hegel'in bu eseri yayınlamasının ardından, onun felsefi kökeninin temelleri *Tarihte Akıl* adlı eserde daha netlik kazanır.

Hegel, *Tarihte Akıl* adlı eserde, 'Felsefi Tarih'ten söz eder. Hegel'e göre tarih felsefesi tarihin düşünceyle ele alınmasından başka bir şey değildir. Bu felsefi tarih insanlığın evrensel tarihi olması anlamında, ilkel çağlardan bugünkü uygarlığa doğru bir ilerleme sergilemektedir. Tarihsel anlatının konusu, insan aklının gelişmesiyle aynı şey olan özgürlüğün gelişmesidir ve felsefi tarihin yanıtlaması gereken soru "devletin nasıl ortaya çıktığı" veya "devletin ne olduğu?" sorusudur. Devlet özgürlüğün gelişmesinin son aşamasıdır ve uygarlık tarihi de tının ya da aklın gelişmesinden başka bir şey değildir. Böylece Hegel'e göre özgürlük Prusya devletinde gerçekleşir; diğer bir ifadeyle Prusya devleti özgürlüğün somutlaşmış biçimidir. Prusya devletiyle tarihin sonu da gelmiştir (aktaran Kabadayı, 2007: 106).

Hegel'e göre devlet insanı özgürlüğe kavuşturmanın yanında, o aynı zamanda ahlaksal bir nitelik taşır. Hegel'e göre devlet, aile ve sivil toplum gibi bir ahlaksal topluluktur. Böylece Hegel için diğer ahlaksal toplulukları aşan devlet, toplumun son aşamasını oluşturur. İnsan doğasındaki bencillik, sivil toplumun ahlaksal özelliklerinin ortaya çıkıp egemen hale gelmesini engeller. Bundan dolayı sivil toplumun ahlaksal özelliklerinin geçerli kılınabilmesi, yani uygarlığın korunabilmesi için siyasi denetim ve düzenleme mekanizması gereklidir. Böylece Hegel'e göre sivil toplumun varlık ve gelişme koşulu sivil toplumunda üstünde devletin varlığı ile olur. Yalnızca bu devlet sayesinde sivil toplumun doğasına içkin olan "evrensel özgürlük" gerçekleşebilir (Şaylan, 1995: 33). Hegel'e göre Dünya Tarihi'nde tümüyle ele alınan halklar ve devletlerdir; bu nedenle somut varlık tarihteki araçlar ve görünümlerdir (Hegel, 2004: 15). Ayrıca Hegel'e göre modern devlet olgusu sivil topluma bağlı olmaksızın "evrensel akıl" yansıtır. Devletin evrensel rasyonelliği ise toplumun genel iradesinin yansıması sonucu oluşur (Şaylan, 1995: 34). Bu nedenle Hegel'in devlet anlayışının şekillenmesinde Almanya önemli bir yere sahiptir. Çünkü Almanya 19. yüzyıl başlarında soyo–politik durum ve ekonomik kalkınma bakımından ileri düzeyde gelişme kaydetmiş bir ülkedir. Böylece Hegel için devlet olgusu kaçınılmaz olarak vardır. Ayrıca, Hegel'in sivil toplum çözümlerinde, toplumsal eşitliği bozan unsurlara karşı ve toplumun bütününe yönelik gereksinimleri karşılamak için devletin

varlığı zorunludur. Yani uygar bir toplum için devletin müdahalesi gerekli hatta temel koşuldur (Şaylan, 1995: 35).

Ayrıca Hegel'e göre diyalektik bir süreçle evrilen tarih belli bir aşama sonra durur. Hegel bu duraklamayı, tarihin ya da ideolojinin son bulması olarak şu şekilde açıklar:

Akılcı (rasyonel) bir toplum düzeni başarılı olduğunda, diğer toplumlar da bu düzeni benimseyecektir. Çünkü, madde dünyasına egemen olan düşünce dünyası (idée)dir. Akılcı toplum çelişkileri giderme başarısını gösterdiği için, bu düzenin yayılması ile tarihin sonu gelecek, ideoloji arayışı bitecektir (Hegel'den aktaran Kazgan, 1997: 375).

Görüldüğü gibi 'ideolojin veya tarihin sonu' tezi ilk olarak Hegel felsefesinde karşımıza çıkmaktadır. Hegel oldukça erken bir zamanda 1806 yılında tarihin liberal devlet anlayışıyla son bulduğunu ortaya koyar. Hegel bu anlamda liberal devlet anlayışının kalıcılığını vurgular ve farkında olmadan ideolojik bir tutum geliştirir. Dolayısıyla liberalizmi evrenselleştirme iddiasında olan Hegel, liberal burjuva ideolojisinin meşruluk kazanmasına öncülük etmiştir. Çünkü Hegel'in yaşadığı dönem feodal bir yapılanmadan Fransa, Almanya ve genel olarak tüm Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi liberal ilkelerin egemen olduğu bir topluma geçişi simgelemektedir. Bu anlamda Hegel tek boyutlu bir tarih anlayışına sahiptir. Fakat 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde liberal devlet anlayışının evrensellik kazanmadığı, tam tersine onun çelişkilerinin tarihin süzgecinden geçerek yeni ideolojilerin tohumlarının ortaya çıktığı görülmüştür.

Daha genel bir ifadeyle 19. yüzyılda tarihin sonu düşüncesi J. W. F. Hegel ve K. Marx isimleriyle birlikte iki ayrı yönelim kazanır. Her iki düşünür de içinde buldukları çağı birbirlerinden farklı olacak şekilde yorumladılar. Alman idealizminin son temsilcisi J. W. F. Hegel, kökleri 1789 Fransız Devrimine dayanan liberal toplum yapısının ortaya çıkardığı eşitlik ve özgürlük ilkelerinden hareketle tarihi yorumlarken K. Marx diyalektik materyalist bir bakış açısıyla kapitalist bir toplum yapısının aşırılıkları üzerinde durarak tarihi yorumlamıştır. J. W. F. Hegel'e göre tarih aşama aşama ilerleyerek gelişen ve belli bir ereğe ulaştığında da son bulan bir yapıya sahiptir.

K. Marx ise yanlış bilinç olarak adlandırdığı ideoloji anlayışını komünist toplum ütopyasında sonlandırmaya çalışır. Bu anlamda her iki düşünürün gerek felsefi görüşlerinde gerek topluma bakış açılarında gizli bir yerde ideolojinin veya tarihin sonu düşüncesi mevcuttur. J. W. F. Hegel için liberal toplum ile, K. Marx için ise tarihin zorunlu gidişi sosyalizm ile sona erecektir.

3.2. K. MARX

Kaynağı Aydınlanmacı gelenek ve önyargı eleştirisi olan ve bundan dolayı mevcut düşünme biçimlerinin gizemleştirilmesini, rasyonel bir bilgi anlayışına bırakan ideoloji kavramı, 19. yüzyılda yeni içeriklerle tekrar tarih sahnesindedir (Giddens; 2005, 354). Bu yüzyılda ideoloji J. W. F. Hegel'in görüşlerinden farklı olacak şekilde Karl Marx ve Auguste Comte isimleriyle birlikte iki ayrı yönelim daha kazanır. Fakat yine de ideolojinin ağırlık merkezi Marx'a aittir (Özbek, 2000: 47). Marx'ın kuramı her şeyden önce tıpkı sosyoloji gibi, toplumun genel bir bilimi olmak üzere tasarlanmış ve benzer bir biçimde, özellikle toplumdaki endüstriyel kapitalizmle 18. yüzyıl. siyasal devrimlerinden kaynaklanan değişiklikleri anlamaya yöneliktir (Bottomore, 2002: 129). Bu nedenle onun ideoloji anlayışı ilkin bilim/ideoloji karşıtlığı ile başlayıp yani bir tür yanılısma ya da çarpık bilinç durumunu ifade ederken, daha sonra kapitalist toplumun çelişkileri üzerine incelemelere koyulmasıyla komünist toplum ütopyasına kadar varır. J. W. F. Hegel'e benzer şekilde Marx'ın görüşlerinde de, yaşadığı dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel oluşumların etkisiyle, gizli bir yerde duran tarihin sonu düşüncesine rastlanabilir.

“İdeoloji” terimi 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında, Fransa'da önem kazanmış ve etkili olmuş materyalizme eğilimli olan ampirist ve duyumcu felsefi bir okuldan gelir. Ulusal Bilim ve Sanat enstitüsü (Institut de France) adıyla kurulan ve kurucusu Destutt de Tracy olan bu okulun temel amacı Aydınlanma ilkelerine dayalı bir düşünceler bilimi kurmaktır. Bu okula bağlı diğer filozoflar ve Tracy'ye göre, ideoloji, idelerin diğer bir anlamıyla fikirlerin oluşumunu duyumlar aracılığıyla inceleyen bir tür bilimsel düşünme biçimidir (Lefebvre, 1976: 69). İdeologlar adıyla bilinen filozoflar, gelenek ve metafiziğe karşı çıkmış ve bunların karşısına ‘düşünce bilim’ olarak ideolojiyi koymuşlardı. İdeologlara benzer şekilde Comte da bu karşı çıkışın radikal karakterini merkeze alır. Fakat ideologlardan daha farklı biçimde: Comte, ideologların ‘radikal olumsuzlamacı tavrı’nın yerine ‘pozitivizmi’ geçirir. Comte bir yandan ideologların gelenek ve metafizik ile ilgili vurgularını devam ettirmeye çalışırken, öte yandan bu vurguyu değişmenin ‘düzen’le dengelenmesi gereğine kadar götürür. Böylece yaptığı bu iki vurguyu birleştirmek olmuştur. Hem Fransız devrimi hem de Sanayi Devriminin Fransız toplumunda meydana getirdiği altüst oluşlar ve çalkantılardan rahatsız olan ve bu yüzden düzen arayışında olan Comte'a göre, yeni toplum biliminin pratik amacı, toplumsal birliğin yeni sınırlarını metafiziği aşarak

belirlemektir (Giddens, 2005: 334). Böylece *gerçek anlamda ideolojilerin yerini Comte tarafından formüle edilen ve insan toplumsal davranışı alanında pozitif yöntem veya bilimin zaferi olarak kabul edilen sosyoloji* alır. Comte ideoloji terimini terk eder, çünkü bu terim düşünce sisteminde önemli hiçbir yere sahip değildir (Giddens, 2005: 354). Comte gibi Marx da tarih çalışmasını bilimsel bir temele oturtma hedefinde, tarihsel olguları mistik ve metafizik dışındaki koşullar bakımından açıklamayı tercih etmiştir. Özellikle Marx tarih çalışmasını bilimsel bir temele koyma konusunda, önceki filozofları dünyayı sadece anlamaya çalışmaları konusunda eleştirir ve asıl mesele onu değiştirmektir (Walsh, 2006: 185).

Böylece sosyal bilimlerde ideoloji kavramının varlığını sürdürmesinin nedeni, Marx'ın onu iki anlamda kullanmış olmasına bağlıdır (Giddens, 2005: 354). Marx öncelikle gizemleştirilenin yerine 'gerçek pozitif bilim'in geçirilmesi gerektiğini vurgulayarak Alman ideologlarını eleştirir. Böylece ideoloji eleştirisi, artık sadece bilimin geleneksel önyargılar üzerindeki 'kaçınılmaz zafer'ine terk edilemez. Daha sonra Marx ideolojiyi, "egemen ideoloji her zaman egemen ideolojidir" görüşüyle ilişkilendirerek, sınıfsal egemenliğinin fiilen aşılması gerektiği yönünde ele alır (Giddens, 2005: 355).

İdeoloji teriminin bir fikirler ya da düşünceler bilimi şeklinde kullanıldığının farkında olan Marx, bu kullanımı dikkate almaz. Onun ilk başta kullandığı tek anlam Bonaparte'ın pejoratif kullanımı olmuştur (Vincent, 2006: 5). Marx ideolojiye 'yanlış bilinç' adı altında olumsuz bir içerik atfeder, oysa ideolojinin olumsuz anlamda siyasi bir içerikle kullanımı öncelikle Napolyon Bonapart'a aittir. İdeoloji teriminin bundan sonra belirgin bir biçimde pejoratif (olumsuz) anlamda kullanılması Napolyon'un ideologlarla gerek dini gerekse siyasi açıdan girmiş olduğu polemik sonucunda ortaya çıkmıştır (Giddens; 2005, 334). Marx erken dönem eseri olan *Alman İdeolojisi*'nde ideolojiyi, dünyayı filozofça 'yorumlayan' fakat değiştirilebilir olarak görmeyenlere, özellikle genç Hegelci gruba atıfta bulunarak pejoratif bir anlamda kullanır. Marx'a göre hem genç Hegelciler hem de Tracy vurguyu "düşünceler" üzerinde yoğunlaştırırlar. Bundan dolayı, genel olarak ifade etmek gerekirse, Tracy'nin düşüncesi 'idealist' felsefenin bazı tezlerini içerir (Vincent, 2006: 5). Marx'a göre Fransız ideologları, ideolojiyi, bireysel tasarımları neden bildiren bir psikoloji aracılığı ile

açıklamaya çalışırlar. Marx'ın ve Engels'in gözünde ise, incelenen nesne bir çağın ve bir toplumun karakteristik tasarımlarının tümüdür (Lefebvre, 1976: 70).

İdeoloji teriminin olumsuz bir anlam yüklemisiyle kullanılması, İdeologların 1789 Fransız Devrimi'nin hemen sonrasında kurmuş oldukları Ulusal Bilim ve Sanat Enstitüsü'nün Napolyon tarafından kapatılmasıyla başlar. Fakat bu köklü negatif tutum Marx ile birlikte kesinlik arzeden bir boyut kazanır (Lefebvre, 1976: 70). Marx erken dönem yazılarında (1845 öncesi) Tracy'ye iki anlamda gönderme yapar. O ilk olarak, basit bir tarihsel gözlem yapar ve bir düşünürler grubunun, yani *ideologların* varlığından söz eder. Ona göre bu grubun en önemli üyesi olan Tracy, küçük bir vülger burjuva liberal siyasal iktisatçısıdır. *Ekonomi Politığın Eleştirisi [Traité d'économie politique]*'inde Marx, Tracy'nin *Esasları*'nın dördüncü cildine kısa atıflarda bulunur (Vincent, 2006: 5). Marx hem *ideologları* hem de Hegelcileri vülger burjuva liberalleri olarak adlandırırken, ayrıca genç Hegelcileri de masabaşı metafizikçiler olarak görür (Vincent, 2006: 6).

Marx çoğunlukla içinde yaşadığı toplumun köklü bir biçimsel analizini yapmaya çalışır. Bu yönelimin odak noktası, ekonomik ilişki ve bu ilişkinin toplumsal yapıda ne tür bir değişim yarattığı üzerinedir (Özbek, 2000: 49). Marx her şeyden önce 19. yüzyıl kapitalizminin meydana getirdiği çelişkilerden rahatsız olur ve bu nedenle onun sıkı bir eleştirisini yapar (Aron, 1994: 117). Kapitalizm başlangıç itibariyle, 16. yüzyıl ve 18. yüzyıl arasında Batı Avrupa'da kendini gösteren ve ekonomik olarak kâr elde etme hedefinde bir toplumsal düzendir. Ayrıca bu toplumsal düzen, yaşamın her alanında, ekonomide, politikada, düşüncede, bilim ve teknolojiye, estetikte yeni bazı oluşumları kapsar (Şaylan, 1995: 18). Fakat Marx için önemli olan, kapitalist sistemin nasıl işlediğinden çok, onun doğurduğu zıtlıklar ve sosyal çatışmalardır. Onu rahatsız eden, ulusal gelirin, ücretler ve kâr arasındaki eşitsiz dağılımından doğan sınıf mücadelesini, daha yaygın ve sürekli hale getiren kapitalist toplum yapısıdır (Dobb, 2001: 49).

Marx'ın yetiştiği 19. yüzyıl Avrupa'sının üç ülkesinde, üç ayrı alanda, üç önemli devrim olmuştur; İngiltere'de Endüstri Devrimi, Fransa'da Siyasal Devrim, Almanya'da ise Felsefe Devrimi. İngiltere'deki Endüstri Devrimi, anlatımını Adam Smith'ten Ricardo'ya kadar klasik iktisatçıların öğretilerinde bulurken; Almanya'daki Düşünce Devrimi'ni, Kant'tan Hegel'e değin idealist filozofların yapıtları temsil eder. Marx, bu

devrimlerin sonuncusundan başlayarak ilkinde doğru sırasıyla hepsinden etkilenmiştir (Tuncay, 2004: 114). Marx bu devrimlerden özellikle İngiltere’deki Endüstri Devrimi ve onun siyasal, toplumsal ve ekonomik etkileri üzerinde durur. Ekonomik olarak önemli gelişmeler, üretim yapan firmaların büyük ölçekli üretiminde ortaya çıkar (Tannenbaum ve Schultz, 2005: 336). Marx’a göre ekonomide ortaya çıkan gelişme, sanayi toplumunun her yönüne temas ettiği iki sınıflı bir toplum yaratır.

Böylece Marx’a göre 19. yüzyıl ekonomik açıdan Endüstri Devriminin Avrupa’da yarattığı “burjuvazi” ve “proleterya”nın varlığıyla karakterize olur. Bu nedenle öncelikle İngiltere’de baş gösteren iktisadî yapıdaki uyumsuzluk ve toplumsal istikrarsızlık Marx’ı ideoloji kavramına götürür (Levi, 2002: 111).

Marx için ideoloji kavramı genellikle bir tür düşünme hatası (*kind of false thinking*) anlamına gelmektedir. Bu nedenle ona göre, ideoloji teorilerinin çoğu taraflı bir düşünceyi yansıtır. Marx ideolojiyi belli bir sınıfın, çoğunlukla egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden gerçekliğin çarpıtılması (*false consciousness* yanlış bilinç) olarak görür. Örneğin, Marx’a göre liberalizm burjuva sınıfının işçileri sömürmesi ve ezmesini maskeleyen bir ideolojidir (aktaran Delibaş ve Yiğit, 2005: 200).

Marx’ın *Alman İdeolojisi* adlı eserinde ideolojiyi bir tür gizemleştirme olarak ele alır. Buradaki tartışmanın dikkat çekici yanı, Marx’ın ideolojiden söz ettiği farklı durumlarda kullandığı benzetmedir. Fakat bu benzetme Marx’ın bu ilk çalışmasıyla sınırlı olmayıp diğer yazılarında da kullanılır (Giddens, 2005: 335). Bu benzetme, *camera obscura*, yani alt tarafı üst tarafa gelmiş dünya veya akisler yahut yarılsamalar benzetmesidir. Marx’a göre;

Bilinç asla bilinçli varoluştan öte bir şey olamaz ve insanların varoluşları onların gerçek yaşam süreçleridir. Eğer, her ideolojide insanlar ve onların durumları bir *camera obscura*’daki gibi baş aşağı görünüyorsa, bu fenomenin kaynağı –tıpkı nesnelerin retina üzerinde ters görüntüsünün doğrudan fiziksel yaşam–süreçlerinden ileri gelmesi gibi– onların tarihsel yaşam süreçleridir (Aktaran Giddens, 2005: 336).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Marx'a göre ideoloji, maddi gerçekliğin tersine dönmüş bir ifadesidir. *Camera obscura* metaforu ile Marx'ın tanımlamaya çalıştığı 'tersine dönme' ilişkisi 'yanlış bilinç' kavramıyla dile getirilir. İnsanın maddi –nesnel gerçeklik içindeki konumu, onun zihninde kamerada tersine dönmüş görüntüye benzemesi bakımından, doğru bilinç ve yanlış bilinç arasında bir ayırım yapmayı zorunlu kılar. Bu nedenle ideoloji maddi koşulların yansıması değil, farklı olarak bu koşulların yanlış bilgisidir. Böylece ortaya çıkan sonuç, yanlış bilginin kaynağı olan ideoloji ile doğru bilginin kaynağı olan bilimin birbirini dışlayıcı kavramlar olarak tanımlanmasıdır (Üşür, 1997: 12).

Marx'tan ziyade Engels tarafından kullanılan 'yanlış bilinç' terimi, 'yanlış'ın nasıl yorumlandığına bağlı olarak anlam kazanır. 'Geçerli' veya 'doğru' önermelerle karşıtlık içinde anlaşıldıklarında, 'yanlış' olan şey aktörlerin kendi çıkarları veya güdülerini kavramaları olarak bilim/ideoloji ayrımı doğrultusunda algılanır. Aynı durum çoğu kez altyapı/üstyapı ayrımı için de geçerlidir (Giddens, 2005: 337).

İdeoloji kavramı, *Alman İdeolojisi*'nde, başlangıçta ilk bağlama özellikle yakın görünmeyen bir başka bağlamda yer alır. Marx, burada, ideolojilerin egemen sınıfların çıkarlarının ifadesi olduğunu veya onları meşrulaştırdığını öne sürer (Giddens, 2005: 336). Marx'a göre;

Egemen sınıfların düşünceleri her çağda egemen düşüncelerdir: yani, toplumun maddi egemen gücü olan sınıf aynı zamanda o toplumun egemen *entelektüel* gücüdür. Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf zihinsel üretim araçlarını da elinde tutar, bu yüzden genellikle, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşüncelerinin bu egemen sınıfa tâbi oldukları söylenir...Örneğin, kraliyet gücü, aristokrasi ve burjuvazinin egemenlik mücadelesinde olduğu ve bu yüzden egemenliğin paylaşıldığı bir çağda ve ülkede, güçlerin ayrılığı öğretisi egemen fikir olarak ortaya çıkar ve 'ebedi yasa' olarak ilân edilir (Aktaran Giddens, 2005: 336).

Marx'a dair bir tartışma, onun Hegel ile olan ilişkisi dikkate alındığında daha iyi anlaşılır. Hegel' in hemen hemen tüm temel fikirleri Marx tarafından benimsenir ve bu fikirler Marksizmin temelini oluşturur. Bu fikirlerden birincisi gerçekliğin tarihsel bir

süreç olduğu fikri; ikincisi, bu sürecin değişme tarzının diyalektik olduğu fikri; üçüncüsü, bu amacın çatışmadan bağışık bir toplum olduğu fikri; ve beşincisi de söz konusu amaca ulaşmaya kadar, bireylerin yabancılaştırmanın şu ya da bu şeklini yaşamaya mahkûm olduğu fikridir. İki düşünür arasındaki en büyük fark, Hegel'in bu süreci zihinsel ya da tinsel bir şeyin kaderi olarak gördüğü yerde, Marx'ın onu maddi bir gerçeklikle varlık kazanan bir şey olarak görmesidir (Magee, 2001: 211).

Örneğin Marx'ın; gerçekliğin maddi kazanıma bağlı olarak elde edildiği görüşü onu materyalist tarih anlayışına götürür. Bu, Marx'ın düşüncesinin temelini oluşturur. O, tarihin gelişmesinin maddî üretim güçleri tarafından belirlendiği görüşüne inanır. Bu nedenle, maddî yön, yani üretim güçleri hayatımızın zihinsel yönüne hakîm olur. Bireylerin sahip olduğu bütün düşünceler, din, siyaset bütün bunların hepsi toplumda sahip olunan ekonomik yapının sonucudur. Bu ise, Hegel'in tarih görüşünün tersine çevrilmesidir. Marx böylece Hegel'i ayakları üzerine oturtmaya çalışır. Hegel için, toplumları tikel tarihsel dönemlerin oluşumuna götüren şey, zihnin gelişimidir (Singer, 2001: 212). Genç Marx, Hegel felsefesini tanıtanımaz ve devrimci bir çizgide yorumlayarak, hızla idealizmden materyalizme kayan Sol Hegelciler grubuna katılır. 1841'de verdiği doktora tezi, materyaliz anlayışa yakınlığı bakımından bu çevrenin görüşlerini yansıtanın yanında bir felsefe tarihi çalışması olması bakımından da, Hegelci programının izlerini taşımaktadır (Tuncay, 2004: 113).

Marx idealist bir perspektif benimsemek yerine vurguyu materyalist bir tez üzerine oturtmaya çalışır. Ayrıca belirsizliği herkes tarafından kabul edilse de, Marx aslında özel türde bir materyalist düşünürdür. İnsanlar için en önemli şeyin yaşama ihtiyacı olduğunu söyleyen Marx'a göre, bireyler yaşamlarını devam ettirmek için belli zaman ve koşullarda çalışma ve üretme eylemleri içinde bulunurlar (Vincent, 2005: 6). Marx'a göre, toplumun gelişimi de insanlarla doğa arasındaki sürekli üretici etkileşim ile gerçekleşir. O ayrıca bu tezini genişletirken; üretim, "ilk tarihsel edim'dir; ve 'maddi hayatın üretimi, tüm tarihin –binlerce yıldır olduğu gibi günümüzde de sırf insan hayatının sürdürülmesi için her gün ve her saat yerine getirilmesi gereken– temel bir koşuldur" vurgusunda bulunur (Giddens, 1971).

Marx kendi materyalist anlayışını Hegelci okulun felsefi idealizmine karşı bir alternatif olarak geliştirir (Baret, 2004: 65). İlk olarak Marx, materyalist anlayışında

bilinç ve kültürün aldığı biçimleri –üst yapıyı belirleyen– ekonomik ilişkilere gönderme yaparak açıklayan bir yöntem benimser. *Alman İdeolojisi* adlı eserinde Hegel’in idealist anlayışını “gökyüzünden yere” indirdiği vurgusunda bulunur. Hegelci geleneği gökyüzünden yere indirdiğini söyleyen Marx’a göre; bundan böyle bilinci belirleyen varlık değil “varlığı belirleyen bilinç”tir. Böylece Marx, belirleyici gücü düşünceler dünyasına indirgeyen Hegel’in idealist tezini reddeder. Düşünce ve bilinci hareket ettirici gücün, Hegel’den farklı olarak ekonomik maddi temel olduğunda ısrar eden Marx, tanım gereği ve uygunluğu bakımından maddi ve ideal denilen şey arasında bir ayırım yapar. Yapılan bu ayırım kendi başına Hegelcilikten anlamlı bir kopuştur (Barret, 2004: 66).

İdeologlarla geçmişten gelen dolaysız düşünce bağları olan, ancak terimi kullanım biçimi büyük ölçüde Hegel’den ve ‘Feuerbachçı tersine çevirme’den etkilenen Marx; Feuerbach, Hegelci idealizm ve ‘mistik teoloji’den, sadece ‘idealizm’in yerine ‘materyalizm’i geçirerek değil, Fransız Aydınlanmasının araştırma ilkelerini genişleterek de kurtulmaya çalışır. Ancak Marx, Bauer ve diğerlerinin yanı sıra, kendi ilk çalışma arkadaşlarını (ve daha sonra, Feuerbach’ı) da ‘ideologlar’ olarak görür. Marx’ın konumu, hem Hegel’in reddiyle hem de Hegelci felsefeyi Feuerbachçı ‘tersine çevirme’yle önemli ölçüde buharlaşan belirli özelliklerin yeniden ele geçirilmesiyle ilişkilidir. Hegel’de insanlar kendi tarihlerinin yaratıcıları olarak ortaya çıkarlar, ancak sadece kendi bilinçlerine kısmen kapalı, yani sadece geriye –dönük olarak kavranabilen koşullarda. Felsefeyle karşıtlık içinde sosyal analizin, çağdaş toplumsal gelişmenin için eğilimlerini açığa çıkartıp, onların harekete geçirilmesine yardımcı olabileceğini öne süren Marx sosyal teoriye yeni radikal bir perspektif getirir. Bu andan itibaren, ideoloji araştırması, insan aktörlerin bilinçlerinin ötesine geçme ve onların etkinliklerinin ‘gerçek temeller’ini açığa çıkartma ve bu temelleri toplumsal dönüşüm amacıyla kullanma biçimine dönüşür. Comte’daki bilim/metafizik karşıtlığı Marx’ta bir ölçüde bilim/ideoloji karşıtlığına dönüşür. Toplumun empirik, bilimsel temelde araştırılması ideolojide somutlaşan bilinç çarpıtmalarını gidermeyi sağlayacaktır: *ancak ideoloji eleştirisinin somut toplumsal mücadele içinde yapılması koşuluyla*. Zira, Marx Alman İdeologlarını ‘bilinci sadece bilinç ile eleştirdikleri’ için kınar (Giddens, 2005: 335).

Hegel gibi Marx'a göre de tarih karşıtlarını çöze çöze ilerleyen *diyalektik* bir gidiştir. Fakat, Hegel için tarih, ide'nin tinsel bir ilkenin –Geist'in– kendini açması, sonunda kendini bulmak için gelişmesidir; dolayısıyla tarih sürecini ilk planda yürüten güçler, tinsel nitelikteki etkenlerdir, idelerdir. Karl Marx'a göre ise, tarihteki gelişmeyi belirleyen neden *ekonomik ilişkilerdir*, bu doğal –maddi etkindir. Toplumun yapısı, sınıflara bölünmesi, siyasi gücün dağılımı ve formları; dini, ahlaki, bilimsel, felsefi görüşler (“ideolojik üst yapı”), bütün bunlar hep temel neden olan ekonomik “alt yapı”ya bağlıdır ve onunla birlikte değişirler. Bu arada en önemli olan etken de, *üretim araçlarının* ne çeşitten oldukları ve toplumun hangi tabakasının elinde bulduklarıdır. Tarih, aslında, *sınıflar arasındaki ekonomik savaşların tarihidir*. Tarihteki hareketi yaratan ve ayakta tutan, toplumda bir yanda üretim araçlarını elinde bulundurarak sömüren, diğer yanda yalnız çalışma gücüne sahip olan sömürülen sınıflara, bu iki parçaya bölünmüş olmasıdır. Ana çizgilerinde tarih *zorunlu* bir gidiştir; bu sürecin kendine göre yasaları vardır. Bu, tarihöncesinin “ilk komünizmi”nden başlayarak üretim araçlarının özel mülkiyetin elinde bulunduğu, dolayısıyla sınıf çatışmalarının gittikçe değinleştiği dönemden geçerek “geleceğin sosyalizmi”ne doğru ilerleyen üç adımlı *diyalektik* bir gidiştir. Bu dönemler, birbirlerine tez–antitez–sentez ilişkisi ile bağlıdır ve tarihteki gelişmenin üç ana bölümüdürler. Sınıflar arasındaki çatışma en yüksek, en son noktasına *burjuva* ile *proleterya* arasındaki kesin savaşta ulaşır. Bu çatışma sonunda üretim araçlarının özel mülkiyetten çıkıp kamunun malı olması, dolayısıyla üretim araçlarının toplumlaştırılması sonucu, sınıf ayrılıkları ortadan kalkar. Böylece Marx'a göre tarihin zorunlu gidişi sosyalizm ile sona erecek, bununla *zorunluluktan özgürlüğe* geçiren adım da atılmış olacaktır (Gökberk, 1999: 411).

4. BÖLÜM
20. YÜZYILDA
İDEOLOJİNİN VEYA TARİHİN SONU

20. yüzyılda ideoloji konusundaki tartışmalar bir yüz yıl öncekine oranla, daha belirgin bir şekilde ideolojinin öldüğü ya da en azından onun azalan önemi üzerine odaklanır (Heywood, 2006: 91). Bu durum J. W. F. Hegel ve K. Marx'ın tarih görüşlerinde ifade edilen ama bir kavram olarak onların literatürlerinde yer almayan “ideolojinin sonu” tartışması olarak gündeme gelir. İdeolojinin içerik olarak kazandığı bu yeni söylem tarzı ilkin 1960 yılında D. Bell tarafından ortaya atılırken 1980’li yıllarda Francis Fukuyama ile ün kazanır. Bu bölüm boyunca gerek D. Bell’in gerek F. Fukuyama’nın “İdeolojinin sonu” ile ne ifade ettikleri anlatılmakla birlikte, özellikle onları böyle düşünmeye sevk eden nedenlerin sosyolojik bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

4 1. DANİEL BELL

19. yüzyılda belirginlik kazanan Birinci Sanayi Devrimi ve bir yüzyıl ara ile 20. yüzyılda ortaya çıkan İkinci Sanayi Devriminin ardından sanayi-ötesi toplum evresine geçildiği düşüncesi İkinci Dünya Savaşı'ndan beri sosyologları büyük ölçüde etkilemiştir. Birçok yazar geleceği tahmine çalışmış ve bu girişimler özellikle Soğuk Savaşın yaygınlık kazandığı yıllarda çok keskin iki alternatif arasında kalındığı bir dönemde yapılmıştır. Bu dönem boyunca bir yanda ABD'nin önerdiği liberal kapitalizm, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin vaat ettiği devletçi sosyalizm ve komünizm ütopyası, Asya ve Çin'de ortaya çıkan sosyalist devletlerin varlığı önemli gelişmeler arasında yer alır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, böylesine yoğun ideolojik tartışmaların yaşandığı bir dönemi temsil eder. Özellikle bu dönem, ilk kez David Reisman tarafından sanayi-ötesi toplum olarak adlandırılırken, Daniel Bell kavramın önde gelen temsilcilerinden biri olarak bilinir (Slattery, 2007: 462). Fakat D. Bell sosyo-ekonomik açıdan yaptığı değerlendirmeler sonucu sanayi-ötesi toplumu daha da ileri götürür ve o bu dönemi, ideolojinin sonu ya da başka bir ifadeyle sınıfın sonu ile özdeşleştirir.

Böylece D. Bell'in ilgi alanı siyasi fikirler stoğunun tükenmesi ile bütünlük kazanır. Bu bütünlük Bell'in 1960 yılında yayımlanan *İdeolojinin sonu? 1950'lerde Siyasi Fikirlerin Tükenişi Üstüne* adlı çalışmasında somut olarak ortaya çıkar (Heywood, 2006: 91). Bell, *İdeolojinin Sonu*'nda kapitalist ve sosyalist toplumlar arasındaki ideolojik farklılıklara değinerek, gittikçe yaklaşan sanayi-ötesi toplumsal yapının belirginleşmeye başladığı vurgusunda bulunur (Slattery, 2007: 461). Bell'in bu vurgusu 1973 yılında yayımlanan *'The Coming of Post-Industrial Society'* (Sanayi-Ötesi Toplumunun Gelişi) adlı eserinde, temelde sanayi sonrası toplumun yapısı ve bunun politik sonuçları ile ilgilenmesi nedeniyle daha da belirginlik kazanır (Polama, 1993: 323).

Batı dünyasının sanayi toplumundan, sanayi-ötesi topluma geçiş sürecinde olduğu görüşünden hareketle Daniel Bell *Sanayi-Ötesi Toplumun Gelişi* adlı eserinde sanayi-ötesi toplum tipinin beş temel özelliğini şöyle sıralar: Endüstriyel açıdan mal üretiminden hizmet ekonomisine geçiş; Meslekî açıdan mavi yakalı endüstriyel mesleklerden beyaz yakalı profesyonel ve teknik konumlara, işçi sınıfı ağırlıklı bir toplumdan daha orta sınıf bir topluma geçiş; Politik açıdan politikacılar ve

işadamlarından oluşan geleneksel güç yapısına meydan okuyabilecek yeni bir bilgi sınıfının yaratılması; Kültürel açıdan ilerlemenin ve politika oluşturmanın asıl kaynağı olarak teorik bilginin merkezi konumu; İdeolojik açıdan teknolojinin kontrolü ve teknolojik değerlendirmeye dayalı bir ‘gelecek yönelimi’ (Slattery, 2007: 462).

Bell’in açıklamaya çalıştığı sanayi–ötesi toplumun ikinci bileşeni onun ‘İdeolojinin sonu’ görüşünü destekler niteliktedir. Bell’e göre sanayi–ötesi toplumun ikinci bileşeni çalışma alanı içinde ortaya çıkar. Bu alanda ortaya çıkan değişim, yapılan işin türünde teknik ve profesyonel sınıfın üstünlüğü lehine bir gidişattır. Bell’e göre, Amerika’da 1950’lerde beyaz–yakalı işçi sayısı sanayi uygarlığı tarihinde ilk kez mavi–yakalı işçi sayısından fazladır. Dahası teknik ve uzman mesleklerdeki gelişmeler giderek artış göstermiştir. Bilim adamları, tekniker, mühendis, sağlık ve tıp personeli, öğretmenler ve benzeri meslekleri kapsayan bu grup sanayi–sonrası toplumun temelini oluşturur (Polama, 1993: 324). Yaşanan tüm bu gelişmeler Bell tarafından işçi sınıfının hâkim olduğu bir toplumdaki orta sınıfın ağırlıkta olduğu bir topluma geçiş olarak algılanır. Ayrıca Daniel Bell, toplumun yapısında bilgi ve teknolojiyi etkileyen, büyük yapısal değişimlerin yaşandığını vurgular. Ona göre sadece yeni buluşların oranındaki hızlı gelişmede bir artış olmaz aynı zamanda sanayi toplumundan bu yana ivme kazanan yaşam seviyesinde de bir yükselme ortaya çıkar. Ayrıca *Kuramsal bilgi* alanında, yalnızca yeniliklerin kaynaklık ettiği bir bilgi genişlemenin yanında; gayrisafi milli hasıla çözümlemesi, sanayi sonrası toplumda, iş gücünün büyük bir kısmının bilgi alanında istihdam edildiğini de gösterir (Polama, 1993: 327–328).

Bu gelişmelerden hareketle Daniel Bell’e göre, 1950’li yıllar; sınıf yapısında olağandışı ve birçok kapsamlı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Özellikle bu dönemde beyaz yakalı işçi sınıfı büyümüş, soğuk savaş geriliminin yükselmesiyle birlikte askeri alanda pek çok gelişme kaydedilmiş, sanayi ekonomisinin gelişmesine paralel olarak bir çok küçük şehir ortaya çıkmıştır (Daniel Bell, 2000). Daniel Bell bu tarihi daha da geri götürerek 1930 ile 50 arasındaki yirmi yıllık süreçte ortaya çıkan gelişmeleri –dünya çapında etkisini hissettiren 1929 Ekonomik Krizi, keskin sınıf mücadelelerinin belirginlik kazanması; faşizmin yükselişi, devlet kapitalizminin ortaya çıkışı– sınıfın sonu diğer bir anlamda tarihin sonu düşüncesi ile açıklamaya çalışır. (Bell, 2000: 393). D. Bell’e göre 20. yüzyıl ideolojinin sonuna tanıklık eder çünkü bu yeni dönemde liberal kapitalist sistem eski önemini 1930 kriziyle birlikte kaybederek

yerine, devlet tekelinde olan liberalizmin yeni bir biçimi ortaya çıkar. Sosyal refah devleti adı altında çıkan bu yeni oluşumla birlikte özellikle işçi sınıfı belli bir refah seviyesine ulaşır ve bu anlamda 19. yüzyılda belirginlik kazanan keskin sınıf savaşımı yerini ‘sınıfın sonu’ a terk eder. Böylece D. Bell tarafından ideolojinin sonu, ‘sınıfın sonu’ olarak ifade edilir.

Daniel Bell’in, *The End Of Ideology* adlı eseri 1960 yılında yayımlandığında, sosyal refah devleti uygulamalarının devam etmesi bu anlamda karma ekonomi modelinin uygulamada olması, siyasal çoğunluk ya da diğer bazı radikal entellektüeller tarafından da ideolojik çağın sonunun geldiği şeklinde algılandı. Daniel Bell’e göre 1950’li yıllarda, çok az düşünür “klasik” liberal devlet anlayışında, devletin ekonomide bir rol oynamaması gerektiğini ısrar eder. Yine birkaç ciddi muhafazakar–en azından İngiltere’de ve Kıta Avrupası’nda–refah devletinin köleliğe giden yol olduğuna inanır. Bu sebeple Batı dünyasındaki entellektüeller arasında, siyasal konular hakkında, bir görüş birliği en azından o dönem için mevcuttur (Bell, 2000: 402).

Daniel Bell’e göre ‘*The End Of Ideology*’nin ilk iki bölümü o dönem egemen olan sosyoloji sınıflandırmalarının bir sınanması olarak Amerikan toplumundaki yapısal değişimleri ele alır. Bunlar ekonomiyi yönlendiren bir araç olarak devletin rolünün ortaya çıkması; aile kapitalizminin çözülüşü ve mülkiyetli sınıfın yönetici gruptan ayrılması, ekonomik anlamda daha dikkatli, kişisel borçtan korkan hazcılığa dayalı tüketim toplumuna geçiş; statü gruplarının bir siyasi güç olarak yükselişi; ve meslek örüntülerindeki temel değişimlerdir (endüstriyel işçi sınıfının küçülmesi, sendika üyeliğinin sabit kalması ve toplumsal sınıf yapısındaki değişimler) (Bell, 2000: 414).

‘İdeolojinin sonu’ ya da ‘tarihin sonu’ tezlerinin ortaya çıktığı dönemlere genel olarak bakıldığında, bu iddiaların kapitalizmin önemli dönüşüm dönemlerinde ortaya çıktığı görülür. 1960 yılında Daniel Bell *İdeolojinin Sonu*’nu yayınladığında 1929 Dünya Ekonomik bunalımı giderek tüm dünyayı etkisi altına almış ve klasik liberal iktisat teori eski itibarını yitirmişti. Klasik iktisat politikalarının önemini kaybetmesiyle birlikte kapitalizmin bir dönüşüm sürecine girerek Keynesci Refah devleti uygulamaları 1970’li yıllara kadar etkili oldu. Diğer bir ifadeyle D. Bell, ideolojilerin sonunu ilân ettiğinde ekonomik açıdan gelişmiş Batı toplumlarında refah devleti dönemine girilmişti. Sonuçta toplumun pek çok kesiminin maddi bir refah seviyesine ulaşması

bazı yazarlar tarafından bir anlamda, sanayi devriminin başlangıcında ortaya çıkan ve giderek 19. yüzyılda özellikle hız kazanan iki sınıflı toplum yapısının, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortadan kalktığı şeklinde algılandı. Tüm bu gelişmeler D. Bell tarafından İdeolojinin sonu ile özdeşleştirilir. Ya da bu tür toplumsal, ekonomik, politik olaylar D. Bell’i sınıfın sonu düşüncesine vardırır. Çalışmanın bu kısmında Bell’i sınıfın sonu düşüncesine vardiyan gelişmelerin sosyolojik bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacak. Bell’in düşüncesinin şekillenmesinde klasik liberal devlet anlayışında ortaya çıkan dönüşüm bu anlamda 1929 Ekonomik Krizi ve Keynesci Refah Devletinin varlığı önemli bir yer tutar. Bu nedenle bu dönemin sosyolojisini daha iyi anlayabilmek için bu olgulara bakmakta fayda var.

Aslında Bell tezini ortaya attığı dönemde dikkatleri çok da üzerinde toplamamıştı. Çünkü bunu izleyen on yılda çevre hareketleri, kadın hareketleri gibi pek çok toplumsal hareket tartışma gündemini oluşturmaktaydı.

4.1.1. Klasik Liberal Devlet Anlayışında Dönüşüm

Sanayileşme süreci kendini 20. yüzyılın toplumsal tarihinde pek çok değişiklikle hissettirerek yeniden ortaya çıkar. Büyük bir değişim ya da dönüşümün yaşandığı bu dönemde yani 20. yüzyılın son çeyreğinde giderek daha belirgin hale gelen yeni olgu kapitalizmin yeniden yapılanma gereksinmesi adı altında ortaya çıkan bu durum kendini ekonomik, toplumsal, politik ve entelektüel alanlarda yeni oluşumların varlık kazanmasıyla ifade eder. Bu bölümün başında da açıklandığı gibi Daniel Bell gibi bazı yazarlar bu dönemi sanayi-ötesi toplum olarak nitelendirir. Sanayileşme sürecindeki değişimle gündeme gelen yeni oluşumlar, demokratikleşme ve refah devleti gibi olguların varlığıyla belirginlik kazanır (Şaylan, 1995: 46). Refah Devleti anlayışının varlık kazanması ve bu anlamda ‘kapitalizmin’ yeniden yapılanma sürecine girmesiyle ortaya çıkan değişim, tekelci devletin değişen rolüne ilişkin tartışmaların gündeme gelmesidir. Tekelci kapitalist devlet, rekabetçi dönemle karşılaştırıldığında devletin etkinlik alanının giderek daha çok genişlediği görülür. Devlet, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomi başta olmak üzere toplumsal, siyasal ve ideolojik alanda yeni işlevlerle donanmış dev bir aygıt dönüşmüştür (Öngen, 1996: 161).

Sanayi devrimi ve onu izleyen toplumsal dönüşüm süreciyle birlikte, 20. yüzyılda devletin kurumsal yapısı ve işlevleri önemli oranda değişime uğramıştır. Başka

bir ifadeyle liberal felsefenin iyimser yaklaşımı altında tanımlanan klasik devlet anlayışı köklü bir toplumsal değişimden geçerek hem söylem hem de uygulama olarak eski bakış açısından uzaklaşmaya başlamıştır (Şaylan, 1995: 46).

Tarihsel olarak gelişimi 17. yüzyıl İngiltere’inde başlayan, yüzyılın entellektüel akımları ve özellikle Aydınlanma hareketi etrafında şekillenen liberal düşünce ya da ‘Liberalizm’, belirli farklılıklarına rağmen ‘faydacılık’ ve ‘klasik ekonomi’ anlayışları ile hareket ederek ortaya çıkan ekonomik bir teoridir (Gül, 2004: 9). Daha genel bir ifade ile tarihsel olarak 17. yüzyılda ortaya çıkan ve 19. yüzyılda belirginlik kazanan ve İkinci Dünya savaşı’nın sonlarına kadar devam eden dönem ‘klasik liberalizm’ dönemi olarak adlandırılabilir. Klasik liberalizm, politik liberalizm anlamında; sınırlı bir hükümet, kanun hâkimiyeti ve güçler ayrılığı, dinsel hoşgörü gibi temel öğeleri bünyesinde taşır ve ekonomik alanda ‘bırakınız yapınlar’cı piyasa ekonomisi anlayışına sahiptir (Gül, 2004: 23).

Klasik liberalizm, liberal düşüncenin dört temel unsura dayalı olarak varlık kazanır. Bunlar: Bireycilik, özgürlük, sınırlı devlet ve piyasa ekonomisidir. Liberal düşüncenin temeli rasyonel bireydir. Birey her türlü kurum yapı ve topluluğun üstünde bir varlıktır. Bu nedenle Birey hakları toplumdan önce gelir (Yılmaz, 2001: 35). Liberalizmin diğer en önemli özelliği bireyin özgürlüğü ve özerkliğine önem vermesidir. Özgürlük liberalizmin temelidir ve bu anlayış negatif özgürlük anlayışına dayanır. Liberalizmin özelliklerinden bir diğeri devletin konumuna ilişkin tavrıdır. Liberalizme göre devletin temel görevi dışardan gelebilecek tehlikelere karşı güvenliği ve düzeni sağlamakla sınırlıdır. Liberalizmin diğer temeli piyasa ekonomisidir. Piyasa insanlara sonsuz imkânlar sunarak bireyleri özgür kıldığı düşüncesi egemendir (Yılmaz, 2001: 36). Liberal politik öğretilerde, bireysel olandan toplumsal olana, bireysel tercihlerden ya da faydalardan da kamu tercihine ya da toplumsal faydaya ulaşmak esas faktördür. Bunun yanında devlete, devlet müdahaleciliğine şüpheyle bakılırken, kişisel çıkarı her şeyin üstünde tutan ‘akılcı birey’ anlayışı temel alınır (Gül, 2004: 9). Genel olarak klasik liberal teori, toplum ve devlet karşısında bireyi yüceltir ve özgürlüğü insan mutluluğunun temeli olarak görür. Ayrıca Klasik liberal teoride, otoritenin sınırlanması ve bireyin eylemlerinin devlet ve toplumun müdahalesine karşı korunması düşünceleri de oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında özel mülkiyet, kişisel özgürlüğün ayrılmaz bir parçası olarak görülür (Gül, 2004: 14).

Tarih boyunca özgürlük ile otorite arasında çatışma her zaman var olagelen bir durumdur. Bu çatışma kimi durumda liberalizmin, iktidarın sınırlanması ve böylece özgürlüğün sağlanması yaklaşımıyla öne çıkar. Bu süreçte İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde iki ana akımın çatıştığı görülür. Bunlardan biri, devleti üstün tutarken, diğeri bireyi üstün tutan anlayıştır. Diğer bir ifadeyle Batı tarihsel ve kültürel yaşamının ve demokratik sürecinin ayrılmaz bir parçası olan liberalizmin gelişmesinde iki eğilim görülür (Yılmaz, 2001: 31). İlki devleti anayasayla sınırlamayı öngören, sınırlı devlet anlayışı ile serbest piyasaya önem veren Laissez faire’ci ve negatif özgürlükçü, bireyci klasik liberal anlayıştır. İkincisi, bazı özgürlüklerin ancak devlet eliyle anlamlı hale getirilebileceğini öngören ve serbest piyasanın ortaya çıkardığı dengesizlikleri sosyal önlemlerle gidermeye çalışan ve devletin olumlu yöndeki müdahalelerini savunan pozitif özgürlükçü ve devlete önem veren sosyal liberal anlayıştır. Genel olarak bakıldığında ilk dönemde klasik sınırlı devlet ve negatif özgürlük anlayışı öne çıkarken sonraları pozitif özgürlük anlayışı değer kazanmıştır (Yılmaz, 2001: 32).

İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam eden klasik liberalizmin temel unsurları (tabi haklar, yararcılık, ekonomik liberalizm) savaş sonrası pozitif özgürlük ve refah devleti ile Keynesci ekonomik politikalarla şekillenerek yeniden gündeme gelir. Başlangıçta devlete karşı bireyin korunması gündemde iken, şimdi iş hayatındaki gelişmelerle bireylerin diğerlerine karşı korunması ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla devletin müdahalesinden korunmak anlamında negatif özgürlük anlayışı kendini, devletin aktif müdahalesiyle sağlanan pozitif özgürlük anlayışına bırakmıştır (Yılmaz, 2001: 37). Artık, klasik liberalizmin vaat ettiği özgürlük, devlet ve yasaların olmadığı bir ortam şüpheyle karşılanırken, devletin müdahalesi dışında özgürlüğün tehlikede olduğu görüşü yaygınlık kazanmaya başlar (Yılmaz, 2001: 38). Bu noktada 18. yüzyıl liberalizmi ile 20. yüzyıl liberalizmi ayrılmaktadır. 18. yüzyıl liberalizmi veya klasik liberalizm devletin hâkimiyetinin kaldırılmasıyla özgür toplumun kurulacağını ve böylece toplumun eşit haklara sahip bireylerden oluşacağını kabul ederken, 20. yüzyıl liberalizmi insani amaçlar için devletin olumlu müdahalesini uygun görmüştür (Yılmaz, 2001: 40).

Görüldüğü gibi 20. yüzyılda kapitalizmin geçirmiş olduğu en önemli dönüşüm devletin ekonomik işlevlerinin genişlemesi olgusudur. Bu dönemde devletin değişen rolleriyle birlikte, devlet sermaye çıkarlarının ve özel mülkiyetin “bekçisi” olmaktan

çıkar ve birikim süreçlerinin etkin bir “müdahalecisi” durumuna gelir (Öngen, 163). Ayrıca bu gelişmelerin yanında toplumsal eşitsizlikleri yumuşatmak ve insanları özgürleştirmek amacıyla devletin, toplumsal ve ekonomik yaşama müdahalesi sonucunda 20. yüzyılda yeni bir devlet anlayışı olan refah devleti gerçeği ortaya çıkar. Refah devletinin oluşumunda başka bir ifadeyle devletin ekonomik ve toplumsal hayata müdahale etmesinin arkasında mevcut sistem içinde ortaya çıkan bunalımlar ve özellikle “1929 Büyük Dünya Bunalımı” çok önemli bir yere sahiptir. Bunalım, bir yandan mevcut düzenin her yönü ile yıkılmasına yol açacak sıkıntılara neden olurken diğer yandan da liberal kuramın ya da dünya görüşünün en temel öğelerinden biri olan “ekonomi kuramının” çok köklü bir biçimde yeniden yorumlanmasını gündeme getirir. Diğer bir ifadeyle, 1929 Bunalımı ile beraber kuramsal alanda mevcut kuramsal önermelerin yetersiz kalması sonucu yeni bir paradigma hem piyasa anlayışına ve hem de toplumsal yapıya egemen olur (Şaylan, 1995: 55).

Tarihsel olarak 17. yüzyılda ortaya çıkan, ülke örneklerinde farklı tecrübeleri ifade eden, değişen bir teori ve öğretisi olan liberalizmin değişim ve dönüşüm anları, ekonomik yapıda ortaya çıkan bunalım evrelerine karşılık gelir. Politik olduğu kadar ekonomik bir teori olan liberalizm, beraberinde kendini ekonomik yapıya uyarlayacak öğeleri yapısında içermektedir. Liberalizmin ortaya çıktığı andan itibaren günümüze kadar olan süreçte hayat bulduğu temel üretim tarzı kapitalist niteliktedir; özünde özel mülkiyet anlayışına ve piyasa ekonomisine dayanır. Fransız tarihçi Fernand Braudel’in ifadesine göre kapitalizm özünde konjonktürel bir yapıya sahiptir yani, ekonomik durumdaki değişimlere göre gelişme, uyarlanma ve değişim yeteneğine sahiptir (Braudel’den aktaran Gül, 2004: 22). Kapitalizm yayılma süreci içinde pek çok büyük kriz yaşamış ve bu krizlerden kendi işleyişine uygun nitelikteki kurum ve değerler sayesinde kendini aşarak yeni durumlara uyarlamıştır. Bundan dolayı liberal bir toplum modelinin ekonomik modeli olarak kabul edilen kapitalizmin krizleri, liberalizmin de krizleri olarak görülmekte ve liberalizmde piyasa–devlet ilişkilerinin tekrar sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu durum ise, liberalizmin içine düştüğü krizin, diğer öğretisi ve ideolojilerle eklemlenme başarısına ve her defasında bir ‘yeni’sinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Gül, 2004: 22). Oysa 1870’lerde büyük bir ekonomik kriz yaşanmış ve bu kriz ülkelerin uluslar arası piyasa ilişkilerinde altın standardına geçilmesi ile aşılmıştır. Fakat yaklaşık olarak yüz yıl aradan sonra yaşanan 1929 krizinin ardından, daha önce de ifade edildiği gibi liberalizmin bir yeni bir türü olan ve

‘çağdaş’, ‘eşitlikçi’, ‘sosyal’, ‘refah’ liberalizmi gibi farklı adlandırmalarla dile getirilen liberalizm biçimi ortaya çıkmıştır. Politik liberalizm anlamında refah liberalizmi, sınırlı hükümet, demokratik katılım, çoğulculuk ve bireyin kendini geliştirmesi temelinde devletin pozitif rolü üzerinde yoğunlaşmış ve bunun gerçekleşmesi sürecinde klasik liberalizmin piyasa–devlet ilişkilerini farklı bir yaklaşımla ele almıştır (Gül, 2004: 23).

Sonuçta liberalizmin yön değiştirmesi sosyal bireyciliğe doğru evrilirken klasik bireyci anlayış yerine sosyal bireyci anlayış hâkim olmuştur. Neticede birey toplum içinde sosyal, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla birlikte ele alınmaya başlanır. (Yılmaz, 2001: 41). Bu yön değiştirme 1930 ve 1970’ler boyunca güç kazanmış ve bu dönem boyunca giderek sosyal demokrasiye yol açan gelişmeler varlığını korumuştur. Diğer bir ifadeyle bu yön değiştirmenin kökeni 1930 Ekonomik Krizi’ne dayanır.

Sanayileşmiş ülkelerde kapitalizmin krizlerinin ve değişimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu yeni paradigma diğer bir ifadeyle Refah ya da sosyal refah devleti anlayışı günümüzdeki anlam ve içeriğini, 1929 Dünya ekonomik bunalımından sonra geliştirilen ‘devletçi’ ya da ‘Keynesci’ politikaların bir ürünü olarak kazanmıştır (Gül, 2004: 145). Keynesci ‘refah devleti’ anlayışını daha iyi açıklayabilmek için öncelikle 1929 Dünya Ekonomik bunalımı ve bu bunalımın tüm dünyaya olan etkisi üzerinde durmakta fayda var.

4.1.2. 1929 Ekonomik Krizi

20. yüzyılın ilk çeyreğinin geçildiği erken bir tarihte ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Krizi, neo-klasik iktisat teorisinin, fiyatlar esnek bırakıldığında piyasaların tam istihdama geleceği dolayısıyla işsizlik ve diğer ekonomik kriz olgularının söz konusu olmayacağı varsayımını yanlışlar niteliktedir (Tözüm, 2004: 148, Doğu Batı dergisi). Aslında kapitalist sistemin yapısal bir bunalım sürecine girmesi 1910’lu yıllardan başlayarak İkinci Dünya Savaşı’nın bitimine kadar devam eder. İki Dünya savaşına tanıklık eden ve yaklaşık olarak 30 yıl devam eden bu bunalım süreci, pek çok gelişmiş Batılı kapitalist ülkeye yayılmakla birlikte 1929 büyük bunalımına da şahit olur. Bu bunalımla birlikte bir yandan uluslararası üretim ve ticarete önemli ölçüde daralma gözlemlenirken diğer yandan sanayileşmiş ülkelerin gündemine sürekli ve yaygın bir işsizlik sorunu ortaya çıktı (Aktel, 2003: 31). Kriz öncelikle 24 Ekim 1929 tarihinde New York Borsasında hisse senetlerinin değer kaybetmesi ile A.B.D’de

başlayarak, bir gün içinde 16 milyon civarında hisse senedinin %50 ile %90 arasında değer kaybetmesine neden olur (Şaylan, 1995: 55). 1930 yılına gelince kadar A.B.D.'de konut yapımında %95 oranında bir düşme yaşanırken bunun yanında 9 milyon tasarruf hesabı kapanarak, 85 milyon işyeri iflas etmiş, ücretlerin payı ise %40 oranında azalma göstermiştir. Yine aynı tarihte A.B.D. milli geliri 85 milyar dolardan, 75 milyara, 1932'de ise 59 milyon dolara kadar düşmüştür (Turanlı, 1994: 185).

24 Ekim 1929'da New York Borsası'nda hisse senetlerinin değer kaybetmesi diğer bir ifadeyle çökmesiyle başlayan bunalım, hızla mali alandan endüstriye, ABD'den de tüm dünyaya yayılır. 1925–1929 döneminin ekonomik canlılığını, ABD'nin Avrupa ülkelerine verdiği kredi ayakta tutmaktaydı. Bu sistem ABD'nin krediyi kesmesi ile yıkılarak Avrupa'da satın alma gücünde azalmaya yol açarken, fiyatların düşmesiyle birlikte işsizlik artar. Dışarıya en çok borcu olan Almanya, bunalımdan en fazla etkilenen ülkedir. Çeşitli işyerinin iflasına yol açan bu bunalım, daha sonra bütün şiddeti ile sırasıyla Almanya, Avrupa, İngiltere ve giderek tüm dünyaya yayılır (Bodur, 2005: 269). Görüldüğü gibi kriz her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde başlamış olsa da giderek İngiltere ve daha birçok liberal iktisat politikalarının uygulandığı ülkeye yayılır (Turanlı, 1994: 185). Örneğin 1931'de kriz, İngiltere'ye sıçradığında, İngiliz lirası devalüe edilirken, ihracatı artırma olanakları aranmıştır (Turanlı, 1994: 187).

1929 ve 1932 yılları arasında tüm dünya üzerindeki üretimde üçte bir oranında azalma gözlemlenir. Bu azalma oranı Amerika ve Almanya'da çok daha fazla oranda ortaya çıkar. Uluslararası ticaret ve yatırım üçte bir oranında azalırken, sanayileşmiş ülkelerin ihracatı olumsuz yönde etkilenerek, uluslararası borç ödemeleri durdurulur. Büyük oranda ürün satılmadan beklerken, 30 milyon kişi de işsiz kalır (Cowen, 2004: 171). 1937'ye gelindiğinde durum biraz düzelmeye başlar, ama gerçek düzelmeye, ulusların yeniden silahlanmaya başlaması sonucu gerçekleşir. 1938'de silah üretiminde artış gözlemlenirken bu üretim savaş sonrasında tüketici ürünlerine ve inşaat sektörüne yönelir (Cowen, 2004: 171).

Avrupa ülkelerinden farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha güçlü olarak çıkar. Ekonomik olarak net borç alan bir ülke iken, net borç veren bir ülke durumuna geldiği gözlemlenir. Genişleyen pazarı, artan nüfusu

ve hızla ilerleyen teknolojisiyle sürekli refahın altın anahtarını ele geçirmiş gibidir. 1928 yılında Amerikan bankaları ve yatırımcı mali fonlarını, New York borsasında değerlendirmek için yabancı tahviller almayı durdurur. Bu durum borsada hızlı bir yükselmeye yol açar. Amerikan ekonomisinde genişleme durmuştu. Birleşik Amerika'nın gayrisafi milli hâsılası 1929'un ilk çeyreğinde en yüksek noktasına ulaşmış ve daha sonra düşmeye başlamıştı. Avrupa'da İngiltere, Almanya ve İtalya bunalımın eşiğindeydi (Güran, 2004: 177).

1929 Ekiminde New York borsasında yaşanan kriz hisse senedi fiyatlarının düşmesine yol açtı. Bankalar verdikleri kredileri geri istediler. Bu durum pek çok yatırımcıyı senetlerini ellerinden çıkarmaya sevk etti. Avrupa'da yatırım yapan Amerikalılar da yeni yatırım yapamadıkları gibi, mevcut fonlarını da çektiler. 1930'lar boyunca Avrupa'dan sermaye çekişi devam etti (Güran, 2004: 178). Borsa krizi depresyonun sebebi değildi ama, depresyonun açık bir işaretiydi. Panik İngiltere'ye sıçradığında 21 Eylül'de Merkez bankası altın ödemelerini durdurdu (Güran, 2004: 178).

1931–1932 arasında 24 ülke altın standardını terk etti. Yine 1929 ile 1932 yılları arasında uluslararası ticaret büyük ölçüde geriledi (Güran, 2004: 178). Bunalımın göstergeleri altın standardından vazgeçilmesi, ticaretin kesintiye uğraması ve 1920'lerin milliyetçi ekonomik politikalarıdır (Güran, 2004: 178).

4.1.3. Keynesci Refah Devleti

1930 yılında ileri kapitalist ülkelerde ortaya çıkan ekonomik bunalım o güne kadar hiç görülmemiş düzeyde büyük çapta bir ekonomik bunalımdır. Özellikle işsizlik hiç görülmemiş boyutlara ulaşmış ve işsizliğin artışı önleyemeyen hükümetler devrilme süreci içine girmiştir. Bu durum ise hem o güne kadar geçerli olduğuna inanılan ekonomi teorilerinin hem de hükümet politikalarının yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğurmuştur (Yıldızoğlu, 1996: 334). Başka bir ifadeyle yaşanan tüm bu gelişmeler ekonominin kendi kendini düzenleyeceğini ileri süren liberal yaklaşıma olan güvenin sarsılmasına neden olur. Krizden çıkma adına iktisatçılar arasındaki genel kanı, ekonominin talep yönünden yeniden değerlendirilerek bir 'düzenleme' içine girmesi yönündedir. Fakat böyle bir çözüm yolu üretilemeyince, sistemin kendi kendini yeniden üretebilmesinin problematik hale geldiği görülür (Aktel, 2003: 31).

Dünyanın belli başlı ekonomi merkezlerinde eşzamanlı olarak yaygınlaşan ve derinleşen ve giderek şiddetini artıran bu ekonomik bunalımla birlikte hükümetler, pek çok önlem almaya çalışır (Yıldızoğlu, 1996: 329). Başka bir ifadeyle bunalımın giderek derinleşmesi ve son derece yıkıcı sonuçlara yol açması her ülkeyi kendi başına bunalımdan kurtulma çareleri aramaya yöneltir. Bu genellikle korumacı politikaların uygulamaya konması biçiminde kendini gösterir. Fransa, İtalya, İspanya, Kanada, Amerika, Avusturalya gibi ileri düzeyde sanayileşmiş ülkeler, birbiri ardınca liberal iktisat politikalarından vazgeçip, korumacı önlemlere yönelmiştir. Bu ise bunalımın giderek daha da derinleşmesine neden olmuştur. Daha sonra 24 Ekim 1929 günü ortaya çıkan bunalıma karşı önce liberal ekonomi kuramının öngördüğü doğrultuda önlemler alınmıştır. Öncelikle pazar mekanizmasının çalışması ile bunalımdan çıkılabileceği hedeflenmiş ve bu doğrultuda pazar düzeninin işlemlerini engelleyen ya da kısıtlayan kurumsal yapıların tasfiyesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Böylece yapılmak istenen pazarın kendi işlerliği içinde arz, talep dengesi sağlanarak bunalımdan çıkılacağı düşüncesidir. Örneğin fiyatlar düşmesiyle birlikte ücretler de düşürülmüştür. Bu gelişmelerin yanında sosyo-ekonomik sistemde ücretlerin düşmesini engelleyen sendika, toplu sözleşme vb. kurumsal yapıların tasfiye edilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Dahası pazar ve pazarın işlerliğini belirleyen “görünmeyen elin” bunalımı ortadan kaldıracakı öngörülüdür (Şaylan, 1995: 57).

Fakat alınan her türlü önleme rağmen yani pek çok önlemin alınmasına karşın bunalımdan kurtulmak mümkün olmamış; aksine denk bütçe, gümrük duvarlarını açık tutma, pazarın koşullarına uyum sağlamasını engelleyen her türlü düzenlemeyi ortadan kaldırma gibi politikalara karşın bunalım derinleşerek ve yaygınlaşarak devam etmiştir. (Şaylan, 1995: 57). Sonuç olarak krizle baş edemeyen ülkeler ekonomi politikalarını değiştirme yoluna gitmiştir.

Bu dönemde, J. M. Keynes, krizin aşılabileceğini öne sürerek kapitalist sistemin içsel bir denge içermediğini, sistemin farklı denge durumlarında da dengeye gelebileceği fikrini ortaya atar. (Tözüm, 2004: 148, Doğu Batı dergisi).

1930'lardaki krize bir tepki olarak ortaya çıkan bu anlamda o dönemin tarihsel arkaplanın tüm etkilerini taşıyacak şekilde Keynes; 1936 yılında Genel Teori adlı bir eser yayımlar. Otuz ciltlik yazıları içinde en meşhur ve en çok etki yaratan “*Genel*

Theory of Employment Interest and Money” (İşsizlik, Faiz ve Paranın Genel teorisi) adlı eserle gündeme gelmiş olmasıdır (Yıldızoğlu, 1996: 334).

1930’lardaki büyük bunalıma olan tepki bir anlamda klasik ekonomi okuluna olan tepkiyi yansıtır. Bu dönemde A. Smith’in görüşleri önemini kaybederek onun yerini J. M. Keynes’in görüşleri alır (Yıldızoğlu, 1996: 330). Keynes öncesinde ekonomi kuramına, “klasik” iktisat okulu temsilcilerinden Adam Smith’in görüşleri ve bu anlamda piyasa fiyatlarını belirleyen “sihirli el” hâkimdir. 1930’lara kadar, yani büyük ekonomik kriz yaşanmadan önce özellikle gelişmiş ülkelerde hakim olan bu ekonomik düşünceye göre

Sonsuz sayıdaki firmanın kârlarını arttırma savaşı ile yine sonsuz sayıdaki tüketicinin kendi ihtiyaçlarını karşılama çabası arasındaki kendiliğinden oluşan etkileşim giderek arz ve talebin istikrarlı bir dengeye ulaşmasına yol açar (aktaran Yıldızoğlu, 1996: 329).

Özünde fiyatların serbestçe dolaşımını savunan bu yaklaşımda eğer fiyatlar serbestçe oluşuyorsa, mallar eninde sonunda satılır ve tüm işçiler, eğer kabul ederlerse, piyasanın kendilerine biçtiği ücretten iş bulur. Bundan dolayı klasik iktisat okulu savunucuları piyasayı sihirli, görünmeyen ama her şeyi düzenleyen bir ele benzetirler. Hükümetlerin temel görevi ise piyasanın sağlıklı işlemesi için gerekli kamusal ve mali araçları sağlamaktır. Fakat 1930 depresyonu sonucunda hızla artan işsizlik ve iflaslar karşısında bu görüşler iflas etti ve giderek reddedildi (Yıldızoğlu, 1996: 330).

Keynes öncesi hemen hemen iktisatçıların büyük çoğunluğu, ekonomiyi “arz” yönünden ele alarak emek–değer kavramlarından hareketle, üretim maliyetlerini belirler ve mikro düzeyde tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir ortamda, firma optimum üretim düzeyleriyle ilgilenirler. Bunun yanında ayrıca, özellikle klasikler gene arzı oluşturan, global büyüklükler üstünde durmayı tercih ederek para, kredi, istihdam düzeyi ve dış ticaret gibi konularla ilgili kuramlar geliştirmeye çalışmışlardır (Turanlı, 1994: 184).

Keynes’in görüşlerinin temelinde yatan, klasik ekonominin aksine, “piyasalar kendi düzenine bırakıldığında hiçbir zaman kendi başına istikrara kavuşmayacağı

varsayımı”dır. Ona göre,“Genel dengeyi” ancak hükümetler ekonomiye müdahale ederek gerçekleştirirler. Örneğin, işsizliği ortadan kaldırmak için tüketim ve yatırımları teşvik eden hükümet harcamaları ve bunu yönlendiren sanayi ve büyüme politikaları uygulamalarına geçilmelidir. Keynesci görüşe göre,

Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki birbirine ters orantılı olduğundan, ekonomi daralırken işsizlik artacak, ekonomi genişlerken işsizlik azalacaktır (Aktaran Yıldızoğlu, 1996: 330).

Keynes, getirdiği yeniliklerle klasiklerin ekonomiye müdahale anlayışını yıkmış ve ayrıca ekonomik yapının kendi haline terk edilemeyeceğini savunmuştur. Ona göre, toplumda istikrarlı bir düzenin var olabilmesi için devletin veya otoriter bir kuvvetin müdahalesine ihtiyaç vardır. Bundan dolayı da Keynes ilk kez, liberal ekonomide devlet müdahalesinin kuramsal dayanaklarını açıklamış bulunur (Turanlı, 1994: 189). Keynes, Kapitalizmin, piyasa mekanizmasını devreye sokarak kendi dengesini kuracağı ve büyümeyi güvence altına alacağı fikrini reddederek; devletin para arzı, kredi hacmi ve faiz haddi gibi araçları kullanarak ve altyapı yatırımlarına girişerek durgunluğu kırabileceğini ve ekonomiyi sürekli bir istihdam ve büyüme düzleminde tutabileceğini ileri sürer (Aktel, 2003: 32).

Keynes’e göre, kapitalizmi kontrol altında tutmak gerekir ama bu özel girişimi tamamen ortadan kaldırmak anlamına gelmez. O, *The General Theory*’de, “Bir insanın banka hesabı üzerinde hâkimiyet kurması, yurttaşları üzerinde hâkimiyet kurmasından daha iyidir”, diye yazar ve bir devlet hem kamu yatırımı yapmakla meşgul olmalı ve hem de ekonominin büyük bölümünün işleyişini özel girişime bırakabilmelidir. Bu anlamda, *The General Theory*, radikal bir çözümden öte, kaçınılmaz bir çözümün niçin işleme gerektiğinin açıklanmasıdır. (Heilbroner, 2003: 242). Klasik liberalizmde olduğu gibi piyasaların kendiliğinden tam istihdama ulaşabilme olasılıklarının düşük olduğunu düşünen Keynes, çözüm olarak devletin müdahalelerinin gerekli olduğu görüşünü savunur. Bu hedefe ulaşabilmek için “yatırımın sosyalleşmesi” önerisinde bulunur. Ancak, yatırımın sosyalleşmesi, üretim araçlarının mülkiyetinin devlete geçmesi veya özel sektörün dışlanması anlamında değildir. Aksine, özel sektörün genelde daha etkili olduğu inancındadır. Fakat yine de o, tam istihdama ulaşabilmede en önemli rolün “yatırımın sosyalleşmesi” aracılığıyla gerçekleşebileceğine inanır (Gürak,

2006: 321). Keynes'in *The General Theory*, adlı eserinde ifade ettiği gibi refah ancak yatırıma bağlıdır. Fakat bu yatırım klasik iktisatçıların yaptığı gibi sermaye araçlarına yönelik değil tam tersine sermaye araçlarına olan harcamanın azalmasıyla mümkün olur. Keynes'e göre yatırım, ekonomi için bağımsız bir sürükleyici güçtür. Ayrıca ona göre kapitalizmin özünde güven değil belirsizlik yatar. Keynes'e göre işadammının hiç kusuru olmadığı düşünüldüğünde dahi, piyasa sürekli olarak doygunluk tehdidi altındadır ve sürekli doygunluk da yerini ekonomik çöküşe bırakabilir (Heilbroner, 2003: 238). Dolayısıyla, Keynes *The General Theory*'de, Amerika'nın ve aslında bütün Batı dünyasının karşı karşıya bulunduğu çıkmazın nedeninin, iş dünyası tarafından yeterince yatırım yapılmamasının bir sonucu olduğuna dikkat çeker. Sonuç olarak çare, Keynes'e göre tamamen mantıksaldır: eğer iş dünyası genişlemiyorsa, onun bıraktığı boşluğu devlet doldurmalıdır. Böylece devlet birden bire, en büyük ekonomik yatırımcı haline gelir ve pek çok yol, baraj, toplantı salonu, havaalanı, liman, konut projesi gibi yapıların üretimine geçer (Heilbroner, 2003: 239).

Kapitalist sisteme inanan bir ekonomist olmasına rağmen Keynes, 'bırakınız yapınlar' yani 'laissez faire' klasik liberal anlayışını terk eder. Keynes'in çıkış noktası, piyasanın kendi haline bırakıldığında toplumsal kaynakların tam istihdam edileceği bir denge oluşturmadığı yönündedir. Eksik istihdam durumunda kalındığında Keynes'in önerisi; devlet müdahalesi yoluyla önlemlerin alınmasıdır. Keynesci refah devleti bu amaca ulaşabilmek için, toplam talebi yönlendirici, tam istihdamı sağlayıcı, ekonomik büyüme ve istikrarı koruyucu önlemler almıştır. Başka bir ifade ile, Keynesci refah devleti, serbest piyasa ekonomisinin başarısız olduğu alanlardaki üretim eksikliğini gidermek, serbest piyasa sürecinin doğurduğu eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri daha aza indirmek ister (Gül, 2004: 147). Keynes'e göre refah devleti uygulamaları ile birlikte; *laissez faire* ekonomisinin yarattığı ekonomideki aşırı dalgalanma, yoksulluk ve işsizliğin artması gibi, toplumsal açıdan ortaya çıkan olumsuz sonuçları azaltmak ve kontrol edebilmek amacıyla devlet para, vergi, harcama ve gelir transferi politikaları aracılığıyla etkin bir rol üstlenmiştir. Bu anlamıyla da refah devleti, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, birçok ülkede yaygın biçimde uygulama alanı bulmuş ve bu dönem Keynesci refah devleti anlayışının 'altın çağı' olmuştur. Bu dönemde, ekonomik istikrar ve refah-sosyal güvenlik ya da sosyal yardım-programları evrensel bir karakter kazanarak, kurumsal temelleri daha da sağlamlaştırılmıştır (Gül, 2004: 148).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Keynes'in 1930'lu yıllarda teorik bütünlüğe kavuşturduğu biçimde, devletin ekonomiye müdahale ederek yönlendirmesini öngören anlayış İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren uygulamaya geçirilmiş ve 70'li yılların ikinci yarısına kadar uzanan süreç boyunca devam etmiştir. Bu süreç, gerek merkez gerekse çevre ülkelerde, özünü merkezde Keynesyen teoriden, çevrede ise kalkınma iktisadından alan, yoğun ve kapsamlı devlet müdahalelerine tanıklık etmiştir. Devlet–sermaye ve piyasa ikilemelerinde ise ikinci seçenekler olan sermaye veya piyasa sürekli geri plana atılmıştır. Kapitalist birikim sürecini yani piyasayı denetim altında tutan ve hatta yönlendiren devlet siyaset aracılığıyla iktisadi süreçlerden zararlı çıkarları gözetmeye çalışmış; işsizliğe ve bölüşüm dengesizliğine savaş açmıştır. Bu tür müdahaleleri destekleyen ise, izlenmekte olan ithal ikameci sanayileşme modelinden dolayı, birikim sürecinin daha çok ulusal sınırlar içinde cereyan etmiş olmasıdır. (Aktel, 2003: 32). Bu durum ulus devlet mantığına uygun düştüğünden dolayı bu dönemde yaygın düşünce ulusal kalkınmacılık anlayışı olmuştur. Ayrıca yine bu dönemde hedeflenen bütün mal ve hizmetleri üretebilen, yabancı sermaye ile teknolojiye bağımlılığı sınırlı olan bir ulusal ekonomi oluşturulmaya çalışılmış ve yine sanayileşme olgusunu öne çıkaran, bireyi mutlak anlamda devlete bağımlı kılan ve toplumu, yukarıdan aşağıya örgütlemeyi ve biçimlendirmeyi öngören (toplum mühendisliği), özel bir modernleşme teorisi olarak egemen olmuştur (Aktel, 2003: 33).

Keynes, gerçek anlamda tam olarak “Politik İktisat Sistemi” kurmuş olmasa da, devletin ekonomik sisteme işsizlik olduğu durumlarda müdahale gereğini gösteren politik kararları ekonomi bilimine getirmiştir (Turanlı, 1994: 189). Esas olarak kendini durgunluk biçiminde gösteren 1929 ekonomik bunalımı, her tarafta fabrikaların kapanmasına sebep olurken, üretimde azalmaya neden olmuş ve işsizlik oranında da hızlı bir şekilde artış ortaya çıkmıştır (Şaylan, 1995: 55). Keynes'e göre klasik iktisatçılar işsizlik sorunları karşısında gerekli titizlik ve önemi gösterememenin yanında onların bakış açısıyla sürekli işsizlik sorunu mevcut değildir. Ayrıca yine klasik iktisatçılara göre reel ücretlerdeki düşüklük üretimin artmasına yol açacak ve sonuçta emek talebi artınca işsizlik sonra erecektir. Herhangi bir müdahale olmaksızın ekonominin doğal yolla kendi istikrarını sağlamasından dolayı işsizlikte kendiliğinden önlenecektir. Oysa Keynes'in karşı çıktığı tam da bu görüşler olmuştur. Keynes'e göre işsizlik, tasarruf edilen paranın likit halde tutulmasından ve bununda yatırıma yönlendirilememesinden ileri gelmektedir. İşsizliği önlemek için yeniden gözden

geçirilmesi gerekli olan şeyler, müdahale koşulları ve özellikle kamu yatırımlarının organizasyonudur (Turanlı, 1994: 188).

Özetle ifade etmek gerekirse 1930 ekonomik bunalımı yaşandığında ve hızla dünyanın pek çok ülkesinde yaygınlık kazandığında Keynesyen ekonomik politika bunalımdan çıkmanın alternatif tek yolu olarak algılanmış ve öyle de işlev görmüştür. Örneğin ABD’de, İngiltere’de, Japonya’da, hatta Rusya’da hükümetler; serbest piyasanın her şeyi halledeceği görüşünden vazgeçip, bir zamanlar her türlü sorunun kaynağı olarak bilinen devlet müdahaleciliğine tekrar dönmeyi tercih etmiş ve böylece eski politikalara olan güven de azalmıştır (Yıldızoğlu, 1996: 329).

Liberalizmin yeni bir türünü temsil eden bu anlamda iktisat bilimine önemli değişiklikler getiren Keynes, “Genel Teori” adlı eserinin 1936’da yayımlanmasıyla birlikte ekonomik kuramın yeni bir anlayışını ortaya çıkarmış ve böylece liberal iktisatçılar kuşağının öncüsü haline gelmiştir. Keynes’in Genel Teori’de ele aldığı sorun ve varmak istediği amaç üretimle istihdam arasındaki değişikliği düzenleyen nedenlerin açıklığa kavuşturulmasıdır (Turanlı, 1994: 188). Keynes, ekonominin kendi iç dinamikleriyle tam istihdama gelmesi konusunda Klasik ekolü oluşturan düşünürlerden ya da başka bir ifadeyle kendisinden önceki iktisatçılarla aynı görüşte değildi (Gürak, 2006: 318). Diğer bir ifadeyle Keynes’in ekonomik kuram anlayışı, klasik olsun marjinalist olsun, kendisinden önce gelen birçok yazarlardan oldukça farklıdır (Turanlı, 1994: 188). John Maynard Keynes 1883’te, tam Karl Marx’ın öldüğü yıl doğdu. Fakat zaman içinde kapitalist sistemin felsefesi üzerine, birbirlerine bu kadar yakın olabilen ve bir o kadar derin etki bırakan bu iki iktisatçı kapitalizmin yorumlanması adına birbirinden olabildiğine uzak görüşlere sahiptir. Her ikisi de 19. yüzyıl kapitalizminin diğer bir ifadeyle klasik liberal teorinin yarattığı çıkmazı farklı açılardan değerlendirmiş ve yaşadıkları dönem ve sonrasında kendilerinden söz ettirmişlerdir (Heilbroner, 2003: 220). Ayrıca kendisinden önceki iktisatçıların çoğu –klasik iktisat düşünürleri– ekonomiyi arz yönünden ele alırken, Keynes ekonominin talep yönünü ve buna bağlı olarak, toplam harcamaları dikkate almıştır (Turanlı, 1994: 188). Öncelikle Keynes, klasik öğretinin analizini yapmış ve içinde yaşanan toplumun ekonomik gerçeklerini yansıtmadığını görmüştür. Bununla birlikte Keynes’e göre liberal iktisat kuramı, pratikte uygulandığında sonucunun “yanıltıcı ve felaket” olduğu 1929 Ekonomik Bunalımı ile ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Keynes, Genel Teori başlıklı kitabının

temel amacını “kuramın zor sorularıyla” uğraşmak, olarak tanımlamıştır (Gürak, 2006: 318).

4.1.4. Sınıfın Sonu

Yeni bir ekonomik yaklaşım getiren Genel Teori'nin yayınlanması, iktisat biliminin önemli bir dönüm noktasını oluşturmakla birlikte, kimi yazarlara göre de bu eser bir devrim niteliği taşır (Turanlı, 1994: 189). Refah devleti anlayışı özünde kapitalizmden tam ekseni bir kopuşu ifade etmekten ziyade kapitalizmin geçirmiş olduğu bir dönüşümü ifade eder. Böylece Keynesci refah devleti anlayışının yaygınlık kazanması bir anlamda kapitalizmi medenileştirerek, ‘Bırakınız yapınlar’cı kapitalizm anlayışını daha da esneterek eşitlikçi ve daha fazla paylaşımcı bir hale dönüştürür. 19. yüzyıldan beri kapitalizmin egemen ideolojisi olan klasik liberalizm, kapitalizmdeki bu dönüşüme paralel olarak, siyasal liberalizm boyutunda çoğulcu ve katılımcı bir nitelik kazanırken, piyasa–devlet ilişkilerinde müdahaleci ve karma ekonomik bir biçim olarak, sosyal liberalizme dönüşür (Gül, 2004: 149). 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında, piyasa ekonomisinin tam istihdamı yaratamadığı gerçeği ortaya çıkınca, dünya ölçeğinde işsizlik ve açlık ile giderek daha da büyüyen ekonomik kriz karşısında, devletler merkezi planlama ve kamu harcamaları yoluyla bu krizin önüne geçebileceği fikrini benimsediler. Piyasa ekonomisinin öngörülemeyen sonuçlarının bireyleri olumsuz yönde etkilediği gerçeğinden hareketle Keynes’in talep yönelimli ve devletin harcamaları ve başka yollarla ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmesini öngören tam istihdam teorisi tüm devletlerin ekonomik uygulamalarına hakim olmaya başladı (Aktel, 2003: 32).

1929 Dünya ekonomik bunalımından sonra, Amerika Birleşik devletleri başta olmak üzere, birçok kapitalist ülkede refah devleti uygulamalarının arttığı ve giderek yaygınlık kazandığı önceki sayfalarda vurgulanmıştı. Keynesci refah devleti anlayışının kabul görmesi ile birlikte işçiler, diğer çalışanlar ve yoksullar sosyal güvenlik ve sosyal yardım programlarına dâhil edildiği görülür. Aslında işçilerin ve diğer çalışan grupların sosyal yardım programına dahil edilmesi yirminci yüzyılda varlık kazanan yeni bir olgudur. Böylece siyasal hakların tüm topluma yaygınlaştırılması ve siyasal sistemin çoğulcu ve katılımcı bir temsil sistemine dönüşmesiyle birlikte, işçi sınıfı başta olmak üzere, diğer toplumsal grupların ve sınıfların, demokratik sistem içinde meşru yollardan seslerini duyurup gereksinimlerini ortaya koyabilmesine olanak sağlanmıştır. Sonuç

olarak kapitalizm ve onun egemen ideolojisi olan liberalizm, yaşayabilmek için daha paylaşımcı, eşitlikçi ve hümanist bir çizgiye doğru yönelmiştir (Gül, 2004: 146). Fakat 19 yüzyılda durum tamamen farklıdır. Sanayi devriminin ortaya çıkardığı işçi sınıfının problemleriyle, liberalizmi yeniden yorumlayarak ona sosyal ve pozitif bir içerik kazandırma amacıyla Kolektivist ve Marksist gruplar olmuştur (Aktel, 2003: 34). Klasik Marksist yaklaşımın savunduğu; kapitalistler ile işçi sınıfı arasındaki aşırı kutuplaşmanın yerini, refah devleti politikalarının uygulanmasıyla birlikte, işçi sınıfının emek piyasasındaki gücünün artması alır. Sonuçta ortaya çıkan bu uzlaşa sayesinde işçi sınıfı yeni haklar kazanır. Böylece sosyal demokratik iktidarlar döneminde bu haklar giderek artmış ve refah devleti üzerine olan uzlaşa diğer partiler ve yönetimler tarafından da benimsenmiştir (Gül, 2004: 146).

Bu noktada sosyal refah devletinin varlığı beraberinde işçi sınıfının konumunda bir değişiklik meydana getirdiği gerçeği ortaya çıkar. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında bu durum tamamıyla değişim sürecinden geçerek, liberalizm artık burjuva sınıfının ideolojisi olmaktan çıkıp genel bir toplumsal ve siyasal felsefe haline gelir. Böylece sosyal liberallerin etkisiyle bireysel özgürlük ve negatif devlet üzerine kurulu klasik liberalizmin yerini, toplumsal özgürlük ve aktif devlet anlayışı ile refah devleti almaya başlar. Yeni liberalizmin görevi ise, bireyi devletten çok özel organizasyonların baskısından kurtarmaktır. Bu ise adil ücret, çalışma, dinlenme, fırsat eşitliği gibi anlamlara gelmektedir. Zamanla bu sosyal reformcu, refah devleti taraftarı düşünceler, Batı demokrasilerinin hâkim düşünce ve pratiği haline gelmeye başlar (Aktel, 2003: 34).

Oysa 17. yüzyıla kadar bireylerin ekonomik risklere karşı güvenceye alınması toplumsal ve politik bir sorun olarak görülmez. Ancak Aydınlanmacı düşünceyle birlikte birey ve toplumsal sınıf kavramları gelişmeye başlar ve böylece ilk kez bireyin toplumdaki konumu sorgulanma fırsatı bulur. Devam eden yıllarda, bireysel özgürlük ve refah düşüncesi, modern ulus–devlet sürecinde ele alınmış ve piyasa–devlet ilişkilerini biçimlendirmeye başlamıştır (Gül, 2004: 141). Sanayi toplumu ortaya çıktığı ilk yıllarda ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşturduğu üretim sürecine bağlı olarak iki sınıflı bir toplum yapısı ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu iki sınıflı toplum yapısı birbirine karşıt ve mücadele eden iki ayrı ideoloji ve dünya görüşünün oluşumuna yol açar niteliktedir (Aktel, 2003: 30). İlk olarak 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde refah devleti alanında ilk hukuksal adımlar atılmış ve bunu sosyal yardım programlarının

geliştirilmesi izlemiştir. Fakat yine de, yoksulluk sorunu ortadan kalkmamış aksine, yaygın olarak devam etmiştir. Sanayileşme ve kentleşmenin yol açtığı kötü çalışma koşulları ile ücretlerin iyileştirilmesi ve sosyal güvenliklerinin sağlanmasına yönelik düzenlemeler ancak 20. yüzyılın başlarında tam olarak gerçekleştirilebilmiştir (Gül, 2004, 145).

Yirminci yüzyıla birlikte, bireylerin toplumsal ve ekonomik yoksunluk ve yoksulluktan özgürleşme arzuları siyasal temsilde demokratik katılım ve vatandaşlık haklarının alanını genişletmiştir. Bunun altında yatan en önemli etken ise Keynesci refah devletinin varlığıdır (Gül, 2004, 142). Birinci Dünya savaşı yıllarında devletlerin ekonomik ve toplumsal alanlara yönelik düzenlemelerinde bir artış olmasına rağmen refah devleti politikaları yaygınlık kazanmaz. Fakat buna rağmen iki dünya savaşı arasında yaşanan gelişmeler, Batı toplumlarında sosyalist partilerin güçlenmesi, devletin müdahale alanını daha da genişletmiş ve liberalizmdeki serbest piyasa ekonomisine olan inanç yerini, denetim altına alınması gereken bir piyasa ekonomisi anlayışına bırakmıştır. Böylece devletin, bireyleri toplumsal ve ekonomik hayatın öngörülemez değişimlerine karşı güvenceye alınması gerektiği düşüncesi giderek yaygınlık kazanmıştır. Bu amaç doğrultusunda devletin ekonomik olduğu kadar, sosyal güvenlik ve yardım politikalarını uygulamasıyla birlikte, devletin kişileri koruma ve temel bir yaşam seviyesi sağlama görevini üstlenmesi gerekliliği geniş kabul görmeye başlamıştır (Gül, 2004, 146).

20. yüzyılda sanayileşme sürecinin içine girdiği durum aslında kapitalist sistemin bir dönüşüm süreci içine girmesidir. Böylece refah devletinin ortaya çıkarak işçi sınıfının da konumu değişmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında emek sürecinde gerçekleşen değişiklikler, bir yandan işgücünün niteliksizleşmesine ve işin değersizleşmesine yol açarken diğer yandan emeğin bölünmesiyle ya da bileşiminin değişmesiyle sonuçlanmaktadır. İşçi sınıfının yapısında gerçekleşen bu dönüşüm, kimi yazarlar tarafından işçi sınıfının bir daralma süreci içine girmesi ve hatta ortadan kalkmasının bir dinamiği olarak değerlendirilmektedir. (Öngen, 1996: 169). Sonuç olarak refah devleti rejiminin bir önemi, sınıf mücadelesi dinamiklerinin bloke edilmesinde görülür. Refah politikalarının uygulandığı ülkelere bakıldığında görülen; işçi sınıfının görece olarak yüksek ücrete tabi olması ve bunun da yanında yüksek istihdam düzeyine ulaşması olmuştur. Böylece belli bir geçim düzeyine ya da refah

seviyesine ulaşan işçi sınıfının eskiden olduğu gibi üretim, yatırım ve uluslararası ekonomik politikalar üzerinde denetimde bulunma istemlerinden tümüyle vazgeçtikleri görülür (Öngen, 1996: 266).

Örneğin Daniel Bell, refah devletinin kurulması ve bunun kurumsallaşmasıyla birlikte işçi sınıfının mücadelecilik karakterinin ortadan kalktığı vurgusunda bulunur. İşçi sınıfındaki sınıfsal çatışmaların boyutu ona göre eski önemini yitirmeye başlar. Daha önce de vurgulandığı gibi Bell'in görüşleri, 1960'larda ortaya çıkmıştı. Fakat 1989 yılına gelindiğinde Daniel Bell'den farklı olacak şekilde F. Fukuyama Keynesyen ekonomik modelin eski önemini yitirerek ortadan kalktığını bu anlamda onun yerine neoliberal politikalar altında tanımlanan yeni bir iktisat politikasının ortaya çıktığını ve bunun da evrensellik kazandığı görüşünden hareketle tarihin veya ideolojinin sonunu ilan eder. Bu nedenle sonraki bölümde F. Fukuyama'nın tarihin sonu ile ilgili görüşleri değerlendirilmeye çalışılacak.

4.2. FRANCIS FUKUYAMA

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ve son çeyreğinde görülen gelişmeler, bazı yazarlar tarafından sanayileşme çağının sonunun geldiği şeklinde yorumlandı. Bu gelişmelerin kapsamı, bir anlamda başlangıcı 20. yüzyıla dayanan modernliğin, İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte son bularak postmodern bir çağın başlaması ve bu çağda değişen dengeleri içine alacak kadar geniştir. Bu yazarlara göre Tarih modernlikle birlikte son bulur çünkü evreni, genel terimlerle betimlemenin ne bir yolu ne de amacı artık kalmamıştır (Giddens, 2000: 558). 'ideolojinin Sonu' tezi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında öncelikle Daniel Bell tarafından ortaya atılır. Bu dönem ayrıca Bell ve diğer bazı yazarlar tarafından sanayi-ötesi ya da sanayi-sonrası dönem adı altında anılır. Sanayi sonrası dönemin gelmesiyle birlikte işçi sınıfı yapısındaki değişiklik 'sınıfın sonu' ve bu anlamda 'tarihin sonu' ile bütünlük kazanır. Fakat 60'li yıllarda bu iddialar beklediği ilgiyi bulamayınca sosyal bilimlerin tartışma gündeminde yer almadığı görülür. Çünkü bu dönem, toplumsal hareket olarak adlandırılan bazı kadın ve çevre hareketlerinin gündemi yoğun bir şekilde meşgul ettiği bir ortamda ortaya çıkar. Fakat 1989 yılına gelindiğinde durum oldukça farklı bir yönde ilerler. Amerika'lı siyaset bilimci Francis Fukuyama, *The National Interest* adlı dergide "The End of History" (Tarihin Sonu mu?) başlıklı bir makale yayımlar. Daniel Bell'in bulamadığı ilginin aksine bu makale yayımlandığında yeni bir tartışma gündemini de yaratır.

F. Fukuyama'ya göre Soğuk Savaşın sona ermesi farklı ideoloji alternatiflerinin liberal demokrasiye yenik düşmesi sonucunu doğurarak, liberal demokrasi "insanlığın evriminin son noktasını" ve aynı zamanda "nihai insani hükümet biçiminin" son şeklini temsil eder. Bu nedenle liberal demokrasi Fukuyama'ya göre "tarihin sonu" anlamına gelir. Bu durum ona göre, son yıllarda hükümet sistemi olarak liberal demokrasinin meşruluğu üzerine dünya çapında dikkate değer bir mutabakat ortaya çıkarır. Netice de monarşi, faşizm ve son zamanlarda da komünizm gibi rakip egemenlik biçimleri liberal demokrasiye yenik düştüğü görülür. Geçmişten günümüze kadar gelen diğer hükümet biçimleri, kendi çöküşlerine yol açan çelişkileri ve akıldışı özellikleri kendi bünyelerinde taşıırken, liberal demokrasi bu tür temel iç çelişkilerden uzaktır. Bu ifadeyle Fukuyama, günümüzdeki istikrarlı demokrasilerde, örneğin Birleşik Devletler'de, Fransa'da ya da İsviçre'de adaletsizlikler ve derin sosyal sorunların olmadığını vurgulamaz. Bu tür olumsuzluklar Fukuyama'ya göre, liberal demokrasiden değil, modern demokrasinin iki temel ögesi olan özgürlük ve eşitliğin yeterince

uygulanmamış olmasından kaynaklanır. Fukuyama'ya göre günümüzde istikrarlı liberal bir demokrasinin kurulmasının gerçekleşmediği ülkeler olabilir, bazı ülkeler teokrazi ya da askeri diktatörlük gibi ilkel egemenlik biçimlerine geri dönebilirler, oysa liberal demokrasi idealinin hiçbir şekilde düzeltilmeye ihtiyacı yoktur (Fukuyama, 1999: 7). Ayrıca Fukuyama'ya göre liberal bir demokrasi de, devlet tanımı gereği zayıftır, bu nedenle bireysel haklar alanının korunması onun gücünün kesin şekilde sınırlanmasıyla mümkün olur. Fakat buna karşılık, sağ ve sol otoriter rejimler, ister güçlü bir askeri aygıt kurmak, isterse eşitlikçi bir sosyal düzen kurmak ya da hızlı bir ekonomik büyümeye ulaşmak amacıyla olsunlar, farklı nedenlerden dolayı devlet gücünü özel alana yaymaya ve özel alanı tahakküm altına almaya çalışırlar. Oysa ona göre, bireysel özgürlük dünyasında yitirilenler ulusal amaç düzeyinde yeniden kazanılır (Fukuyama, 1999: 32–33).

Fukuyama'ya göre 20. yüzyılın son çeyreğinde, dikkate değer en önemli gelişme, Latin Amerika'dan Doğu Avrupa'ya, Sovyetler Birliği'nden Yakın Doğu ve Asya'ya varıncaya kadar birçok ülkede güçlü olduğu varsayılan hükümetlerin çözülme süreci içine girmiş olmasıdır. Ona göre bu çözülme, hükümetlerin benimsediği politikaların yerine liberal demokrasiyi tercih etmeleriyle dengeye ulaşır. Böylece dünyanın farklı bölge ve kültürlerinin hepsinin gözünde tek açık ve net politik hedef olarak, liberal demokrasi yer alır. Ayrıca Fukuyama'ya göre liberal ekonomik ilkelerin “serbest piyasa” anlayışının giderek yaygınlık kazanması ve sonunda gerek gelişmiş sanayi ülkelerinde gerekse henüz İkinci Dünya Savaşı öncesinde az gelişmiş Üçüncü Dünya'ya dâhil olan ülkelerde eşî görülmedik maddi bir refah dönemi ortaya çıkar. Bazı ülkelerde ekonomik düşüncedeki liberal devrim daha fazla politik gelişmeyi hızlandırırken, bazı ülkelerde ise ekonomik özgürlük politik özgürlüğü izler (Fukuyama, 1999: 10).

Fukuyama'ya göre, 20. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler, derin bir entellektüel krizin arka planını oluşturur. Ona göre tarihsel ilerlemeden söz etmek ancak insanlığın nereye yöneldiği bilirse mümkün olabilir. 19. yüzyılda çoğu Avrupalı ilerlemeden, daha fazla demokrasi yönünde gelişmeyi anlıyordu. Fakat 20. yüzyıla gelindiğinde bu konuda çoğu zaman bir görüş birliği söz konusu olmadı. Liberal demokrasi, ideal bir topluma ilişkin tamamen farklı tasavvurlara sahip iki başka önemli politik ideolojiye–faşizm, komünizm–rekabet halindeydi. Hatta bu rekabet Batı'da büyük oranda insanlar

tarafından, liberal demokrasinin gerçekten bütün insanlığın özlemi şeklinde algılandı (Fukuyama, 1999: 24). Bu durumun arkasında yatan gerçek, İkinci Dünya Savaşı sonrasında komünizmin, özellikle pek çok Batı Avrupa ülkesinde yaygınlık kazanmış olmasıdır. Soğuk Savaş sürecine girilmesiyle birlikte özellikle Sovyetler Birliği'nde komünizm, 1989 yılına kadar güçlü bir ideoloji olarak kalmıştır. Bu anlamda Amerika Birleşik devletleri'yle gerek ideolojik alan da gerekse pek çok alanda rakip ülke SSCB olmuştur. Fakat bu durum çok uzun sürmeden 1989 yılına gelindiğinde SSCB'nin çözülme sürecine girmesiyle birlikte, liberal demokrasi hâkim tek ideoloji olarak algılanmıştır.

Fukuyama tarafından Soğuk Savaşın sonu, bu anlamda Berlin Duvarının ortadan kalkması gibi bazı gelişmeler, Batı'nın ya da Batı Düşüncesi'nin zaferi olarak algılanır. Böylece ona göre, Batı liberalizmine alternatif olduğu varsayılan sistemler tamamen ortadan kalkar. Fukuyama bu duruma kanıt olarak, son yıllarda dünyanın iki büyük komünist ülkesinde, yadsınamayacak değişiklikler yaşanması ve bu iki ülkede önemli reform hareketlerinin başladığını gösterir. Örneğin Fukuyama'ya göre bu durum, Çin'in kasaba ve kentlerinde, köylü pazarlarında renkli televizyonların yaygınlık kazanması; Moskova'da kooperatif lokantaları ve büyük giyim mağazalarının açılması; Japonya'daki süpermarketlerde Beethoven müziğinin dinlenmesi ve Prag'da, Rangun'da ve Tarhan'a kadar rock müzik parçalarının ilgi ve coşkuyla dinlenmesine yansiyarak, Batı'nın tüketim kültürünün engellemez bir şekilde yaygınlaşmasında belirginlik kazanır (Fukuyama, 2003: 22).

Ayrıca Fukuyama'ya göre 20. yüzyılda faşizm sağ yönelimli, demokratik ve eşitlikçi olmayan bütünsel bir meşruiyet ilkesi oluşturma çabasının bir örneğidir. Bütün insanların eşit olduğu ve genel geçer insan haklarını reddettiği için, faşizm, liberalizm ve komünizm gibi “evrensel” bir doktrin değildir. Faşist aşırı milliyetçilik için en önemli meşruiyet kaynağı ırk ya da ulus bağıdır. Buna göre Almanlar gibi etnosantrik bir ülke geçmişte Yahudiler üzerinde hükmetme hakkına sahip olmuştur. Naziler, Almanların ırk olarak üstün olduklarını ileri sürüyor ve başka kültürlerle çatışarak bunu kanıtlamak istiyorlardı. Bu nedenle savaş faşizm için patolojik bir durum olmaktan öte oldukça normal bir olaydır. Bundan dolayı faşizm İkinci Dünya savaşı sonrasında liberal demokrasi için ideolojik bir rakip olma durumundan uzaktır (Fukuyama, 1999: 33).

Fukuyama'nın görüşleri Birleşik Devletler'de çeşitli açılardan eleştirildikten sonra İngiltere, Fransa, İtalya, Sovyetler Birliği, Brezilya, Güney Afrika, Japonya ve Güney Kore'de geniş yankı uyandırır. Tartışma noktasının dikkat çekici olan tarafı Fukuyama'ya göre, onun tarihe bakış açısının yanlış anlaşılmasından kaynaklanır. Ona göre, tarihte genel kanı, olayların birbiri ardına takip ederek gerçekleşmesi ve tarihin devam eden bir süreç olmasına dayanır (Fukuyama, 1999: 7). Oysa Fukuyama'ya göre tarih nihai ereğine, ancak liberal demokrasinin evrensellik kazanmasıyla kavuşur. Fukuyama'ya göre demokrasilerin kesin zaferiyle başlayan yirminci yüzyıl, “ideolojinin sonu”nun ya da daha önceleri tahmin edildiğinden farklı olarak kapitalizmle sosyalizmin yakınlaşmasına değil, yüzüstü ve amansız bir ekonomik ve siyasal liberalizmin zaferine tanıklık eder (Fukuyama, 2003: 22).

Fukuyama'ya göre soğuk savaş sonrası dünya tarihinin sona erer, bu anlamda insanoğlu ideolojik evriminin son noktasına ulaşır ve beşeri yönetim biçiminin son evresi olan Batılı liberal demokrasisi evrensellik kazanması anlamında tarihin sonu gelmiştir. Ona göre liberalizmin zaferi, temelde düşünceler ya da bilinç alanında gerçekleşir ve gerçek ve maddi dünyada henüz bu zafer tamamlanmış değildir (Fukuyama, 2003: 23).

“Tarihin sonu” ifadesiyle kendinden söz ettiren Francis Fukuyama, postmodern kuramcılardan farklı olarak modernliğin çöküşünden söz etmek yerine modernliğin özellikle günümüz dünyasında geçirmiş olduğu dönüşüm üzerinde durur. Ona göre ‘tarihin sonu’ kapitalizm ve demokrasiyi şekillendirmesi bakımından modernliğin dünya çapındaki zaferi üzerine kuruludur. Fukuyama bu süreçte Sovyetler Birliği'nin dağılması ve genelde dünya çapında ve özelde de pek çok Doğu Avrupa ülkesinin çok partili demokrasiye geçişini bir kanıt olarak gösterirken, 1989 yılında Soğuk Savaşın sona ermesiyle daha önceki ideolojik savaşların bittiğini ileri sürer. *Tarihin sonu* alternatiflerin sonudur. Tarihte artık ne kraliyetçiliği ne de faşizmi ya da bir dönem Batı demokrasisinin baş rakibi olan komünizmi savunan kimse kalmamıştır. Kapitalizm, Marx'ın tahminlerinin tersine komünizmin çöküşüyle sonuçlanmıştır ve liberal demokrasi tartışmasız bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Böylece Fukuyama'ya göre, insanlık ideolojik evriminin son noktasına ulaşmış ve insan yönetiminin en son biçimi olarak Batı demokrasisi evrensel bir boyutta dünya tarihinde yerini almıştır (Giddens, 2000: 559).

Fukuyama tarafından tarihin sonu tezi 20. yüzyılın sonunda ortaya atılır. Çalışmanın bu kısmında bu yüzyılın sonunda tarihin sonunun ne anlama geldiğinin sosyolojik bir değerlendirmesi yapılacak. Bu değerlendirme ‘Neden tarihin sonu ya da ideolojinin sonu tartışması gündeme geldi?’ başka bir ifadeyle ‘Toplumsal bağlamda–ki ne tür değişikliklere bağlı olarak–‘tarihin ve ideolojinin sonu’ tartışması ortaya çıktı? Buna ek olarak ‘Uzun süreli olarak tarihsel bir perspektiften bakıldığında toplumsal yapıda değişen neydi ve neden böyle tartışmaları gündeme getirdi?’ gibi soruların yanıtı bulmaya çalışılacak.

Diğer bir ifadeyle 20. yüzyılın sonunda F. Fukuyama’yı tarihin sonu düşüncesine vardırıran, 1914 Sonrası Değişen Dünya Dengesi bu anlamda bir güç olarak ortaya çıkan Avrupa’nın Birinci Dünya savaşı sonrası eski önemi ve gücünü kaybetmesi; Soğuk Savaş ile birlikte iki kutuplu bir dünyada varolan ideolojik çekişme ve bu çekişmenin sonunda ortaya çıkan Yeni Dünya Düzeni, 1974 Petrol Krizi, Neoliberal Politikaların yaygınlık kazanması, Çeşitli uluslararası Kuruluşların varlığı ve Alternatifsizlik iddiasıdır. Böylece 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl boyunca süregelen önemli sosyal, siyasi, ekonomik ve uluslararası boyutta meydana gelen değişimler üzerinden bir açıklamayla bu dönemin sosyolojik bir değerlendirmesini yapmakta fayda var.

4.2.1. 1914 Sonrası Değişen Dünya Dengesi

Günümüz dünyasında uluslararası ilişkilerin yapısı ve niteliğini oluşturan gelişmelerden biri, Birinci Dünya Savaşı ve onun neden olduğu sonuçlarda ortaya çıkar. Bu savaş, 1789–1815 arasında Avrupa’yı alt–üst eden ve daha da önemlisi siyasal anlamda etkisi günümüze kadar devam eden çeşitli fikir akımlarını ortaya çıkaran Fransız ihtilalinden sonra kendini Avrupa genelinde hissettiren önemli bir gelişmedir (Armaoğlu, 1995: 3). Öncelikle 19. yüzyılı sona erdiren olayın, Birinci Dünya Savaşı olduğu söylenebilir. Bu savaşla birlikte şiddetli milliyetçilik hareketleri, kitle katliamları, büyük oranda yoksulluk ve toplumsal parçalanma, devrim ve karşı devrimlerin her türlü kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkar (Birnbaum, 2002: 53). Özellikle bu savaş, Avrupa’nın konumu açısından 20. yüzyıl siyasi ve ekonomik gelişmelerini derinden etkileyen bir yapıya sahiptir.

20. yüzyıldan geriye doğru bakıldığında ilk anda görülen Avrupa'nın Dünya hâkimiyetine sahip bir yapıda olmasıdır. Bu hâkimiyetin temeli ise Sanayi Devrimi, Büyük Atlantik Devrimi ve Bilim Devrimi ile birlikte atılır (Rémond, 2000: 12). Örneğin, Avrupa daha kesin bir anlatımla Kuzey Batı Avrupa 18. yüzyıl sonunda çifte devrimin de (1780 İngiltere'deki Endüstri Devrimi, 1789 Fransız Devrimi) etkisiyle birlikte dünya üzerinde siyasal ve askeri egemenlik açısından ileri boyutta gelişmeler kaydeder (Hobsbawm, 2003: 34). Bu gelişmeler–özellikle başlangıçta kendini İngiltere dışında açık bir biçimde göstermeyen–Endüstri Devrimi'nin de etkisiyle, giderek 1830'lu ve büyük olasılıkla da 1840'lı yıllardan itibaren bütün toplumsal bağların ufalandığı bir dünyayla meşgul olarak yayılma sürecine girer (Hobsbawm, 2003: 36). Bütün bu devrimler, teknolojik yeniliklerle birlikte karşı konulmaz bir dinamiğin oluşmasını sağlarken ayrıca teknik, mali, siyasal ve en önemlisi de demokratik bir hayatın giderek geliştiği ve yaygınlaştığının göstergesidir. Çeşitli fikir akımları, yeni güç dengeleriyle ortaya çıkan iktisadi dönüşümler, siyasal devrimler önce Avrupa'da doğup oradan dünyanın çeşitli bölgelerine doğru yayılır. Böylece 19. yüzyılda, Avrupa'da meydana gelen yeniliklerin hareket alanı bütün dünyayı etkisi altına alır ve Avrupa tarihinin etkileri, kıta sınırı tanımadan bütün küreyi kapsayan gelişmelerle belirginlik kazanır (Rémond, 2000: 12).

İktisadi açıdan bakıldığında 16. yüzyıldan itibaren büyüyerek dünya geneline yayılan Avrupa ekonomisi, 19. yüzyıla gelindiğinde özellikle Batı Avrupa ve onun deniz aşırı uzantılarını da (Kuzey Amerika) kapsayacak şekilde dünyanın üçte birini siyasal olarak kontrol eder duruma gelir. Özellikle 1870'li yıllardan başlayarak artan bu gelişme Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde daha da yüksek bir konuma varır (Adda, 2003: 51). Avrupa gücünün zirvesine ulaştığında onu temsil eden sanayi ekonomisi, burjuva toplumu, dünya geneline yaydığı sömürgeleri ve aralarında hâkimiyet mücadelesinin bulunduğu ulus devletlerin varlığıdır. Özellikle sanayi ekonomisi giderek geliştiğinde, kapitalizm hızlı bir yayılma süreci içine girdiği görülür. Böylece 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında görülen teknolojiye, üretim tarzında ve ticarete meydana gelen büyük değişikliklerdir. Bir yüzyıl önce başlayan 'sanayi devrimi'nin yeni bir safhası olan, bu değişim süreci kimi yazarlar tarafından 'ikinci sanayi devrimi' olarak adlandırılır (Boismenu ve diğerleri, 2000: 14). Bu dönemde ekonomide bir canlanma görülmesinin nedeni, yeni sanayi ürünlerinin üretilmeye başlanması, yapılan yenilikler ve üretimde gözle görülür bir artışın sağlanmasıdır. Özellikle 1896'dan sonra

ekonomide iki dönemdir süregelen durgunluğun bitmesi ile toplumun refah düzeyinde bir artış gözlemlenir (Boismenu ve diğerleri, 2000: 16). Ayrıca bu büyüme büyük şirketlerin birleşmesini de beraberinde getirmiştir. Fakat 19. yüzyılın sonlarında bu tür şirket birleşmeleri henüz liberal kapitalizmin felsefi alt yapısını oluşturan serbest rekabet ağır sanayinin büyük çoğunluğunda yer almadığı görülür. Sektöre ya ‘arz’ın tek bir satıcının kontrolünde bulunduğu Monopol (tekelci) kapitalizm, ya da ‘arz’ın küçük bir grubun kontrolünde bulunduğu Oligopol kapitalizm hâkimdir. Böylece ilk çok uluslu firmaların –Siemens, Nobel, Nestle gibi daha sonra birçok ülkenin pazarına açılacak olan– doğuşuna şahit olunur (Boismenu ve diğerleri, 2000: 17).

Yaşanan tüm gelişmeler 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde kapitalizmin önemli ve köklü bir değişim süreci içine girdiğinin bir göstergesidir (2005: 396). Bu kurumsal değişimin sonuçlarına bakıldığında özellikle önemli iki gelişim dikkat çekici niteliktedir. İlki sermayenin uluslararası bir boyut kazanması, ikinci önemli gelişim ise kapitalist sınıf yapısındaki değişikliklerdir (Hunt, 2005: 97). Sermayenin uluslararası bir boyut kazanması, uluslararası rekabetin bir güç olarak Avrupa’da ortaya çıkması gibi bazı gelişmeler uluslar arası ticaretin giderek yaygınlık kazandığının açık bir ifadesidir.

Uzak mesafeli ticaretin başlangıcı her ne kadar çok eski zamanlara kadar götürülse de onun önemi 19. yüzyılda hızla ilerleyerek büyük bir artış gösterir. En hızlı büyümenin olduğu dönem 1840’ların başları ile 1873 arasında gerçekleşir. Bu büyüme kendini, dünya ticaretinin yılda %6 oranında artması ile gösterirken aynı zamanda bu oranın dünya artış hızı ve üretim artış hızının önüne geçmesi sonucunda uluslararası ticaretin varlığı artık kaçınılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkar. Böylece 20. yüzyılın başlarında artık bir dünya ekonomisinden söz etmek mümkün olurken bu sistemin odak noktasını Avrupa oluşturur. Uluslararası ekonominin bütünleşmesi ile birlikte ülkeler arası fiyat dalgalanmaları ortaya çıkar. Böylece sanayileşme ve uluslararası ticaret, fiyat hareketlerinin de ortaya çıkmasına neden olurken bir yandan da bu hareket ticari kanallarla ülkeden ülkeye yayılarak gelişimine devam eder (Güran, 2004: 149).

Kapitalist sınıf yapısındaki değişiklik, kapitalizmin on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında geçirmiş olduğu köklü değişikliğin bir diğer sonucunu temsil eder. Kapitalist sınıf toplumsal, siyasal ve ekonomik üstünlüğünü kaybetmeden

korurken, birikim sürecinin kurumsallaşmasıyla birlikte bu sınıfa ait bireyler daha da fazla mülk edinme hakkına sahip olurlar. Başka bir ifadeyle sistemin temellerini oluşturan özel mülkiyet hakları, temel sınıf yapısı ve piyasa kanalıyla mal üretimi ve tahsisi süreci değişmeden kalırken, sermaye birikimi süreci büyük şirketlerde kurumsallaştırılmış hale gelir. Böylece 19. yüzyılın sonlarında, büyük şirket biçiminde kurumsallaşan bir birikim sürecine girilir. Eski ve daha bireyci sermaye birikiminin yerini “taylorizm” ve bilimsel yönetim alır. Tüm kapitalist sınıfa hâkim olan yeni idari sınıf, temel olarak önemli ve güçlü sermaye sahiplerinden oluşur. Beraberinde kapitalistlerin çoğunluğu salt rant elde eden bir sınıf olurken, geriye kalan azınlık kesim hem ekonomi ve hem de siyasette idari işlevlerle yükümlü olarak tüm kapitalist sınıfın çıkarlarını korumak için bir idare heyeti gibi hareket eder. Bu heyet ise işlevini, yeni sınıf yapısının “yöneticilerini yöneterek” gerçekleştirir (Hunt, 2005: 396–397).

Fakat tüm bu gelişmeler 1914 sonrası, ekonomik güç endeksleri ve global dengelerde ortaya çıkan pek çok değişikliklerle birlikte eski önemini kaybeder (Kennedy, 2001: 16). Diğer bir ifadeyle 20. yüzyıl Dünya Ekonomisine damgasını vuran gelişme, 1914 sonrası Avrupa tarihinin almış olduğu değişim sürecidir. Bu değişim sürecine yön veren gelişmeler, özellikle iki dünya savaşı arasında varolan ihtilaller ve ayrıca siyasi ve ekonomik değişikliklerdir. Savaş nedeniyle ortaya çıkan kayıplar, Batı Avrupa’nın 19. yüzyıl boyunca dünya ekonomisi üzerinde uyguladığı hegemonyanın sona ermesine yol açar. Avrupa milletlerinin kendi aralarında yaşadığı rekabet ve yine kendi ülkeleri içinde yaşanan çatışmalar, yine Avrupa’nın siyasi ve ekonomik gücünün daha da zayıflamasına neden olur (Güran, 2004: 165).

Fransa ve Avusturya–Macaristan gibi Avrupa’nın geleneksel büyük güçleri ve yakın zamanlarda birliğini sağlamış olan İtalya ellerinden gelen çabayı harcamasına rağmen bu büyük güçler savaş sonrası eski gücünü kaybeder. Buna karşılık bir kıta büyüklüğünde olan Birleşik Devletler ve çarlık devletinin yetersizliklerine rağmen Rusya ön plana çıkar. Batı Avrupa ulusları arasında ise, belki sadece Almanya gelecekteki dünya güçlerinin kuracağı itilaf içinde kendini zorlayarak da olsa bir güç elde eder. Diğer yandan Japonya, her ne kadar Doğu Asya’da bir egemenlik kursa da o da çok uzaklara gidemez. Böylece tüm bu olanlar yarım yüzyıl öncesine göre global çıkarlarda bir değişikliğin kaçınılmaz olduğunun bir göstergesidir (Kennedy, 2001: 16).

Yankıları söz konusu olduğunda Birinci dünya savaşı'nın evrensel tarih üzerindeki etkisi büyüktür. Savaş aynı zamanda Avrupa'nın gerileyeceği, farklı güçlerin öne çıkacağı yeni bir dünyanın habercisi olurken, bu savaşla birlikte ekonomi, siyaset, kültür ve ahlaki değerlerin derinden sorgulandığı yeni bir süreç de başlamış olur (Boismenu ve diğerleri, 2000: 51). 1914 öncesi dönemdeki on yıllara ve geçen üç yüzyıla bakıldığında sömürge kavgalarının temelinde; Avrupa merkezli bir dünya sistemi yer alır (Kennedy, 2001: 16). Yine aynı dönemde dünya ekonomisine Avrupa, özellikle de Batı Avrupa ile Birleşik Amerika hükmeder. Politik açıdan Batı Avrupa ülkelerinin imparatorlukları, bir yandan çarlık Rusya'sının toprakları ve dünyanın dörtte üçünü kontrol ederken diğer yandan Avrupa ve Birleşik Amerika, ekonomik olarak toplam dünya üretim ve ticaretinin yarısından daha fazlasını gerçekleştirir (Güran, 2004: 171).

Genel olarak ifade etmek gerekirse 20. yüzyılda gerek dünyada gerekse yerel bazda birçok ülkede pek çok değişiklik ve gelişme yaşandı. Bu değişikliklerin en temelinde Avrupa'nın sahip olduğu eski otonomisini kaybetmesi yer alır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa medeniyetinin sahip olduğu güç, dünyanın diğer bölgelerini ve halklarını derinden etkileyen bir yapıya sahiptir. Oysa Avrupa medeniyeti doğuşundan 20. yüzyıla kadar geçen bin yıllık bir süreçte, kendine özgü kurumların, tekniklerin, fikirlerin, olayların ve şahsiyetlerin karşılıklı etkileşimleriyle varolagelmiştir. Fakat 1914'ten sonra Avrupa tarihi, giderek daha fazla bir şekilde kendi dışından gelen güçlerin etkisini yansıtmaya başlar. Bu değişimin bir yerinde varolan süreç, Birleşik Amerika'nın ve Sovyetler Birliği'nin dünya sahnesine çıkıyor olmasıdır. Dünyanın Avrupalı olmayan diğer milletlerinin Avrupa'nın siyasi ve ekonomik kontrolüne karşı başkaldırısı ise değişimin diğer bir yönünü temsil eder (Güran, 2004: 164).

Uluslararası politikaya yepyeni bir boyut kazandıran bir diğer gelişme 1939–45 yılları arasında cereyan eden İkinci Dünya Savaşı'dır. Bu savaş Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşmalarının yarattığı dengesizliklerin bir sonucu olduğu kadar, özellikle 1933–39 arasındaki gerginlik ve gelişmelerin de bir eseridir. Beraberinde 1914–1918 yılları arasındaki Birinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan gelişmelerin sebep olduğu kadar İkinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan gelişmeler de “Blokların Çatışması” olarak bilinen gelişmelerin zeminini hazırlar niteliktedir (Armaoğlu, 1995: 855). Diğer bir ifadeyle Birinci Dünya Savaşı nasıl dünya güç dengesini etkilediyse benzer şekilde

ve daha da keskin bir biçimde İkinci Dünya Savaşı da dünya çapında benzer etkilere sebep olur. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeler daha da etkileyicidir çünkü bu dönemden sonra gücünü 1989 yılına kadar koruyacak iki süper güç dönemi giderek belirginlik kazanmaya başlar. Artık dünya iki kutuplu bir dünyadır ve böylece Soğuk Savaş'ın tohumları atılmış olur.

4.2.2. Soğuk Savaş

Bir güç merkezi olarak Avrupa'nın dünya politika sahnesinden çekilmesinden sonra, dünya en az yirmi yıl kesin çizgileriyle A.B.D. ve Sovyetler Birliği'nin çevresinde “iki kutuplu” bir nitelik kazanır. İkinci Dünya Savaşı'nda, Hitler Almanyası ile Mussolini İtalyası'na karşı güç kazanan İngiltere ya da Fransa değil, A.B.D. ile Sovyetler Birliği olmuştur. Böylece savaş sonrasında 1970'lere kadar uluslararası ilişkilerin tarihini belirleyen, iki karşıt ideolojiye sahip A.B.D ve Sovyetler Birliği'nin yeryüzünde etki kurmak için gösterdikleri çabadır. Savaştan her bakımdan yenik çıkan Avrupa devletleri bu iki süper güç devletin çevresinde yer alır ve böylece ortaya iki kutuplu bir denge ortaya çıkar. Soğuk savaş olarak nitelendirilen bu yeni durum, etkisini yirmi yıl kadar sürdürür (Sander, 1991: 155). En basit anlamıyla Soğuk savaş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaştan galip çıkan iki büyük devlet ve bu devletlerin çevresinde yer alan küçük devletler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın, doğrudan birbirlerine karşı silah kullanmadan sürdürdüğü belirli bir tarihsel döneme verilen addır. Soğuk savaş, iki blok arasındaki ilişkilerde, blokların ve üyelerin davranışlarını denetlemeye yönelik, taraflarca benimsenen kuralların bulunmadığı ve ilişkilerde tamamıyla güce dayanan davranışların belirgin olduğu bir dönemdir (Sander, 1991: 175).

Soğuk savaş, henüz düzeni kurulmamış savaş sonrası Avrupası'nın karışıklık ortamının bir ürünüdür. Bloklara arasındaki bu güç ilişkisi ve karışıklık ortamı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin ilk yirmi yılının temel özelliğini oluşturur (Sander, 1991: 175). Birinci Dünya Savaşı'na ekonomik sonuçları açısından bakıldığında, en çok kayıp veren medeniyet Avrupa'dır ve benzer durum İkinci Dünya Savaşı için de geçerliliğini kurur. Bu savaşlarda ekonomiyi ve dünya ticaretinin ve hatta sanayinin üretimini etkileyen uluslararası ilişkilerde de pek çok değişiklik ortaya çıkar (Güran, 2004: 171). İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik anlamda “uzun canlılık” dönemidir ve bu dönemdeki gelişmeler dünya ticareti ve yerli (daha az oranda da yabancı) yatırımdaki büyük artışla açıklanır. Uluslararası ekonominin zenginliği ise büyük ölçüde

“ihracata yönelik olma” eğilimine bağlı kalır ve 1960’dan 1990’lara kadar ihracat üretimden çok daha hızlı bir artış gösterir (Hirst, 2003: 81).

1989 öncesinin en belirgin özelliği Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği’nin temsil ettiği iki kutupluluktur. Birbirine adeta düşman gözle bakan bu iki süper güç dünyadaki en gelişmiş askeri gücün ve teoride dünya nüfusunu defalarca yok edebilecek kapasitede nükleer silahların desteklediği bir güç dengesi içinde karşı karşıya gelir. Batılı stratejisler, bu silahların görece bir barış ortamı sağladığını, çünkü bir ülkenin diğer ülkeye yapacağı herhangi bir saldırıda her iki ülkenin de yok olmasına yetecek kadar bir çatışmanın ortaya çıkacağını savunurlar. Bu durum *karşılıklı mahvolma* terimi ile ifade edilirken ayrıca dünya nüfusunun çeşitli nesilleri üstünde etkili olmuş bir düşmanlık ve tedirginliği de beraberinde getirir (Kloby, 2005: 310).

İki kutuplu bir dünyanın özünde yatan, ideolojik savaştır. Bu ideolojik savaş kendini her iki ülkede, ideolojilerin askeri alandaki gelişmeler ile destekleme ihtiyacı duymaktadır. Bu anlamda Soğuk savaş aynı zamanda savunma paktları olarak nükleer silahlarla donanmış ve koruma alanları çerçevesinde örgütlenmiş iki güç bloğunun karşı karşıya gelmesini tanımlamak üzere kullanılır. Bu rekabet İkinci Dünya Savaşı boyunca giderek daha da şekillenerek ortaya çıkan, Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler arasındaki siyasal ve ekonomik anlamda varolan ideolojik ayrılıktır. Oysa daha önceki zamanlarda Rusya ve Batı arasında ortak bir düşmana karşı işbirliği söz konusu olmuştur (Lee, 2004: 309). Soğuk Savaş Almanya’ya karşı verilen bir mücadelenin son aşamasında ortaya çıkmış olsa da yüzyılın ikinci on yılına denk geri giden kökenine bakıldığında silahlanmış ittifakların karşı karşıya gelişi, derin ve çok eski ideolojik farklılıkların varlığı ile giderek daha fazla biçimde yoğunluk kazanır (Lee, 2004: 310).

Askeri gelişme adına sürekli yüksek miktarda yapılan harcamalar Amerika Birleşik Devletleri ekonomisine bir yandan destek sağlarken diğer yandan endüstrilere büyük kazançlar ve geniş sermaye birikimi de sunmuştur. Örneğin Amerikan otomobil şirketleri canlanırken petrol şirketleri, Japon ve Alman rakiplerini geride bırakarak geniş çaplı bir büyüme elde ederek dünya petrol kaynaklarına sınırsız ölçüde ulaşma imkanına sahip oldular. Böylece İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde devletin ve şirketlerin kalkınması, Amerika’da sonraki yıllarda görülecek refah ve optimizmin temellerini

atmış olur. Fakat bu durum 1970'lerde dünya çapında bir durgunluk ortaya çıkana kadar devam etmiştir (Kloby, 2005: 54).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri, siyasi ve ekonomik anlamda sahip olduğu konum Rusya'da özellikle askeri alanda ortaya çıkar. Rusya askeri güç bakımından 19. yüzyıl boyunca Avrupa'nın en geniş ordusuna sahip bir ülkedir (Kennedy, 2001: 258). Amerika iç savaşının bittiği yıl olan 1865 ile İspanyol–Amerikan savaşının patlak verdiği 1898 yılı öncesi döneme göre global güç dengeleri oldukça farklıdır. Fransa ve İtalya gibi büyük güçler bu dönemde güçlerini kaybetmeye kaybeder. Almanya'nın Avrupa egemenliği için yaptığı girişim gibi, Japonya'nın da Uzakdoğu ve Pasifik'teki girişimleri çöküntüye uğrar. Benzer şekilde İngiltere'de eski gücünü kaybediyordu. Neticede 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında yapılan tahminlerde sık sık sözü edilen iki kutuplu dünya, nihayetinde doğmuştu: Birleşik Devletler ve SSCB (Kennedy, 2001: 426). Daha öncede bahsedildiği gibi bu dönemde özellikle Avrupa eski gücünü kaybederken Amerika Birleşik devletleri ve Rusya pek çok açıdan yükselişe geçti. Bu durum yirminci yüzyılda İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan önemli bir dönüşüm sürecine işaret eder.

20. yüzyıldaki herhangi bir devrimden daha fazla dünya tarihini etkileyen olay 1917 Rus Devrimi'dir (Giddens, 2000: 532). 1917 öncesinde Rusya, Çarlık rejimi (imparatorlar veya krallar) olarak bilinen otokrasiye dayalı (diktatör) bir yönetim anlayışına sahip ve ayrıca ekonomik olarak da geri kalmış bir ülkedir. 1860 yılına kadar Rusya'da serflik (ya da kölelik) ortadan kalkmamıştı. Hükümetin serflere bağımsızlık verme kararı, önde gelen Avrupalı güçlerle askeri olarak rekabet edebilmek için toplumu modernleştirme girişimlerinden birisidir. 1854–1855 Kırım Savaşı ve 1904–1905 Japon Savaşlarıyla güçsüzleşen Rusya bu yenilgilerin etkisinden kurtulmak amacıyla yeni kara ve demiryollarının da inşasını içeren sanayide gelişme için yatırım programları yürürlüğe sokar. Gelişme adına bu tür ekonomik başarılar elde edilmesine karşılık, Çarlık yönetimi, Avrupa ülkelerinde gerçekleşen toplumsal reformları kabul etmeyecek derecede tutucu tavır sergiler (Giddens, 2000: 534). Pek çok grevle ifade edildiği gibi 1905–1917 arası dönemde, sanayi işçileri ve köylüler arasında dikkate değer bir hoşnutsuzluk söz konusudur. Bu grevlerin çoğu, sosyalizme ve Marksizme bağlılığını açıkça ifade eden Bolşevik partisince ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nın

(1914–1918) ilk yılları boyunca bu tür partilerin etkisi giderek artış gösterir (Giddens, 2000: 534).

Amerika'nın 1919 sonrası dış ülkelerdeki savaşlardan hızla çekilmesine paralel olarak Bolşevik rejimle yönetilen Rusya'nın da aynı politikayı izlemesi uluslararası sisteme belli bir yön verir. Zayıflamış olmalarına rağmen İngiltere ve Fransa, önceden de olduğu gibi diplomasi sahnesinin tam ortasında yer alırken 1930'lu yıllara gelindiğinde bu konumları İtalyan, Japon ve Alman devletlerinin tehdidi altına girerek bozulur. Almanya 1914'te olduğundan daha fazla biçimde, Avrupa hegemonyası girişiminde kararlı bir duruş alır. Fakat bunun yanında, Birleşik devletler büyük bir farkla, imalat sektöründe dünya çapında ön sıralarda yer almıştır. Sovyet Rusya ise, hızlı bir şekilde sanayi süper gücüne dönüşür. Sonuç olarak, revizyonist “orta” güçlerin içinde buldukları çıkmaz, Almanya, İtalya, İngiltere, Fransa vd. Birinci Dünya Savaşı'nda olduğundan çok daha fazla İkinci Dünya Savaşı'nda verimli kaynaklar açısından yaşadıkları kayıptır. Neticede ortaya çıkan, Fransa'nın yıldızının sönmeye ve İngiltere'nin telafi edilemez bir biçimde zayıflamasıdır. Böylece 1943'e gelindiğinde, on yıllar öncesinde yapılan iki kutuplu dünya tahmini sonunda gerçekleşmiş görünür (Kennedy, 2001: 18).

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler dünya tarihinde önemli bir dönüşüm dönemine işaret eder. 1980'li yıllar ve sonrasında da birtakım toplumsal değişim ve dönüşümler ortaya çıktı fakat bunlar, soğuk savaş döneminde görülenlerden oldukça farklıdır. Özellikle SSCB'nin çözülme süreci içine girmesiyle dünya dengesi yeniden değişime uğradı. Bu çözülme süreci pek çok yazara göre bir yandan yeni bir dönemin başlangıcını belirtirken diğer yandan bu dönem *Yeni Dünya Düzeni* olarak adlandırıldı.

Soğuk savaş ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya pek çok alanda ileri düzeyde gelişmeler kaydetti. Fakat 1980'li yılların sonuna doğru gelindiğinde Rusya çözülme sürecine girdi. Bu durum 20. yüzyıl siyasi gelişimleri açısından önemli bir dönüşüm sürecini temsil eder. Özetle ifade etmek gerekirse 1980'lerin ortasından başlayan ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sonuçlanan bir dizi hızlı toplumsal değişim, sadece Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa bloku halkları için değil, dünya politikası için de hem bir dönemin sonu hem de yeni bir dönemin başlangıcına

işaret eder. Yeni bir dönemin başlangıcı *Yeni Dünya Düzeni* terimi ile ifade edilirken bu süreç 1980 sonrasında yaşanan toplumsal değişimleri içine alacak kadar geniştir. Bu gelişmelerle birlikte iki süper güç dönemi biterek stratejik ulusal ittifaklar yeniden belirlenmeye başladı. Fakat yukarıda da açıklandığı gibi *eski dünya düzeni* olarak bilinen süreçte dünya siyasetine, benzer şekilde dünya ekonomisine hâkim olan iki süper güç SSCB ve Amerika Birleşik Devletleri'dir (Kloby, 2005: 309).

4.2.3. Yeni Dünya Düzeni

Soğuk Savaş, 1945–1990 arası dünyayı yöneten bir dengeler bütünü oluşturması bakımından, iki kutuplu bir dünya yaratmıştı. Fakat 1989 yılına gelindiğinde savaşın adeta sembolü niteliğindeki Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş sona erer. Savaşın sona ermesi aynı zamanda yeni bir dünya düzeninin ortaya çıkması ile belirginlik kazanır (Karadereli, 2003: 14). İki kutuplu dünya sonrasında yeni bir dünya düzeninin tohumları atılırken ilk anda görülen Doğu Almanya yetkilileri tarafından, Batı Almanya'yı komünist Doğu Almanya'dan ayıran Berlin Duvarının yıkılmasıdır. Böylece bölünmüş şehrin batı kısmını hiçbir zaman ziyaret edemeyen binlerce Doğu Alman'ın Batıya akın ettiği görülür. Bu olay bölünmüş iki şehrin birleşmesinin ötesinde bazı siyasi değişimlerin de bir göstergesidir. Ayrıca bu değişim, Doğu Avrupa komünizminin ortadan kalkmasına ve sonuçta Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açan büyük değişim dizisinin bir parçasıdır (Giddens, 2000: 532). Dünya artık eski alışlageldik değer yargıları, eski ilişki ağları, eski efendi veya yol gösterici ve boyun eğici ilişkilerini yeniden gözden geçiren devletlerin varlığıyla dolu bir hale gelir. Ayrıca, sosyalist düzenden kapitalist–liberal düzene geçmeye çalışan bir yeni kapitalist grup ortaya çıkar (Karadereli, 2003: 14). Görülen ilk değişim, diğer pek çok Doğu Avrupa ülkesinde ekonomik anlamda bazı değişikliklerin gözlemlenmesidir. Başka bir ifadeyle Berlin Duvarı'nın 1989'un sonlarında yıkılışıyla, tüm zamanların en önemli ekonomik geçişlerinden biri başlamış olur. Bu durum yirminci yüzyılda Rusya adına gözlemlenen ikinci cesur ekonomik ve toplumsal değişimdir. Bu değişimlerin ilki Rusya'nın yetmiş yıl önce komünizme geçişidir (Stiglitz, 2006: 157).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası sistemde uzun soluklu dinamiklerin şekillenmesi ve düşünülme yöntemlerinin değişimini gündeme getirmiştir (Karadereli, 2003: 14). Önceleri Doğu Bloğu içinde yer

alan ülkeler, son derece büyük bir yeniden yapılanma ve adaptasyon süreci geçirerek, ortaya konmuş yeni ve beğenilen fikirler ve değerlere, liberal–kapitalist sistemin değer yargılarına ve çalışma dinamiklerine yönelmiş ve yönelmektedir (Karadereli, 2003: 31).

Soğuk savaş döneminin ana sembolü olan Berlin Duvarı yıkılmadan önce 1970’lerin sonlarına doğru kapitalist blok ile sosyalist blok arasındaki rekabet giderek zayıflamaya başlamıştır (Somel, 2004: 11). 1990’lı yıllara gelindiğinde ise dünyanın yeni bir yapılanma sürecine girdiğini artık hiç kimse inkâr etmez. Başka bir ifadeyle 21. yüzyıla girerken, dünyanın giderek değiştiği gerçeği herkesin kabulü olmuştur. Fakat dünya her ne kadar yeni bir yapılanma sürecine girmiş olsa da bu yapılanma henüz kesin şeklini almamış ve günümüzde de bu oluşum hala devam etmektedir. Bu yeni yapılanma süreci bugünü oluşturan gelişmelere iki ağırlık noktasında etki eder. Bunlar, Orta Doğu Bölgesi ile, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasına ve dağılmasına kadar varan Sovyet Rusya gelişmeleridir (Armaoğlu, 1995: 885).

Sovyetler Birliği içinde önemli bir değişim 1991’de Mikhail Gorbaçov’un Komünist Parti’nin lideri olması ile başlar (Kloby, 2005: 404). Gorbaçov göreve geldiğinde yeniden yapılanma politikaları adı altında bir değişim süreci başlattığında yeni bir dönem de başlamış olur (Kloby, 2005: 403). O yönetimi devraldığında etkisi giderek azalan ancak halen işler olan ekonomik sistemin çöküşü giderek hızlanmış ve Merkez Komitesi de dağılmaya başlamıştı. Bu dağılma merkezi planlama sisteminin etkisizliği, reformların daha erken bir dönemde başlatılamaması ve gittikçe artan batı tipi tüketim malları ve batı tipi siyasal özgürlük taleplerinin karşılanamaması neticesinde Sovyet ve doğu Avrupa komünist rejimlerin meşruiyetinin zayıflaması ile gerçekleşmiştir. Tüm bu reformlar aynı zamanda Komünist Partinin dizginlerini gevşeterek 1991’in sonunda SSCB’nin yıkılışını hazırlayacak olan çözümlerini de harekete geçirmiştir. (Heywood, 2006:193). Sovyet Komünist partisinin gücünü yavaş yavaş aşındıran bu değişimler zamanla sosyalist devlet ekonomisinin ortadan kalkmasına zemin hazırladı. Doğu Avrupa’daki Sovyet Bloku ülkeleri için bu durum; kendi ekonomilerini daha özel geliştirmeye ve yabancı yatırıma açmak suretiyle faydasını gördükleri, dış kontrolün azalması anlamına geliyordu (Kloby, 2005: 403). Ardından çeşitli Sovyet cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmesiyle o yılın sonunda Sovyetler Birliği dağıldı (Kloby, 2005: 404). Bundan dolayı da 20. yüzyılın büyük çoğunluğunda

Doğu Avrupa'nın kaderi Sovyetler Birliği'nin eylemlerine yakından bağlı olmuştur. (Kloby, 2005: 403).

Çözülme sürecine girmeden önce yani 1980 öncesinde bir piyasa ekonomisinde olduğu gibi, Sovyet sisteminde fiyatlar piyasa tarafından değil devletin kararlarıyla belirleniyordu. Temel gereksinme maddelerinin fiyatlarında olduğu gibi bazı fiyatlar suni olarak düşük tutularak gelir dağılımının en altındaki bireylerin yoksulluk alt sınırına düşmesi önleniyordu. Bununla birlikte Enerjinin ve doğal kaynakların fiyatları da suni olarak düşük tutuluyordu ki bunun da altında Rusya'nın enerji kaynakları bakımından önemli rezervlere sahip olması yatar (Stiglitz, 2006: 162). Fakat liberal anlamda bir piyasa ekonomisine geçişle birlikte Rusya'nın başına gelen durum hiç de beklenildiği gibi olmamış üretimde yüksek oranda bir düşüş ve bir o kadar da eşitsizlikte artış söz konusu olmuştur. Ve gelecek için tahminler olumsuz yöndedir: aşırı eşitsizlik özellikle toplumsal ve politik istikrarsızlığa yol açtığında büyümeyi engelleyecek düzeye ulaşmıştır (Stiglitz, 2006: 179).

Sosyalist ekonomik modele geçiş Sovyetler Birliği ve diğer Sovyet tipi ekonomilerde, hükümetlerin geniş kapsamlı bir ekonomik planlama ve kontrol sistemiyle ekonominin tüm sorumluluğunu üstlenmesine neden oldu. İki dünya savaşı sırasında savaşan ulusların çoğu da çeşitli kontrol ve müdahaleleri benimsemişlerdi. Fakat, bazı istisnalar dışında ileri sanayi demokrasilerinde barış zamanlarında ekonomik açıdan üretken alanlar özel şahıs ve şirketlerin faaliyet sahası olarak kaldı. Savaşlar arası dönemde bütün hükümetler ekonomik iyileşme ve istikrar programları izlediler. Ancak, bunda çok az başarılı olabildiler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha bilinçli ve istekli olarak aynı yolu izlenmiştir. Bu kez daha başarılı olan hükümetlerin çoğu, Sovyetler Birliği'ndeki gibi kapsamlı ve zorlayıcı olmamakla birlikte ekonomik planlamadan geniş ölçüde yararlanmışlardır. Batı Avrupa milletlerinde bu uygulamalar 'karma ekonomi' olarak adlandırılmıştır (Güran, 2004: 172).

Sovyetler Birliği 1950'lerden 1980'lere geçerken askeri alanda önemli düzeyde gelişmeler kaydeder. Bu on yıllar içinde Sovyetler Birliği güçlü bir ordu beslemek ve Birleşik devletlerle nükleer eşitlik sağlamanın yanında ayrıca bir de açık deniz donanması oluşturmuş ve dünyanın çeşitli yerlerindeki nüfusunu da genişletmiştir. Fakat Amerikalılarla global düzeyde eşitlik kazanmak üzere sürdürülen bu yarışta

Rusya askeri alanda kazandığı başarıyı ekonomik alanda gösterememiştir (Kennedy, 2001: 507). Rusya özellikle dünya çelik ve petrol üretiminde ön sıralarda yer almasına rağmen ekonomik anlamda zor bir dönem içine girmiştir. Başka bir ifadeyle bu başarılarına rağmen Sovyet Rusya’da büyüme oranlarında uzun vadeli gerileme gözlemlenir. Sanayi veriminin 1959’dan başlayarak iki basamaklı artışı azalarak gittikçe daha düşük rakamlara indiği görülür. 1970’li yılların sonuna gelindiğinde yüzde üç–dört oranında devam eden bir düşme söz konusudur. Bu gerilemenin ardında, verimliliği artırma adına çok büyük miktarlarda emek ve sermayenin işin içine girmesi yer alır (Kennedy, 2001: 508).

1989–91’deki değişimlerden sonra Doğu Avrupa ve diğer Sovyet tipi ülkeleri ya da başka bir ifadeyle Yugoslav Cumhuriyeti’nin doğurduğu devletlerde ekonomik, politik ve Batı’nın bu ülkeler üzerinde oynadığı rol açısından pek çok değişiklik ortaya çıkar (Kloby, 2005: 404).

1990’ların başında geçiş süreci başladığında aslında hem büyük zorluklar hem de büyük fırsatlar doğmuştur. Devletin hemen hemen ekonominin tüm yönlerini denetlediği bir durumdan, kararların piyasalar yoluyla olduğu bir duruma geçmek için planlı bir girişim nadiren gerçekleşen bir durumdur. Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti geçişine 1970’lerin sonunda başlar ve henüz tam bir piyasa ekonomisinden çok uzak olduğundan zorluklarla karşılaşılıyordu (Stiglitz, 2006: 160). Çin Halk Cumhuriyeti 1978’den itibaren, sadece ekonomi alanında olsa da, liberalleşmeyi benimsemişti. Bunun yanında tarımda kolektifleştirmeden vazgeçmiş, tüketim malları üretimine ağırlık vererek maddi çalışma dürtüsü yaratarak serbest bölgeler ve sermaye piyasası kurma yolunda serbest piyasa ekonomisini uygulamada ileri adımlar atmıştır (Kazgan, 1997: 32). Fakat yine de en başarılı geçişlerden biri, Çin anakarasının 160 kilometre açığında bulunan Tayvan’da gerçekleşir (Stiglitz, 2006: 160).

Aynı yıllarda Doğu Almanya ve bunun yanında Polonya, Çekoslovakya, Bulgaristan ve Romanya’nın da bulunduğu Doğu Avrupa ülkelerinin büyük bölümünde binlerce insan, komünizmin etkisinden uzaklaşmak amacıyla politik ve ekonomik özgürlük adına Sovyetler Birliği tarafından ülkelerinin baskı altında tutulmasını protesto etmek amacıyla, sokaklara dökülmüştür. Sonuçsuz kalmayan bu eylemler sayesinde bu ülkelerdeki komünist hükümetler çözülme sürecine girer. Zamanla çözülen bu hükümet

biçimlerinin yerini Batı Avrupa ve Amerika'dakilere benzer hükümet biçimleri almıştır. Bu sebeple Giddens'in de ifade ettiği gibi 1989 yılı "devrimler yılı" olarak tanımlanmıştır (Giddens, 2000: 532). Çünkü Doğu Avrupa ile Sovyetler Birliği'nde önceki yıllara oranla 1980'li yıllardan itibaren birtakım değişikliklerin ortaya çıktığı ve giderek ivme kazandığı kaçınılmaz bir gerçektir. Bu süreç sonunda Sovyetler Birliği ve çevresindeki Doğu Avrupa ülkelerinin oluşturduğu merkezi planlı ülkelerdeki ekonomik ve siyasi sistem önemini yitirmiş, Sovyetler Birliği politik ve iktisadi liberalleşme denemelerini izleyerek bir dağılma süreci içine girmiştir. Burada sadece Sovyetler Birliği değil onun dağılmasının sonucunda yeni doğan ülkeler de liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisini uygulama isteğinde olmuştur (Kazgan, 2004: 32).

Görüldüğü gibi İkinci dünya Savaşı sonrasında ve özellikle de 1980'li yıllardan sonra dünya büyük oranda değişime uğrar. Fakat 1945 yılında savaş sona erdiğinde dünyadaki siyasi ortamı büyük ölçüde belirleyen kapitalist dünya sistemi ile, bu dünya sisteminden kopan sosyalist ülkeler bloku arasındaki mücadeledir. Bu ideolojik rekabet ortamı devam ederken merkez ülkeleri Keynesci tam istihdam politikaları uygulamaya ve sosyal refah devletini kurmaya başlamıştı. Kapitalist ve sosyalist bloklar arasındaki siyasi rekabetten dolayı çevre ülkeleri, kapitalist merkez ülkelerince engellenmeden kendilerine yetecek ölçüde kalkınma imkânı bulmuştur (Somel, 2004: 10). 1980 sonrasında özellikle görülen uluslar arası ekonomideki yapısal değişiktir. Bu yapısal değişim bir yanda yeni uluslararası kuruluşların etkinliğini artırması ve diğer yanda ekonomik anlamda yeni tür etkilerinin ortaya çıkması üzerine gelişmelerdir. Burada belirlenen önemli değişimlerden biri, doğrudan yabancı yatırımcıların dikkat çekecek ölçüde artması ve hızla bir gelişme sürecine girmiş olmasıdır. Oysa 1945-73 döneminde dünya ekonomisini yönlendiren baskın etken uluslararası ticaretteki büyümedir fakat 1980'lerin başından bu yana baskın etken doğrudan yabancı yatırımın yönünde olmuştur (Hirst, 2003: 78).

4.2.4. 1974 Petrol Krizi

Geçmişten günümüze bakıldığında petrol problemleri, gerek üretici güçler gerek diğer ülkeler için yıllardan beri varolagelen bir mesele niteliğindedir (Armaoğlu, 1995: 725). Bu problem özellikle 1974 petrol kriziyle birlikte daha da belirginlik kazanır. Fakat daha gerilere gidildiğinde örneğin 1970'li yılların başında, dünya üretim kapasitesindeki sürekli artış göz önüne alındığında, yaygınlık kazanan düşünce, yakın zamanda petrol

fiyatlarında yüksek bir artışın olacağı öngörüsüdür. Bu öngörü Ekim 1973’le Ocak 1974 arasında petrol fiyatlarının dörde katlanması sonucu 1974 petrol kriziyle sonuçlanır (Adda, 2003: 182). Özünde bu kriz 1973 Arap–İsrail savaşının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu savaş, krize doğrudan doğruya bir etkide bulunmasa da krizi hızlandıran bir faktördür. Araplar’ın 1973 savaşının sonunda, “*petrolü*” İsrail’e karşı kullanmalarında olduğu gibi, Batı’ya karşı da *siyasi silah* olarak kullanmaya karar verdikleri andan itibaren dünya çapında bir petrol krizi kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır (Armaoğlu, 1995: 725).

1974 petrol krizi, petrolün Araplar tarafından Batı’ya karşı kullanıldığı siyasi bir silah olmanın çok ötesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmiş ekonomilerin karşılaştıkları ilk küresel şoktur. Böylece ilk kez dünya ekonomisinin izlediği seyir, sanayileşmiş merkez ekonomilerinin dışında kalanların aldığı bir dizi kararlarla sarsıntıya uğrar ve yine ilk defa, tüm sanayileşmiş ülkeler aynı zamanda ve neredeyse aynı şekilde bu dış kaynaklı krizin etkisi altında kalırlar (Adda, 2003: 182).

Diğer yandan 1974 petrol krizi, 1945’li yıllardan itibaren uygulamaya konulan Keynesyen ekonomik modelin sonuna işaret eder. Keynesyen politikaların işsizlik ve enflasyonla baş etmedeki yetersizliği ekonomi politikasının kuramsal temellerini baştan sona gözden geçirmeyi gerekli kılmıştır (Adda, 2003: 185). Bütçe artırma politikalarının başarısızlığa uğraması ve sosyal devlet krizi, devletin ekonomiye müdahale etmesini sistematik bir biçimde tartışmaya açmasına neden olur (Adda, 2003: 185).

İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde egemenliğini sürdüren Keynesci talep yönelimli politikalarla sorunların aşılabileceği genel olarak yerleşik bir kabul haline gelmişti. Artık krizlerin önemsiz ve tarihsel bir hatıra olduğu düşünüldüğü bir anda 1974 krizi gelişmiş ülkeleri etkisi altına aldığı anda bu kabul önemini kaybetti. Bu kriz, özü itibarıyla “yapısal kriz”i haber veren döngüsel bir krizdir. Bu dönem sosyalist hareketlerin ivme kazandığı, işçi sendikalarının güçlendiği ve sendikal eylemlerin hızlanma sürecine sekte vurarak, işgücü mâliyetlerini yükseltip işletmelerin verimliliğini düşürmüştür. Bu konjonktürde Keynesyen düşünce iflas ederek sorunların temelinde devletin iktisadi ve hatta toplumsal alanda aktif olarak rol aldığı tezi kabul edildi. İktisadî ve siyasal akıl, güçlü kapitalist dünyanın krizi ile birlikte bir dönüşüm

geçirmeye başlıyordu. Artık özelleştirme, piyasanın kendi hâline bırakılması öne çıkmaya başlar (Tözüm, 2004: 148, Doğu Batı dergisi).

4.2.5. Neoliberal Politikalar

20. yüzyılda liberal fikrinin canlanma dönemi özünde 1940'lara kadar gider, fakat 1930'larda keynesyen iktisat teorisinin gölgesinde kalması nedeniyle liberal serbest piyasacı yaklaşım ancak 1970'lerde yeniden eski önemini kazanır. Özellikle bu durum 1940'larda Hayek tarafından devletin ekonomiye müdahalesinin kumanda ekonomisi ve özgürlük kaybı yarattığı şeklinde ortaya çıkar (Yılmaz, 2001: 42).

1950'ler devletin sosyal amaçlı müdahalesinin kabulü ve refah devleti uygulamasının baştanbaşa devletleşen yapılar ortaya çıkardığı bir dönemdir. Böylece bu dönemde serbest piyasa sistemine ve özel mülkiyete olan inanç giderek zayıflar. Fakat 1970'lere gelindiğinde Batıda ortaya çıkan ekonomik krizlerle birlikte devletçi yapının sonu gelir. 1980'lerde özelleştirme programlarının artmasıyla birlikte serbest piyasa sistemi yeniden ortaya çıkar. Neoliberal politika ilk kez İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan'ın serbest piyasacı politikaları desteklemeleriyle birlikte, aşırı bürokratikleşmenin devletin özgürlükleri zedelediği ve girişimcilik ruhunu yok ettiği vb. konular üzerinde durarak topluma yön vermeleriyle belirginlik kazanır (Yılmaz, 2001: 41).

Ayrıca Amerika'da ve gelişmiş diğer sanayi ülkelerinde politikayı yönlendirenler ve çok sayıda uluslar arası yatırımcı bugünlerde neoliberalizm olarak bilinen uluslar arası bir ticaret sistemini ve gelişme modelini desteklemektedirler. Özünde neoliberalizm 1974 yılında Nobel ödülü almış Avusturyalı bir ekonomist olan Friedch von Hayek (1899–1992) tarafından ileri sürülür. Hayek'e göre, ekonomide devlet müdahalesi insanları devlete karşı aşırı bağımlı kılar. Pek çok gelişmiş ülke, yavaşlayan ekonomik gelişmelerini, çoğu ulus devletinin maruz kaldığı mali krizinden kurtarmak amacıyla serbest piyasaya dönme isteğindedir. Hayek'in neoliberalizm felsefesi İngiltere'de Margaret Thatcher ve Amerika'da Ronald Reagan tarafından hemen destek gördü (Kloby, 2005: 289).

Neoliberal politikaların başlıca ilkeleri arasında endüstrilerin ya da ekonomik sektörlerin serbest bırakılması; gümrük vergilerinin ve ticarete engel olan diğer şeylerin

kısıtlanması ya da ortadan kaldırılması; sosyal hizmetler için yapılan devlet harcamalarının azaltılması; özelleştirme –devletin sahip olduğu yatırımların özel sektöre satılması –ve yerli talep yerine ihracat için üretim yapmaya ağırlık vermek bulunmakta (Kloby, 2005: 289). Neoliberalizmin sonuçlarına bakıldığında ise ulus devletin koruyucu işlevlerinin azaldığı görülür. Neoliberal bir ülkede vatandaşlar ortak çıkarlarını gözetmek için devlete daha az ilişki içindedirler. Neoliberalizmin felsefesinde ise pazarda vatandaşlık, kimi ürünleri satın alıp almamaya ya da kimi hizmetler için ödeme yapıp yapmamaya karar verme yoluyla ifade edilir. Devlet ürünün güvenliğini sağlamak, çevreyi korumak ya da yoksullara, yaşlılara ve sakatlara hizmet sunmak amacıyla olmakla birlikte iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın, değerli ve değersiz nihai karar mercii olan serbest piyasa için engel olarak görülür (Kloby, 2005: 289).

4.2.6. Uluslararası Kuruluşlar

19. yüzyılda uluslararası kuruluşların yok denecek kadar az olmasına rağmen 20. yüzyıla gelindiğinde pek çok yeni kuruluşun ortaya çıktığı görülür. Bu kuruluşların ortaya çıkmasında Birleşmiş Milletler'in ekonomik konularla ilgili özel kuruluşlar oluşturma adına sağladığı başarının etkisi doğrudan etkilidir. Örneğin geçmişte olduğu gibi bugün de hâlâ dünya ekonomisinde önemli bir rol oynamaya devam eden iki kuruluş Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'dır (Güran, 2004: 172).

Özellikle son yirmi yılda dünya ekonomisinde yaşanan bütünleşme ve karşılıklı bağımlılık, dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanan gelişmelere olan duyarlılığı giderek artırmıştır (Tözüm, 2004: 149, Doğu Batı dergisi). Bu gelişme sonucunda uluslararası düzeyde çok taraflı bir dünya ticareti sistemi yeniden canlanarak ekonomik performansın yükseltilmesi sonucunu ortaya çıkarır. Özünde uluslararası düzeyde çok taraflı dünya ticareti sisteminin yeniden canlandırılması çabaları savaş sırasında başlamıştır. Fakat 1944'te bu alanda iki uluslar arası kuruluşun temeli atılır bunlar; *Uluslararası Para Fonu*(IMF) ve *Dünya Bankası* (Güran, 2004: 179). IMF çeşitli dünya paraları arasındaki değişim oranını düzenlenmesi ve uluslararasıdaki kısa dönemli ödemeler dengesi problemlerinin çözülmesi görevini üstlenmiştir. Dünya Bankası ise hem savaştan zarar gören ekonomilerin yeniden inşası, hem de yoksul ülkelerin gelişmesi için uzun dönemli krediler vermeyi hedeflemiştir. Fakat bu iki kuruluşun işler hale gelmesi 1946'ya kadar mümkün olmaz. Bundan sonrada uzun süre bu kuruluşlar

etkinlik kazanamadılar. Ancak, dünya ekonomisinin yeniden inşası için en azından bir temel atılmış oluyordu (Güran, 2004: 179).

Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Savaşı'nın maddi yönden sanayi alanında açtığı tahribat ve ayrıca ruhsal güç yönünden manevi anlamdaki çöküşü toparlamak amacıyla geniş kapsamlı bir ekonomik program düzenlemekteydi. Bu program Sovyetler Birliğini de kapsayacak şekilde Avrupa ve Japonya'nın bozulmuş sanayi ve çiftliklerini de içine alacak biçimde Amerikan ekonomik yardım programıdır. Böylece bir yandan güç dengesi Amerika lehine kayarken diğer yandan da diğer ülkelerin komünist sınıf mücadelesi ve devrim doktrinlerine kapılma ihtimali azalacaktır. Amerikan yönetiminin çözüm yolu "Avrupa'yı ekonomik açıdan ayakları üzerinde durdurmak" üzere komünist olsun olmasın, tüm Avrupa ülkelerine geniş kapsamlı yardım için bir öneri olarak sunulan Marshall planı olmuştur. Bu yardım arkasında; Sovyet ekonomisinin tam ve en katı sosyalleşme ve kolektifleştirme biçimlerine döndüğü bir sırada Batı Avrupa ile ortak işbirliğine girme süreci yer alıyordu. Böylece özel girişime teşvik edilen Avrupa ülkeleri, komünizme göre daha kolay refah elde edecek yollara ikna ediliyordu. Milyonlarca dolarlık Amerikan yardımı olan Batı Avrupa'da (bu yardım özellikle daha büyük devletler olan-İngiltere, Fransa ve Batı Almanya'ya verilmişti) ekonomik büyüme hızla arttı. Ve bir Kuzey Atlantik ağının içinde bütünleşti (Kennedy, 2001: 448).

4.2.7. Alternatifsizlik

1974 Petrol Krizi, Keynesyen Ekonomik modelin bir sonuna işaret eder. Bu kriz ABD ve Avrupa'da Neoliberal ekonomiye geçiş sürecinin başlamasının yanında siyasal anlamda da ideolojilerin ve tarihin sonu tezini arka planda destekleyen unsurlardan biridir. Diğer bir ifadeyle Petrol krizi ve bunun sebep olduğu ekonomik kriz Fukuyama'nın tezlerine giden yolda bir başlangıçtır.

Özetle ifade etmek gerekirse 1974 petrol krizi, bir anlamda Keynesyen Refah devleti uygulamalarından tamamen bir kopuşu simgeler. Bu kopuş süreciyle birlikte ABD başta olmak üzere diğer Batı ülkelerinde neoliberal ekonomik modelin yaygınlık kazanması ortaya çıkar. 1945'li yıllardan sonra 1929 Büyük bunalımıyla birlikte liberal iktisat politikasına olan güven azalınca ekonominin kendi haline bırakıldığında krizden çıkılamayacağı anlaşılmış ve Keynesyen sosyal refah devleti uygulamaları uygulamaya

konulmuştur. Ayrıca 1945–1989 arası dönemde ise dünya, farklı iki kutupta yer alan iki süper gücün hâkimindedir. Fakat 1989 yılına gelindiğinde iki süper güç dönemi ortadan kalkmış ve 1974 kriziyle birlikte neoliberal politikalar çoğu batılı kapitalist ülkeyi etkisi altına almıştır. Yaşanan bu gelişmeler özellikle Fukuyama tarafından ‘ideolojinin veya tarihin sonu’ geldi şeklinde yorumlandı. Ve bu tartışmalar günümüzde öyle bir boyuta ulaştı ki artık *TINA* olarak kısaltılan *There Is No Alternative* (alternatifsizlik) açılımıyla bilinen; siyasal anlamda liberalizme alternatif olacak hiçbir ideolojinin varolamayacağı gerekçesiyle ortaya çıkmaya başladı. TİNA 1990lar boyunca siyasal ve ekonomik tartışmalarının en çok tekrarlanan kavramlarından biri olduğu kadar adeta kendi kendini doğrulayan bir kahnet gibi ekonomik ve politik tartışmalarda da bir çaresizlik, altarnatifsizlik duygusunun yaygınlaşmasına, dolayısıyla entellektüel anlamda önemli bir kısırlaşmaya sebep olmuştur.

5. BÖLÜM

21. YÜZYILDA

ALTERNATİF İDEOLOJİ ARAYIŞLARI

5.1. Tarihin Sonu mu?

İdeolojinin, başlangıçta Destutt de Tracy tarafından ‘idea’ ve ‘logy’ kelimelerinin bir araya getirilip ‘düşünce bilim’ anlamında kullanılmasından bu yana geçen süre yaklaşık olarak iki yüz yıllık bir zaman dilimine karşılık gelir. Bu süreç boyunca yani 18. yüzyıl sonundan 21. yüzyıl başlarına gelinceye kadar ideoloji ile ilgili tartışmalar çok çeşitli biçimler almıştır. İdeoloji kimi yerde aydınlanmanın etkisi altında insanı ön plana çıkararak onun düşüncesini ve rasyonelliği konu edinirken, kimi yerde gerçekliği çarpıtarak yansıtan ‘yanlış bilinç’e ve bazen de özellikle son yıllarda ‘sınıfın sonu’, ‘tarihin sonu’ ve ‘ideolojinin sonu’ gibi düşüncelere konu olmuştur. Fakat her ne kadar kavramın içeriği özellikle 20. yüzyılda, tarihin sonunun geldiği vurgusuna dayansa da 21. yüzyıl gerçeğinden konuya bakıldığında durumun hiç de öyle olmadığı görülür.

İlk ortaya çıktığında, bilimsel düşünme biçimini yansıtan ideoloji, 19. yüzyıla gelindiğinde J. W. F. Hegel ve K. Marx isimleriyle birlikte başlangıçtaki anlamından tamamen uzaklaşarak yeni bir içerik kazanır. Bu yüzyılda ideoloji kavramı her iki düşünürün tarih ve toplum anlayışlarında yeniden şekillenerek, tarihin veya ideolojinin sonu bağlamında ele alınır.

Fakat İdeoloji kavramı konusunda yapılan değerlendirmeler, özellikle Soğuk Savaş’ın ilerleyen yılları ve onun sona ermesiyle birlikte önemli farklılıklar gösterir. İlk kez Amerikalı sosyolog Daniel Bell (1965) tarafından post-endüstriyel olarak tanımlanan yeni dönemde, ideolojilerin sonunun geldiği gerçeği ortaya çıkar. İdeolojilerin sonu söylemin dayandığı temel, modern toplumlarda makro teoriler ve ideolojilerin artık oluşturulamayacağı tezidir. Bu teze göre özellikle günümüz Batı dünyasında etik ve ideolojik sorunların öneminin azalması sonucu, insanlar ve topluluklar, özellikle maddi kazanımların peşinden gitme eğilimi içine girerler. Diğer bir ifadeyle Bell, iktisadın siyaset üzerinde bir konuma yükseldiği iddiasındadır (Kaya, 2004: 71). Siyasetin, iktisadi olanın ve hatta kültürel olanın gerisinde kalarak önemini yitirdiğini savunan Bel, bu argümanını destekleyebilmek için 1960’lı yılların kültürel nitelikli olduğunu ileri sürdüğü gençlik hareketleri, feminist toplumsal hareketleri ve

özellikle ABD’de yaygınlık kazanan etnik hareketleri gösterir. Bu tür hareketlerin özel alana içkin olduğunu söyleyen Bell’e göre, kamusal alanı belirleyen en önemli unsur, politik-ideolojik kutuplaşmanın ötesinde, post-endüstriyel iktisadi gelişme olmalıdır. Böylece Bell’in sosyal bilimlere yaptığı bu müdahale, sadece ideolojilerin ve endüstriyel toplumun, en azından Batı’da, sona erdiği iddiasıyla sınırlı kalmaz, aynı zamanda, modernitenin her zaman altını çizdiği kamusal alan ve özel alan ayrımının yeniden ortaya konulmasına neden olur (Kaya, 2004: 72).

20. yüzyılda ideolojinin sonu tezi her ne kadar, Daniel Bell tarafından ortaya atılmış olsa da kavram Francis Fukuyama ile ünlenir. Diğer bir ifadeyle D. Bell’in ‘İdeolojinin Sonu’ yaklaşımına paralel bir görüş öne süren F. Fukuyama’dır (1989) ve o, benzeri bir noktadan hareketle bu kez 1980’li yılların sonlarında kapitalizmin karşısında durabilecek karşıt bir ideolojik gücün kalmadığı gerekçesiyle gündeme gelir. Fukuyama bu tezini öne sürerken, Hegelyen paradigmadan esinlenir. Fukuyama *Tarihin Sonu ve Son Adam* adlı kitabında Hegel’in, Napoleon Bonaparte’ın 1806 Jena Zaferi sonrasında, adeta sevinç çığlıkları atarak ‘eşitlik, kardeşlik ve özgürlük’ fikrinin egemen düşünce haline geldiğini ve bu düşüncenin karşısında hiçbir gücün duramayacağını hatırlatır. Fukuyama, bu hatırlatma ile birlikte Hegel’in idealist temelli diyalektik düşüncesinin özünü oluşturan ‘tarih, rakip düşüncelerin mücadelesinin yansıdığı alandır’ tezine referans vererek, 1989 sonrası dönemde kapitalist düşüncenin bir rakibi kalmadığını ve bu nedenle tarihin sona erdiğini ilan eder (Kaya, 2004: 73).

‘İdeolojinin sonu’ yaklaşımı yalnızca Bell ve Fukuyama ile sınırlı kalmayıp Ralf Dahrendorf, Hannah Arendt, Raymond Aron ve Karl Popper gibi diğer pek çok düşünür tarafında da dile getirilir (Kaya, 2004: 72). Diğer yandan bu tartışma Karl Polanyi’nin 1944 yılında yayımladığı, *Büyük Dönüşüm* adlı eserinde “19. yüzyıl uygarlığı çöktü” biçiminde dile getiriliyordu. K. Polanyi’nin çöktüğünü ilan ettiği durum; 19. yüzyıl uygarlığının can damarı ve temelini oluşturan, kendi kurallarına göre işleyen piyasadır (Buğra, 2003: 11). Polanyi 19. yüzyıl uygarlığının dört kurum üzerine kurulu olduğu görüşüne inanır. Diğer bir ifadeyle ona göre, uygarlık tarihinin ana hatlarını belirleyen bu dört unsurdur. Bunlardan ilki, bir yüzyıl boyunca Büyük devletler arasında uzun ve yıpratıcı bir savaş çıkmasını önleyen güç dengesi sistemidir. İkincisi, dünya ekonomisinin eşi görülmemiş bir biçimde örgütlenmesini sağlayan uluslararası altın standardıdır. Üçüncüsü, görülmeyen bir maddi refaha yol açan “kendi kurallarına göre

işleyen piyasa”dır. Dördüncüsü ise liberal devlettir (Polanyi, 2003: 35). Polanyi’ye göre, sistemin can damarı ve biçimlendiricisi kendi kurallarına göre işleyen piyasadır. Altın standardı ise, yalnızca iç piyasa sisteminin uluslararası düzeye yayılmasına yönelik bir çabadır ve güç dengesi sistemi altın standardı üzerine kurularak, kısmen onun aracılığıyla işleyen bir üstyapı kurumu ve liberal devlette kendi kurallarına göre işleyen piyasanın bir ürünüdür. Bu nedenle 19. yüzyılın kurumsal yapısının anahtarı piyasa ekonomisinin işleyen kurallarında ortaya çıkar (Polanyi, 2003: 36).

Polanyi *Büyük Dönüşüm*’de, kendi haline bırakıldığında dengeye ulaşan piyasa fikrinin bir ütopya olduğu görüşü kabul ederek, 19. yüzyıl uygarlığının çöküşünden söz eder. Ona göre, böyle bir kurum toplumun insani ve doğal özünü yok etmenin yanında, insanı fiziksel olarak da yok eden bir yapıya sahiptir (Polanyi, 2003: 36). Ona göre piyasa; emek, toprak ve parayı metalar haline getiren ve insan toplumlarını uluslararası düzeyde eşi görülmeyen bir kuramsal tekdüzelik içinde, kendi kendine kayıtsız şartsız bağımlı kılan bir sistemdir. Bu nedenle Polanyi’ye göre çöküş kaçınılmazdır, çünkü kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi, insan toplumuyla bağdaşması imkânsız bir yapıya sahiptir. Neticede *Büyük Dönüşüm* ona göre, hem ekonomik liberalizmin hem de ona karşı kaçınılmaz alternatifler olarak ortaya çıkan faşizm ve sosyalizmin hikâyesini anlatması bakımından önemlidir (Buğra, 2003: 11).

Eski rejimin sona erdiği iddiası bir başka boyutta; modernitenin sonu anlamında, 20. yüzyılın sonlarında yeni bir söylem tarzıyla tekrar gündeme gelir. Bu yeni söylem tarzı, farklı bir düzlemde Francois Lyotard (1984)’ın görüşlerinde ortaya çıkar. Modernitenin sona erdiğini ve yeni dönemin artık postmodern bir dönem olduğunu iddia eden Lyotard, Postmoderniteyi moderniteden ayıran belirgin özellikler olduğu vurgusunda bulunur. Yeni dönemde büyük anlatılar, makro teoriler ve ideolojiler artık sona ermiş, küçük anlatıların, kişisel öykülerin, yerelliklerin, yeni etnisitelerin, yeni kimliklerin ve küçük farklılıkların ve ayrıcalıkların yüceltiildiği yeni bir dönem başlamıştır. Diğer yandan modernitenin aynılaştırıcı, yığınlaştıran, homojenleştiren, baskı altında tutan egemen iktidar rejimlerini eleştiren Lyotard gibi, Jacques Derrida da modernitenin karşısına posmoderniteyi koyarak eski rejimin sona erdiğini ilan eder. Her şeyden önce Derrida, moderniteyi beş farklı ekseninde eleştirerek ortaya çıkar.

Derrida'ya göre Aydınlanma ile başlayan modernite tekkesli (phono centricism), akıl merkezli (logocentricism), ben merkezci (egocentricism), etnosentrist (ethnocentricism) ve erkek egemen (phallogocentricism) özellikler sergiler. Modernitenin sona ermesi, bugüne kadar kendilerini kamusal alanda ifade edemeyen grupların (etnik azınlıklar, kadınlar, göçmenler, sığınmacılar, gençler) kendilerini artık ifade etme özgürlüğüne kavuşmasıyla sonuçlanır. Böylece postmodernite, pek çok düşünür tarafından modernitenin egemen rejimlerine ve anlayışlarına eleştiri niteliğinde, karşı-hegemonik bir proje olarak ortaya çıkar (Kaya, 2004: 73).

Tarihin farklı dönem ve koşullarında varlık kazanan; 'ideolojinin sonu', 'tarihin sonu', 'sınıfın sonu', 'modernitenin sonu' ya da 'uygarlığın sonu' şeklindeki görüşler, kendi içlerinde ideolojik bir yapıya sahiptir. Bu görüşler ideolojik olmanın da ötesinde, ortaya çıktıkları anda var olan mevcut düşünme yapılarını meşru kılan, bu anlamda yaşanan çağın ideolojisini devam ettirme hedefi taşır. J. W. F. Hegel merkezinde Avrupa'nın yer aldığı, D. Bell Amerika Birleşik Devletleri merkezli, F. Fukuyama ise küresel çapta bir değerlendirmeye tarihin sonu düşüncesini anlamlı kılmaya çalışıyordu. Diğer yandan bu tür tartışmalar dünya ekonomisinde yaygınlaşarak ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık ilkesinin bu anlamda küreselleşmenin meşruluğu üzerine kuruludur. Bu nedenle tartışmaların özünde, içinde bulunulan koşullar itibariyle, egemen ideoloji anlayışının meşrulaştırılması yer alır.

1980'lerin başından itibaren gerek olgusal bir gerçeklik olarak, gerekse başat bir söylem olarak küreselleşmenin meşruiyetinin dayandığı iktisadi rasyonalite ya da diğer bir ifadeyle küreselleşmenin meşruiyet kazanması son yirmi yılda dünya ekonomisinde yaşanan bütünleşme ve karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkmasında görülür (Tözüm, 2004: 150). Bu dönem Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve uluslararası düzlemde önemli gelişmelerin ortaya çıktığı bir zamana karşılık gelir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin değiştirdiği uluslararası sistemin önemli bir özelliği; geçmiş dünya düzeni kurumları, uluslararası davranış ve müdahale kuralları, kültürel ve siyasi değer yargılarının artık büyük oranda değişime uğramasıyla belirginlik kazanır. Böylece, demokrasi, izlemesi gereken ekonomi politikaları gibi kavramların, artık yeni bir düzenin dinamikleri içinde yeniden tanımlandığı görülür (Karadereli, 2003: 19). Yeni düzende, daha fazla değere dayalı birtakım temel

prensipler ve davranış ölçütlerini ön plana çıkaran uluslararası bir sistemin varlığı ön plana çıkar (Karadereli, 2003: 21). Öncelikle iktisat açısından, Soğuk Savaş'ın açık, sınırsız bir uluslararası iktisat sistemi yarattığı söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya konan ve savaş sonrası dönemde özellikle Avrupa'yı ilgilendiren ekonomi prensipleri, IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerin kurulması, Marshall Planı gibi oluşumlar, uluslararası ticaret ve ekonomi ilişkilerini güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilen oluşumlardır. Ayrıca 1989 sonrasındaki gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bu uluslararası ekonomiye, daha önce düzenin dışında kalan ülkelerin katılımını da sağlar. Bununla yakından ilişkili olarak, yine 1989'dan bu yana, uluslararası bir güvenlik sisteminin de ortaya çıktığı görülür. Böylece ABD liderliğinde ama ABD-BM ortaklığıyla, çok uluslu bir güvenlik konseyi ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu askeri koalisyon, Birleşmiş Milletler'in meşrulaştırıcı bir karar mekanizması niteliğindedir ve Sovyetler Birliği varolmadığı için engelleyici güç odağı da ortadan kalkmıştır (Karadereli, 2003: 20). Diğer yandan iktisat prensipleri ve uluslararası savunma ortaklıklarının yanı sıra, bir diğer meşruluk olgusu birtakım liberal prensiplere, bunlar içerisinde de insan haklarına bağlılığın ortaya çıkmasıyla belirginlik kazanır. Özünde bu durum yeni bir prensip olmaktan çok, kabul edilmiş prensiplerin yeni bir bakış açısı ve yeni bir yaptırım gücüyle uygulanabilmesi açısından bir değişikliktir (Karadereli, 2003: 21).

Soğuk Savaş'ın yarattığı iki kutuplu dünya, savaş sonrası dünya üzerinde tek kutuplu; ABD'nin ekonomik ve siyasal gücünün tüm uluslararası düzende, tek belirleyici unsur olduğu algısını yaratarak ortaya çıkar. Böylece iki kutuplu bir sistemin ortadan kalkmasına bağlı olarak, liberal-kapitalist devletin, ortak çıkarlarına hizmet eden değer yargılarının ve eylemlerinin, örneğin ortak güvenlik prensiplerinin ortaya konması, demokrasi veya globalizm gibi birtakım değer yargılarının üzerinde önemle durulması ve belirlenmesi ve gündeme sokulmasının gündeme geldiği görülür (Karadereli, 2003: 18).

5.2. Alternatif İdeoloji Arayışı

Tarihin sonu fikri, belli aralıklarla kendini tekrarlayan bir düşüncedir. Özellikle bu görüş liberal kapitalizmin 20. yüzyıl boyunca geçirdiği değişim anlarında, D. Bell ve F. Fukuyama tarafından bir dönemin sonu ya da evrensel geçerliği olan ideoloji anlayışlarının ortaya çıkmasıyla belirginlik kazanır. Bell'in tezi 19. yüzyıl

kapitalizminin geçirdiği dönüşüm üzerinde, yani devlet kapitalizminin 1945’li yıllarda ortaya çıkmasıyla bütünlük kazanırken; Fukuyama için özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası değişen dünya dengesi ve Soğuk Savaş’ın sona ermesinin yarattığı siyasal ve ekonomik yapılanma önemli bir yere sahiptir.

Soğuk Savaş’ın ortaya çıkışı, bir anlamda dünyanın komünist olan ve olmayan blok kutuplaşması sonucunu doğurarak iki kutuplu bir dünya yaratır. İki kutuplu dünyanın dolayısıyla Soğuk Savaş’ın sona ermesi ise, 1990’lı yıllarda, liberal kapitalizmin, komünizm karşısında kazandığı zafer olarak algılanmasına neden olur (Barber, 2005: 281). Bu durum özellikle F. Fukuyama’nın tezine giden yolda onu adeta haklı gösterir biçimde varlık kazanarak, 1960’larda D. Bell’in uyandıramadığı ilgiyi, o 1989 yılında büyük oranda dikkatleri üzerinde toplayarak gerçekleştirir. Fakat 21. yüzyılla gelindiğinde liberal kapitalizmin karşısında durabilen yeni alternatif ideoloji arayışları siyasal ve ekonomik alanı şekillendirerek yeniden varlık kazanır.

Böylece 20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçiş yalnızca kronolojik bir olayla sınırlı kalmaz; bir tarih diliminin, bir çağın değişimini beraberinde getirir. Bu yüzyılda siyaset araçları olan ordu, siyasal parti, hatta süper-güç gibi kavramlar hiçbir önemli rol üstlenmezken (Peres, 1999: 315) onların yerini çeşitli çevre hareketleri, küreselleşme karşı hareketler, radikal islama yönelen eleştiri, ekonomik anlamda liberal kapitalizme alternatif olan üçüncü bir yol arayışları gündemi meşgul eder hale gelir.

20. yüzyıl yerel, Avrupa ve dünya çapında çok büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Kökeni 18. yüzyıl sanayi, teknoloji ve bilimsel gelişmesine bağlı; insanlığın geçirmekte olduğu bu hızlı ve kapsamlı değişiklik, birçok şiddet hareketinin yanı sıra, hem siyaset hem de ideoloji alanında bazı değişiklikleri görünür kılar. 19. yüzyıl boyunca Avrupa’ya bir bütün olarak egemen olan güçler; Büyük Britanya, Fransa, Prusya (1871’den sonraki biçimiyle Almanya) Avusturya ve Rusya olmuştur. Fakat 20. yüzyılda güç dengesinin merkezi, dünyanın bozukluklarına çare olarak 1917’de Rusya’da Komünist Devrimi ve bunun karşısında yer alan Amerikan kapitalizminin varlığı ile yeni ve güçlü siyasal ideolojilerin ön plana çıkmasıyla büyük oranda değişikliğe uğrar. 1920’lerde izledikleri politikalar itibarıyla hem Birleşik Devletler hem Rusya, adeta kabuklarına çekilmiş bir halde, dünya olaylarından kendilerini uzak tutmalarına rağmen, 1945 sonrası bu iki devlet, siyasal ve askeri alanda dünya üstünde

bir üstünlük kurarak, bu üstünlüğü 1989 yılına kadar devam ettirir. Ayrıca Almanya ve Japonya'da ortaya çıkan karışıklıklar, İkinci Dünya Savaşı'na ve Rusya ile Amerika'nın yeniden dünya olaylarına karışmak üzere güçlerini çok büyük boyutlarda ortaya koymalarına yol açmıştır (Mcneill, 2004: 463).

24 Ekim 1929'da Dünya Ekonomik Bunalımı'nın ortaya çıkması ve giderek tüm Avrupa devletlerine yayılması sonucu, piyasanın “görünmez eli” (Adam Smith'in deyimiyle), önemini kaybetmeye başlar (Barreau ve Bigot, 2006: 266, Bütün Dünya Tarihi). Kriz 19. yüzyıl rekabet kuralını yıkarak, ekonomide ve tüm sosyal yaşamda devlet müdahalesi gereğini vurgular. Bu durum İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes'in (1883–1946), *Genel Teori* adlı eserinin 1936'da yayınlanması sonucu, liberal ekonomi ve onun geleneksel rekabete dayalı modelinden kopuşun adeta bir simgesi haline gelir (Braudel, 2001: 530). Tam istihdamı sağlamak için, devlet müdahalesinin gerekliliğini savunan Keynes'in görüşleri, 1929 Ekonomik Krizi'nin sonuçları olan; yayılarak çoğalan iflaslar, fiyatların bir anda %20 oranında düşmesi ve Dünya ticaretinin çökmesinin tek kurtarıcısı olarak görülür (Barreau ve Bigot, 2006: 267).

Artık 19. yüzyıl liberal ekonomisinin dayanağı olan serbest piyasa, liberal iktisatçıların önerdiği haliyle, ekonomik hayatın tümünün düzenleyicisi ve adalet sağlayıcısı olmaktan çıkarak, denetimi büyük oranda devletin kontrolünde olan bir yapılanma biçiminde yeniden ortaya çıkar. Kapitalist geleneğe göre ideal ekonomi; rekabetin tam işlediği (yani tekeli olmayan); devletin müdahale etmediği; dengenin arz ve talebin karşılıklı etkisiyle kendiliğinden oluştuğu bir ekonomiyi temsil eder. Adam Smith, Bentham, D. Ricardo, Jean-Baptiste Say ve Arthur Marshall gibi liberal iktisadın sözcülüğünü yapan iktisatçılar, ekonomik hayatın bu rekabetçi modelinde, tasarruf ve yatırım eğilimi de dahil her şeyin kendiliğinden dengelendiği görüşünü kabul ederler (Braudel, 2001: 529). Aynı anda hem siyasal bir doktrin (yasama ve yargı gücünü artırmak), hem ekonomik bir doktrin (“bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sloganının damgasını taşıyan) liberalizm; bireyler, sınıflar ve uluslar arasında gerçekleşen ekonomik oyundan devleti tamamen dışlayan bir özelliğe sahiptir. Tüm bunların yanında, liberalizm, düşünce özgürlüğünü talep eden felsefi bir doktrini de ifade etmektedir (Braudel, 2001: 371).

1929 Ekonomik Krizi bazı yazarlar tarafından bir devrim olarak algılansa da özünde ortaya çıkan durum, 19. yüzyıl kapitalizmin geçirdiği önemli bir dönüşümdür ve bu dönüşüm bir anlamda devlet kapitalizmi olarak adlandırılabilir.

Devlet kapitalizminin gelişimi ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin en başta gelen özelliğidir. Diğer bir ifadeyle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin en başta gelen özelliği devlet kapitalizminin gelişimidir (Dobb, 2001: 67). Ayrıca bu dönem, işçi sınıfı ve diğer toplumsal grupların pek çok ülkede oldukça kuvvetlenmiş olarak ortaya çıktığına tanık olur. İngiltere’de savaş sonrası 1945 genel seçimlerinde işçi partisi hükümeti başa geçerek; ülkede 1918’de Birinci Dünya Savaşı sonrası sorunlarının hasıraltı edildiğinden farklı olarak, savaş sonrası yıllarını iktisadi kontrolü yeniden kurmakla harcamıştır. Böylece işçi partisi hükümeti, kömürü, demiryollarını, gazı, elektriği, karayolu taşımacılığını ve çeliği, devlet tekeline alarak, devletin özellikle yatırım konusunda doğrudan kontrolde bulunabileceği alanı büyütüştür. Burada asıl önemli olan, devletin özellikle sermaye malları konusunda satıcı olarak ağırlığını koymasındır (Dobb, 2001: 66).

Devlet kapitalizminin varlığı ya da Keynesci Refah Devleti anlayışının tüm toplumsal yapıda doğurduğu sonuçlar, erken bir zamanda D. Bell tarafından 1960’larda sınıfın sonunun geldiği şeklinde algılanır. Bu dönem sanayileşme sürecinin son aşaması olan “refah toplumu” veya “tüketim toplumu”nun o yıllarda ulaşabileceği en son noktadır (Aktel, 2003: 34). 1930 yılında ortaya çıkan ekonomik bunalım liberal ekonomi politikalarının sorgulanarak yerine Keynesyen modelin konulmasıyla sonuçlanarak, üretim ve emek süreci içinde belli bir meta bilincinin oluşmasına neden olur. Bu anlamda işçi sınıfı da dâhil toplumun büyük bir kesimi ekonomik anlamda belirli bir refah seviyesine ulaşmıştır. D. Bell’in bu vurgusu işçi sınıfının toplumsal bir güç olarak gerilediği veya yeniden tanımlanması gereken bir toplumsal özne durumuna geldiği şeklinde yorumlanır. Fakat her ne kadar 20. yüzyılda üretim ve emek süreci içinde gerçekleşen dönüşümün işçi sınıfını değiştirdiği kabul edilse de onun sınıfsal karakterini tamamen ortadan kaldırdığı söylenemez. Örneğin, nasıl endüstride çalışan işgücünün azalması o endüstrinin daraldığı anlamına gelmiyorsa ya da kol işçilerinin oranının görece olarak gerilemesi işçi sınıfının küçüldüğü veya zayıfladığını göstermiyorsa işçi sınıfının belli bir refah seviyesine ulaşması da sınıfın sonu anlamına gelmeyecektir. Benzer şekilde, yine İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni gelişmekte olan

Fordizm sonrası süreçler ya da henüz bir istisna niteliğinde olan sanayisizleşme olgusu endüstri işçilerinin, özellikle de tüm işçi sınıfının ortadan kalktığı anlamına gelmez (Öngen, 1996: 170). Çünkü bu tür gelişmeler her şeyden önce kapitalizmin aldığı dönüşüm ve değişim süreçleri göz önüne alındığında her defasında ortaya çıkan yeni oluşumlarla birlikte farklı boyutlar kazanacaktır Bu nedenle bu tür gelişmelerin yönünü şimdiden öngörmek mümkün değildir.

İkinci Dünya savaşı sonrası bir yandan devlet kapitalizminin varlığı ile belirginlik kazanırken, diğer yandan Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışıyla iki kutuplu bir dünya yaratır.

1945'te Almanya Berlin Duvarı ile ikiye bölünerek; Batı sınırlarında, federal Alman Cumhuriyeti'nin yer aldığı, Doğu'da Rusların yer aldığı Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin varlığıyla belirginlik kazanır (Barreau ve Bigot, 2006: 335). İkinci Dünya Savaşı'ndan yeryüzünün iki büyük devleti güçlü olarak çıkmıştır: Doğu Avrupa'da yer alan SSCB ve Birleşik Amerika (Mcneill, 2004: 800). Hem Birleşik Amerika hem de SSCB anında tüm kentleri yok edebilecek güçte nükleer silahlara sahip olması, Soğuk Savaş boyunca uluslararası ilişkileri derinden etkiler. 1945'te atom silahları yeni bulunmuştu ve savaş sırasında yapılan gizli çalışmalar sayesinde, yalnızca Birleşik Amerika'nın elinde vardı. (McNeill, 2004: 809). Soğuk Savaş'ın en belirgin özelliği ABD ve SSCB arasında ortaya çıkan ideolojik ayrılıktır. 1989 yılında SSCB'nin dağılması hem Soğuk Savaş'ın bitişi ve hem de iki kutuplu dünyanın ortadan kalktığına habercisidir.

Diğer yandan devletin sosyal amaçlı kabulü ve refah devleti uygulamasıyla baştanbaşa devletleşen yapıların ortaya çıkması, bu dönemde serbest piyasa sistemine ve özel mülkiyete olan inancı zayıflatmıştır. Fakat 1970'lere gelindiğinde Batı'da ortaya çıkan ve giderek tüm dünyaya yayılan Petrol krizi devletçi yapının sonunu getirmiştir. 1980'lerde özelleştirmeye beraber serbest piyasa sisteminin yeniden öne çıkması İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan'ın serbest piyasacı politikalarıyla topluma damgasını vurur. Aşırı bürokratikleşen devletin özgürlükleri zedelemesi ve girişimcilik ruhunu yoketmesi vb. konular üzerinde en çok durulan hususlardır (Yılmaz, 2001: 41).

Yeni liberal canlanma yeniden genişleyen ve hantallaşan devlete karşı bir tepkidir. Devletin küçültülmesi, serbest pazarın yeniden öne çıkması gibi fikirleri savunmakta ve daha ötede önceden farklı olarak ekonomik anayasayla devletin ekonomik açıdan sınırlanmasını da içeren görüşler ileri sürmektedir (Yılmaz, 2001: 43).

Kapitalizmin çalkantıları, alternatif “söylemlere”, etkinliklere ve kimliklere yer açmıştır. Sol, eskiden olduğu gibi kapitalizme doğrudan meydan okumak ve onunla mücadele etmek yerine, onun içinde kendine bir alan açarak yeniden ifade edilir. Solda, ekonomi politik ve tarih gibi geleneksel söylemlerden, şu anda daha revaçta olan söylem, “kimlik” kültürü denilebilecek şeylere doğru önemli bir kayış söz konusudur. Marksist ekonomi politik ve tarihin amacı, kapitalizmin anti-tezi olan sosyalizm açısından kapitalizme tümüyle meydan okumaktır (Wood, 2003: 14).

20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nin dünyada çok ciddi bir atak yaparak, hem siyaset hem askeri olarak ön plana geçtiği görülür. Amerika Birleşik Devletleri günümüzde bir devlet olmanın çok ötesinde bir ‘Amerika Birleşik Devletleri’ algısı olarak varlık kazanır. Bu olgunun pekişmesi Soğuk Savaş dönemine denk gelir; komünistlere karşı hür dünyayı koruyan ülke ABD’dir. (Arıboğan 2006: 46). Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan boşluk yeni alternatiflerle doldurulmaya çalışılmıştır.

Böylece Arıboğan’ında (2006: 46) belirttiği gibi Soğuk Savaş dönemindeki kominizm ile mücadelenin yerini terörle mücadelenin aldığı görülür. Sosyalizme karşı mücadele, radikal İslamla mücadele haline dönüştürülür.

Diğer yandan Soğuk Savaş sırasındaki askeri öncülüğün ortadan kalkmasıyla beraber, devlet otoritesi sivil hayat tarafından sorgulanır hale gelmiştir. Devletin küçülmesi, sivil alanın büyümesi gibi devlet otoritesi açısından mecburi bir daralma süreci ortaya çıkar (Arıboğan, 2006: 46). Küresel ekonomik güçlerin varlığı milliyetsiz ekonomiler yaratması bakımından devletin alanını daha da daraltır hale gelir. Devlet otoritesinin küçülmesi, sivil alanın genişlemesi beraberinde milliyeti olmayan bir sermaye doğurmuştur (Arıboğan, 2006: 47).

Fransız devrimi'nden bu yana ilk kez sol bu denli projeden yoksun kalırken liberalizm ya da kapitalizme alternatif bir proje üretmez hale gelmiştir. Diğer yandan Sağcı kesimler ya da sağ politikalarda bugün projersiz kalarak, alternatif proje tutumlarını da savunamaz duruma gelmiş bulunmaktadır (Furedi, 2005). Yani ideolojilerin ve tarihin sonu tartışmalarının o denli yaygın bir düşünceye dönüşmesi siyasal alanın kısırlaşmasına, dolayısıyla büyük bir siyasal tıkanıklığa sebep olmuştur. Geline nokta bu durumun yaratmış olduğu birçok küresel çapta sorundan söz edilebilir. Örneğin kimlik politikalarına bağlı olarak ortaya çıkan terörle mücadelenin gündeme gelmesidir. Diğer bir ifadeyle geleneksel sağ ve sol ideolojilerin değerini yitirmesi sonucu, aşırı parçalayıcı ve bütünlüğü bozan ideolojiler, yerini küreselleşme karşıtı hareket, çevre ve kadın hareketleri, terörle mücadele gibi alternatif ideoloji arayışlarına bırakmıştır.

Böylece günümüzde artık kapitalizmin, sınıfsal nitelikli çatışmaları yerine her türden etnik, dinsel, mezhepsel çatışmalar ortaya çıktığı görülür. Sınıf çatışmalarının üstü bu tür alternatifler tarafından örtülerek ya da bu türden çatışmalara dönüştürülerek, terörle mücadele ve medeniyetler çatışması adı altında yeniden tanımlanır (Cangızbay, 2003: 73).

5.3. Üçüncü Yol

Özellikle ekonomik ve siyasal anlamda, 1970'li yılların sonlarına kadar endüstrileşmiş ülkelerde uygulamada olan 'refah devleti mutabakatı'nın (consensus) sona ermesi, Marksizmin itibarını yitirmesine bağlı olarak önemli toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişiklikler sonucu, 21. yüzyılda Üçüncü yol arayışı siyasal tıkanıklığın önünü açması bakımından önemli bir yere sahiptir (Giddens, 2000: 9). Üçüncü yol tartışmalarının 1990ların ortalarında yaratmış olduğu iyimser havanın çok geçmeden yok olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sebeplerinden birisi üçüncü yolun sanıldığı kadar bütünlüklü bir açılım olamayışdır. Diğer bir sebebi neoliberalizmin yıllardır ekonomik ve siyasal tartışmaları etkisi altına almış olmasından kaynaklanan bir yerleşikliği ve hertürlü alternatif arayışını en azından şimdilik bastırabilmesidir. Diğer yandan belki de, Üçüncü yolun en önemli handikaplarından birisi 11 Eylül 2001 saldırılarıyla ortaya çıkmış bulunan yeni Dünya anlayışının sosyoekonomik sorunları geri plana atarak güvenlik ve risk konularını önplana çıkarmasıdır. Adeta 11 Eylül

sonrası dünya küresel çapta bir askeri acil durum kampına dönmüş ya da dönüştürülmüştür. Bu koşullar altında alternatif ideoloji arayışları seslerini duyurmaktadırlar. Aynı zamanda 11 Eylül sonrasında Irak ve Afganistanın işgali ve Ortadoğudaki sorunların giderek daha da ağırlaşmasına paralel olarak gelişen yeni konjonktürle birlikte yeni arayışların hızlanmasında gündeme getirebilir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İlk kez 1789 Fransız Devrimi sonrasında Destutt de Tracy tarafından, ‘düşünce bilim’ olarak adlandırılan ideoloji kavramının, 18. yüzyıl sonunda bu olumlu anlamını yitirdiği görülür. Bundan böyle ideoloji, deney ve gözleme dayalı bilimsel kimliğini kaybederek, siyasal bir içerikle, ‘yanlış bilinç’ anlamında kullanılır. Fakat ideoloji kavramının geçirdiği bu dönüşüm, özellikle 1960’lardan itibaren siyasal alana ‘sınıfın sonu’, ‘tarihin sonu’, ‘ideolojinin sonu’ gibi yeni söylem biçimleriyle yansır. Öncelikle 1960 yılında Amerikalı sosyolog D. Bell tarafından ‘sınıfın sonu’ biçiminde ortaya atılan bu düşünce, 1989 yılında F. Fukuyama tarafından ‘tarihin sonu’ ya da ‘ideolojinin sonu’ biçiminde yeniden gündeme gelir. Bu tartışmalar sadece D. Bell ve F. Fukuyama ile sınırlı kalmayıp, özellikle 19. yüzyılda J. W. F. Hegel ve K. Marx tarafından belirgin bir şekilde ifade edilmese de, onların tarih ve toplum görüşlerinde yer almıştır.

‘İdeolojinin veya tarihin sonu’ düşüncesi, bir başka yerde ‘modernitenin sonu’, ‘19. yüzyıl uygarlığının çöküşü’ anlamında bir dönemin sonunu ifade etmesi bakımından, belli dönemlerde sosyal bilimlerin tartışma alanına konu olur. Fakat kavrama ün kazandıran F. Fukuyama olmuştur.

F. Hegel’den günümüze kadar olan döneme bakıldığında yani iki yüz yıl sonra, bu tür tartışmaların özellikle liberal kapitalizmin geçirdiği, belirli dönüşüm ve değişim anlarında ortaya çıktığı görülür. Hegel liberalizmin evrenselliğini ortaya attığında, feodal toplum yapısı çözülmüş ve insanı, onun bireysel çıkarlarını ve hazzını ön plana çıkaran liberal felsefe giderek tüm Batı toplumlarında yaygınlık kazanmıştı. Benzer durum Daniel Bell için de geçerlidir. 1930 ekonomik kriziyle birlikte liberal iktisat politikası eski önemini kaybederek, Keynesyen iktisat politikası adı altında tanımlanan sosyal refah devleti anlayışı giderek tüm batı toplumlarında uygulanır haldeydi. Bu sosyal, ekonomik ve toplumsal dönüşüm anı, Daniel Bell tarafından ‘sınıfın sonu’ bu anlamda ‘ideolojinin sonu’ şeklinde yorumlanmıştır. Yine F. Fukuyama için Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve 1974 petrol kriziyle birlikte liberal kapitalist ekonomik modelin yeni bir biçimini temsil eden, neoliberal politik iktisat modelin giderek tüm dünyada etkili olması, kapitalizmin kazandığı zafer olarak ‘tarihin veya ideoloji’nin sonunu getirmiştir.

Fakat tüm bu gelişmelere rağmen Hegel'in, tarihin veya ideolojinin sonu geldiğini söylediğinden bu yana, ideolojik arayışın hiç bitmeden devam ettiği görülür. Bu tarihi süreçte; dünya milliyetçilik, komünizm, faşizm, Nazizm, İslami sosyalizm ve İslami köktendinci ideolojilere ve hatta bu ideolojilerin iktidara gelerek toplumları şekillendirmesine tanık olmuştur (Kazgan, 1997: 375). Hegel, Almanya'nın küçük bir kenti olan Prusya'da erken bir zamanda liberal devlet anlayışının hakim olduğunu kanıt göstererek tarihin sonu geldiğini vurguluyordu. Bu anlamda Hegel'in tezi evrensellik kazanma iddiasında oldukça erken bir dönemde ortaya çıktığı söylenebilir.

Daniel Bell tarihin sonu geldiğini 1960 yılında ortaya atmıştı. Bu dönem sanayileşme sürecinin son aşaması olan "refah toplumu" veya "tüketim toplumu"nun, o yıllarda ulaşabileceği en son noktadır (Aktel, 2003: 34). 1930 yılında ortaya çıkan ekonomik bunalım liberal ekonomi politikalarının sorgulanarak yerine Keynesyen modelin konulmasıyla sonuçlanır. Keynesyen ekonomik model ise üretim ve emek süreci içinde belli bir meta bilincinin oluşmasına neden olmuştur. Bu anlamda işçi sınıfı da dahil toplumun büyük bir kesimi ekonomik anlamda belirli bir refah seviyesine ulaşır. Bu durum özellikle Daniel Bell tarafından, işçi sınıfının toplumsal bir güç olarak gerilediği veya yeniden tanımlanması gereken bir toplumsal özne durumuna geldiği şeklinde yorumlanır. Fakat her ne kadar 20. yüzyılın ilk yarısında üretim ve emek süreci içinde gerçekleşen dönüşümün, işçi sınıfını değiştirdiği kabul edilse de, onun sınıfsal karakterini tamamen ortadan kaldırdığı söylenemez. Örneğin, nasıl endüstride çalışan işgücünün azalması o endüstrinin daraldığı anlamına gelmiyorsa ya da kol işçilerinin oranının görece olarak gerilemesi işçi sınıfının küçüldüğü veya zayıfladığını göstermiyorsa, işçi sınıfının belli bir refah seviyesine ulaşması da sınıfın sonu anlamına gelmeyecektir. Benzer şekilde, yine İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmekte olan Fordizm sonrası süreçler ya da henüz bir istisna niteliğinde olan sanayisizleşme olgusu endüstri işçilerinin, özellikle de tüm işçi sınıfının ortadan kalktığı anlamına gelmez. Çünkü her şeyden önce bu tür gelişmeler, kapitalizmin geçirdiği değişim ve dönüşüm süreçleri göz önüne alındığında, her defasında ortaya çıkan yeni oluşumlarla birlikte farklı boyutlar kazanacaktır (Öngen, 1996: 170). Bu nedenle bu tür gelişmelerin yönünü şimdiden öngörmek mümkün değildir.

1930'larda ortaya çıkan ekonomik bunalım, liberal ekonomi politikalarının sorgulanarak yerine Keynesyen modelin geçmesine neden olduğu gibi, 1974'te ortaya

çıkan petrol krizi de bu sefer, refah devletinin sonunu getirerek yerini neoliberal politikalara bırakmıştır. Neoliberal politikaların yaygınlık kazanmasının bir diğer nedeni, 1970’li yılların başında, 1944 yılında Bretton Woods Anlaşması’yla oluşturulan sabit kur sistemine dayalı dünya para düzeninin terk edilmesidir. Böylece piyasa ekonomisi ön plana çıkarken, özelleştirme ile ekonomide devletin küçültülmesi gerçeği yaygınlık kazanmıştır (Aktel, 2003: 34).

Neoliberal iktisat politika uygulamaları, İngiltere’de Margaret Thatcher ve Muhafazakar Parti, ABD’de Ronald Regan ve Cumhuriyetçi Parti’nin iktidarı ele geçirmesiyle gündeme gelir. Bu iki siyasetçiye göre, sıkı para politikaları ve yüksek faiz uygulaması ile fiyatlar geri çekilmeli, hükümetin piyasaya müdahalesi azaltılmalı, devlet işletmeleri satılarak “sihirli elin” işleyişinin önündeki engeller tamamen ortadan kalkmalıdır (Yıldızoğlu, 1996: 331).

Thatcher’in İngiltere’de (1979), Reagan’ın ABD’de (1981) iktidara gelmeleriyle birlikte neoliberalizm; Keynesyen bir eksen üzerine kurulu refah devletini, politik olarak bitirdikten sonra, tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Aktel, 2003: 37). Tüm bu gelişmeler, Keynesyen politikaların dolayısıyla ulusal kalkınmacılığın iflasını getirmekle birlikte, liberalleşme eğilimlerinin güçlenmesine imkân vererek, toplumlara egemen olan ulus devlet yapısının ciddi bir biçimde sorgulanmasını dünya gündemine taşımıştır. Böylece küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak, dünya kapitalizmi, ulusal kapitalizmlerin toplamı olmaktan çıkıp, dünyanın bütününe göz önünde bulundurarak karar veren, her ülkeyi potansiyel üretim alanı ve pazar olarak gören, kendi hareketliliği karşısında engel tanımayan çokuluslu şirketlerin oluşturduğu, bir sisteme dönüşmüştür (Aktel, 2003: 38).

Kapitalizmin siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda kazandığı küresel boyut 1990’lara gelindiğinde daha da yaygınlık kazanır. Bu nedenle Fukuyama’nın etkisi Daniel Bell’ göre daha büyük yankı uyandırmıştır. Bu anlamda Fukuyama’nın Daniel Bell’e göre daha şanslı olduğu söylenebilir. Bu yüzden Fukuyama’yı özellikle neoliberal politikaların ve siyasetin entellektüel yaşam üzerinde o güne kadar olmadığı ölçüde yaygınlık kazanması etkili kılmıştır. Oysa Daniel Bell bu iddiayı ortaya attığında kapitalizm bu kadar yaygın değildi. Diğer bir ifadeyle kapitalizmin henüz küresel bir nitelik kazanmıştı. Fakat Fukuyama’nın görüşleri burjuva sınıfı için tarihte

görülmeyecek bir fırsattı da beraberinde getirmiştir. Merkezi plânlamaya dayalı sosyalist ekonominin içerisine düştüğü sorunlar Fukuyama'nın tezine yardımcı olmuştur. Çünkü yine bu dönemde yerel ekonomileri de bünyesinde taşımaktan dolayı merkezi ekonomi hantal bir yapıya sahiptir. Böylece insan hak ve özgürlüklerine yeterli özeni göstermeyen sosyalist ekonomik modele karşı hoşnutsuzluklar giderek artış göstermiştir.

Yaşanan tüm bu gelişmeler, 1974'ten sonra Keynesyen model ile sosyalist modelin aynı çizgide yorumlanarak, her ikisinin de prestij kaybettiği algısını doğurdu. Oysa her iki model de birbirinden çok farklı kökenlere sahiptir. Zaten alternatifsizlik iddiası da, bu iki modelin bir madalyonun iki yüzüymüş gibi aynı kökenden geldiği algısı nedeniyle destek bulur. Benzer şekilde prestij kaybeden sosyalizmin çökmesi, sosyal devlet anlayışının da prestij kaybetmesine neden oldu. Sosyalist bloğun çöküşünde, soğuk savaş sürecinde her iki bloğun girmiş olduğu silahlanma yarışı önemli bir yere sahiptir. Bu durum kapitalist blok ekonomisinin temel amacı olan kârı arttırırken, sosyalist blokta tam tersi bir durumla; onun zayıflayıp çökmesiyle sonuçlandı.

Soğuk Savaş'ın neden olduğu iki kutuplu dünya, sosyalist bloğun bu anlamda 1989 yılında SSCB'nin dağılması ile sonuçlandığında, liberalizme alternatif olduğu düşünülen sosyalist ideoloji de ortadan kalkmış oluyordu. Bu durum 20. yüzyılın sonunda nasıl 'ideolojinin veya tarihin sonu' tartışmasını gündeme getirdiyse, 21. yüzyılda komünizm tehdidinin ortadan kalkması yeni alternatif ideoloji arayışlarını gündeme getirmiştir. Böylece Soğuk Savaş dönemindeki komünizmle mücadelenin yerini terör ile mücadele almıştır. Netice de ortaya çıkan durum; sosyalizmle mücadeleye karşı radikal İslamla mücadele haline dönüştürülmüştür.

Ayrıca politik ve ekonomik anlamda neoliberal politikaların eski önemini kaybetmesi bir 'üçüncü yol' arayışını da gündeme getirmiştir. Üçüncü yol tartışmaları bugün Batı'da önemli bir yer tutmaktadır. Eski soldan farklı olarak üçüncü yol, zenginliği dağıtmaktan çok zenginliğin yaratılmasına yönelik, şirketlerde yaratıcılığı ve global ekonomide işçilerin verimliliğini arttırma amacındadır. Bunun yanında üçüncü yol; sosyal ve ekonomik hayata devletin aşırı hakimiyetine karşı çıkmakta ve piyasayı

desteklemektedir. Aynı zamanda da piyasanın kendi haline bırakılmasına karşı çıkmaktadır.

21. yüzyılda üçüncü yol tartışması, liberal kapitalizme alternatif bir yol olarak sunulabileceği gibi, yine bu dönemde küreselleşme karşıtı hareket, çeşitli çevreci ve kadın hareketlerinin yaygınlık kazanması da yeni alternatif oluşumlar olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

AKKAŞ Ö., Sema (2004), *Felsefe Ansiklopedisi*, ‘Francis Bacon’, Etik yayınları, İstanbul

AKTEL, Mehmet (2003), *Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi*, Asil yayınları, Ankara

ARIBOĞAN, Deniz Ülke (2006), ‘Türkiye Terör İçin Kolay Bir Ülke’, Mostar Aylık Medeniyet–Kültür–Aktüalite Dergisi, s.21

ARMAOĞLU, Fahir (1995), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi–Cilt I-II 1914–1995*, Alkım Yayınevi

ARON; Raymond (1994), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. Korkmaz Alemdar), Bilgi Yayınevi, Ankara

BARBER, Benjamin (2005), “Tarihin Sonu Olabilir mi”, *Tarihin Büyük Soruları*, (Çev: Sultan Şahin), Güncel Yayıncılık, İstanbul

BARREAU, Jean–Claude; BİGOT, Guillaume (2006), *Bütün Dünya Tarihi*, (Çev: Ayşen Özışık), Dharma Yayınları, İstanbul

BARRET, Michéle (2004), *Marx’tan Foucault’ya İdeoloji*, (Çev. Ahmet Fethi), Doruk Yayınları, İstanbul

BAYAR BRAVO, Işıl (2005), ‘Fukuyama’da “Kabul görme Mücadlesi” ve Hegel’de “Efendi–Köle Diyaklektiği” SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta

BELL, Daniel (2000), *The End of Ideology*, (Çeviri Metin: Kayhan Delibaş), Harvard University Pres, Cambridge

BODUR; Harun (2005), *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Çağlar yayınları, Ankara

BOTTOMORE, Tom; NISBET Robert (2002), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Ayraç Yayınları, 2. Baskı, Ankara

BRAUDEL, Fernand (2001), *Uygurlukların Grameri*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

BUĞRA, Ayşe (2003), "Önsöz", *Büyük Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul

CANGIZBAY, Kadir (2003), *Sosyalizm ve Özyönetim*, Ütopya Yayınevi, Ankara

CEVİZCİ, Ahmet (2000), *Felsefe Sözlüğü*, 'Georg Wilhelm Friedrich Hegel', Paradigma Yayınları, 4. Baskı, İstanbul

COWEN, Noel (2004), *Küresel Tarih*, (Çev: Cem Demirkan), Tümlzamanlar Yayıncılık, İstanbul

ÇELİK, Nur Betül (2005), *İdeolojinin Soykütüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları Ankara

DELİBAŞ, Kayhan; YİĞİT Emin (2005), *Kurumlara Sosyolojik Bakış*, 'Siyaset Kurumu', Birey Yayıncılık, İstanbul

DOBB, Maurice (2001), *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, (Çev. Feyza Kontur), İletişim Yayınları, 4. baskı, İstanbul

FUKUYAMA, Francis (1999), *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli), Gün Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul

FUKUYAMA, Francis (1999), *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev: Zülfü Dicleli), Gün Yayıncılık, İstanbul

FUKUYAMA, Francis (2003), “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu Mu?*, (Çev: Yusuf Kaplan), Derl.: Mustafa AYDIN; Ertan ÖZENSEL, Vadi Yayınları, ss. 22–49

FUREDI, Frank (2005) *Politics of Fear: Beyond Left and Right*, (Çeviri metin: Yrd. Doç. Dr. Kayhan Delibaş) Continuum. London

GİDDENS, (2005), *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Paradigma Yayıncılık, İstanbul

GİDDENS, Anthony (1971) *Capitalism and Social Theory*, Cambridge University Press, Cambridge (çeviri metin: Doç. Dr Ümit Tatlıcan)

GİDDENS, Anthony (2000), *Sosyoloji*, Ayraç Yayınları, Ankara

GİDDENS, Anthony (2000), *Üçüncü yol*, (Çev: Mehmet Özay), Birey Yayıncılık, İstanbul

GİDDENS, Anthony (2001), *Siyaset Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 2. Baskı

GOLDMAN, Lucien (1999), *Aydınlanma Felsefesi*, (Çev. Emre Arslan), Doruk Yayınları, Ankara

GÖKBERK, Macit (1999), *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi Yayınları, 11. Basım, İstanbul

GÜRAK, Hasan (2006), *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*, Ekin Kitabevi Yayınları, Ankara

GÜRAN, Tevfik (2004), *İktisat Tarihi*, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir

GÜL, Songül S. (2004), *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa*, Etik Yayınları, İstanbul

HAMPSHER–MONK, Iain (2004), *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, (Çev: Enver Orman), Say Yayınları

HEGEL, J. W. F. (2004), “Georg Wilhelm Friedrich Hegel”, Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

HEGEL, G.W. F: (1991), *Tarihte Akıl*, (Çev: Önay Sözer), Ara Yayıncılık, İstanbul

HEİLBRONER, Robert L. (2003), *İktisat Düşünürleri*, (Çev: Ali Tataroğlu), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara

HEYWOOD, Andrew (2006), *Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara

HIRST, Paul; THOMPSON, Grahame (2003), *Küreselleşme Sorguluyor*, (Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel), Dost Kitabevi Yayınları, 3. baskı, Ankara

HOSBAWM, Eric (2003), *Devrim Çağı*, Dost Yayınları, Ankara

HUBERMAN, Leo (2002), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev: Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul

HUNT, E. K. (2005), *İktisadi Düşünce Tarihi*, (Çev: Müfit Günay), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara

İNSEL, Ahmet (1993), *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, Birikim Yayınları, İstanbul

J. LEE, Stephen, (2004), *Avrupa Tarihinden Kesitler*, (Çev. Savaş Aktur), Dost Kitabevi Yayınları, İkinci Basım, Ankara

KABADAYI, Talip (2007), “Tarih Bitti mi?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Dergisi*, s.4, ss. 103–111

KARADERELİ, Cem (2003), “1989 Sonrası Dünya Düzeni”, *Soğuk savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, Der.: Cem Karadereli, Ayraç Yayınları, Ankara, ss.11–36

KAYA, Ayhan (2004), ‘İdeolojiden İdeolojiye Yolculuk: Düşüncebilimden Kimlikbilime’, *Dün Bugün Yarın İdeolojiler–I*, Doğu–Batı Düşünce Dergisi Yayınları, Ankara

KAZGAN, Gülten (1997), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi Yayınları, 7.basım, İstanbul

KLOBY, Jerry (2005), *Küreselleşmenin Sefaleti*, (Çev: Orhan Düz), Güncel Yayınları, İstanbul

LEVİ, Albert William (2002), “Modern Felsefe”, *Felsefe Tarihine Giriş*, (Çev: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul

MAGEE, Bryan (2001), *Büyük Filozoflar*, ‘Hegel ve Marx’, (Çev: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul

MARDİN, Şerif (2003), *İdeoloji*, İletişim Yayınları, 9. baskı, İstanbul

MCLELLAN, David (1999), *İdeoloji*, (Çev. Ercüment Özkaya), Doruk Yayınları, Ankara

MCNEİL, William H. (2004), *Dünya Tarihi*, (Çev: Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

OIZERMAN, T.I (1998), *Felsefe Tarihinin Sorunları*, (Çev: Celal A. Kanat), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, İstanbul

ÖNGEN, Tülin (1996), *Prometheus’un Sönmeyen Ateşi*, Alan Yayıncılık, İstanbul

ÖZBEK, Sinan (2000), *İdeoloji Kuramları*, Bulut Yayınları, İstanbul

POLANYİ, Karl (2003), *Büyük Dönüşüm*, (Çev: Ayşe Buğra), İletişim Yayınları, İstanbul

POLAMA, Margaret M. (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Gündoğan Yayınları, Ankara

RÉMOND, René (2000), ‘Günümüz Tarihine Giriş: 20. yüzyıl’, *20. Yüzyıl Tarihi*, (Çev: Ömer Turan), Nehir Yayınları, İstanbul

RİTZER, George (1992) *Sociological Theory*, McGraw-Hill International Editions, 3rd Edition (çeviri metin: Ümit Tatlıcan)

SANDER, Oral (1991), *Siyasi Tarih 1918–1990*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

SİNGER, Peter (2001), *Büyük Filozoflar*, ‘Hegel ve Marx’, (Çev: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul

SLATTERY, Martin (2007), ‘Sanayi–Ötesi Toplum’, *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Çev: Özlem Balkız), Sentez Yayınları, İstanbul

SOMEL, Cem (2004), “Türkiye İktisat Politikaları Tarihi”, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir

STİGLİTZ, Joseph e. (2002), *Küreselleşme*, (Çev: Arzu Taşçıoğlu), Plan b Yayınları, İstanbul

SWAIN, Harriet (2005), “Harriet Swain’in Yorumu”, *Tarihin Büyük Soruları*, (Çev: Sultan Şahin), Güncel Yayıncılık, İstanbul

SWAİN, Harriet (2005), ‘Tarihin Sonu Olabilir mi?’, *Tarihin Büyük Soruları*, (Çev. Sultan Şahin), Güncel Yayıncılık, İstanbul

SWİNGEWOOD, Alan (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, 2. Baskı, Ankara

ŞAYLAN, Gencay (1995), *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

TANNENBAUM, Donald G.; SCHULTZ, David (2005), *Siyasi Düşünce Tarihi*, (Çev: Fatih Demirci), Adres Yayınları, Ankara

TÖZÜM, Haluk, “Küreselleşme Gerçek mi Seçenek mi?”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, s.18, ss. 143–163

TURANLI, Rona (1994), *İktisadi Düşünce Tarihi*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul

TUNCAY, Mete (2004), *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

URAS, Ufuk (2004), *İdeolojilerin Sonu Mu?*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul

ÜŞÜR S., Serpil (1997), *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

VİNCENT, Andrew (2006), *Modern Politik İdeolojiler*, (Çev. Arzu Tüfekçi), Paradigma Yayıncılık, İstanbul

WALLACE, Ruth A.; WOLF, Alison (2002), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çeviri Metin: Leyla Elburuz, M. Rami Ayas)

WALS, W. H (2006), *Tarih Felsefesine Giriş*, (Çev: Yusuf Ziya Çelikkaya), Hece Yayınları, Ankara

WEST, David (2005), *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (Çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul

WOOD, Ellen Meiksins (2003), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, (Çev: Şahin Artan), İletişim Yayınları, İstanbul

YILDIZOĞLU, Ergin (1996), *Globalleşme ve Kriz*, Alan Yayıncılık, İstanbul

YILMAZ, Ahmet (2002), *Kapitalist Devleti Anlamak*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul

YILMAZ, Aytekin (2001), *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayınlar, Ankara

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mazude TEMİRKAYNAK
Doğum Yeri ve Tarihi : Sivas 20.04.1980

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Aydın Açı Dershanesi

İletişim

e-posta Adresi : mazude@gmail.com

Tarih : 24.01.2008